

TADQIQOTLAR

TADQIQOTLAR

jahon ilmiy metodik jurnal

 tadqiqotlar.uz

20

20- son

1 - qism

Avgust

OPEN ACCESS

Google
Scholar

JOURNALS
MASTER LIST

www.tadqiqotlar.uz

TADQIQOTLAR

Jahon ilmiy – metodik jurnali

20 - SON

Avgust– 2023

HOZIRGI O`ZBEK ASARLARIDA MODERNIZM TALQINI

Axmedova Sarvinoz Alimardon qizi

Qoraqalpoq davlat universiteti

O'zbek filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotidagi modernizm tushunchasi chuqur o'rganilib, uning tarixiy ildizlari, asosiy xususiyatlari va taniqli mualliflarning hissalarini o'rganiladi. Modernistik asarlarning mavzulari, motivlari, qabul qilinishi hamda ular duch kelayotgan muammo va tanqidlarni o'rganib, biz o'zbek adabiyotidagi modernistik oqim va uning adabiy manzaraga ta'siri haqida har tomonlama tushuncha berishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar. Modernizm, sotsialistik realizm, lingvistik landshaft, eksperimental, konventsiya.

Modernizm bu adabiy davralarda tez-tez eshitiladigan atama, lekin bu aslida nimani anglatadi? Adabiyot sohasida modernizm 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida paydo bo'lgan, hikoya qilishning an'anaviy konvensiyalariga qarshi chiqqan va yangi ifoda shakllari bilan tajriba o'tkazgan harakatni anglatadi. Gap chegaralarni chetlab o'tish, asrlar davomida shakllangan adabiy me'yorlardan xalos bo'lishdir.

So'nggi yillarda o'zbek adabiyotida adabiy sahnaga yangicha hayot kiritgan modernistik yondashuvlar ko'payganini ko'rdik. Ushbu zamonaviy asarlar modernizm tamoyillarini o'zida mujassam etgan va ularga O'zbekistonning boy madaniy merosi bilan singdirilgan. An'analar va innovatsiyalarning jozibali uyg'unligi, unda yozuvchilar hikoya qilishning yangi hududlarini o'rganishda qo'rqmaydilar.

O'zbek adabiyotidagi modernizmning kelib chiqishini tushunish uchun uning tarixiy ildizlariga chuqurroq kirib borishimiz kerak. Sovet davrida ham o'zbek adiblari an'anaviy hikoyachilik chegaralarini bosib o'tishgan edi. Fors va arab adabiy an'analari ta'sirida ular she'riy shakllar bilan tajriba o'tkazdilar va hozirgi holatga qarshi kurashuvchi yangi mavzu va uslublarni kiritdilar. Bu asarlar O'zbekistonda adabiyotning yanada erkin ifodalanish imkoniyatlarini ko'rsatib berdi. Sovet Ittifoqi parchalanishi bilan O'zbekiston adabiy manzarasi jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Yozuvchilar sotsialistik realizm cheklovlaridan qutulib, hikoya qilishning yangi shakllarini o'rganish imkoniyatlarini o'zlashtirdilar. Bu davrda modernizm to'la kuch bilan yuzaga keldi, mualliflar hikoya tuzilmalari, til va mavzular ustida qo'rqmasdan tajriba o'tkazib, o'zbek adabiyotining yangi davriga yo'l ochdi.

Hozirgi o'zbek adabiyotidagi modernizmning asosiy belgilaridan biri parchalangan va chiziqli bo'lmagan hikoya tuzilmalaridan foydalanishdir. Mualliflar an'anaviy chiziqli hikoya qilish yondashuviga e'tiroz bildiradilar va inson tajribasining murakkabliklarini aks ettiruvchi yanada ko'p istiqbolli hikoyani tanlashadi. Modernizm ruhida O'zbekiston yozuvchilari she'riyat, nasr va hatto tasviriy san'at elementlarini o'zida mujassam etgan holda til va shaklda tajriba o'tkazmoqda. Ular so'zlar bilan o'ynashadi, turli xil his-tuyg'ularni uyg'otadigan va an'anaviy hikoya qilish chegaralarini shubha ostiga qo'yadigan lingvistik landshaftlarni yaratadilar.

Modernistik asarlar ham sub'ektivlik, ong oqimi sohasiga chuqur kirib boradi. Mualliflar o'z qahramonlarining ichki fikrlari va his-tuyg'ularini o'rganadilar, inson psixologiyasining murakkabliklarini qamrab oladilar va o'quvchilarga yanada samimiy va o'xshash o'qish orqal o'z tajribalarini taklif qiladilar.

O'zbek adabiyotida modernizm haqida gap ketganda, ayrim timsollar alohida ajralib turadi. Xurshid Davron, Hamid Ismoilov, Gulchohra Sul-tonlar o'zlarining o'ylantiruvchi, yangicha ijodkorligi bilan modernistik oqimga salmoqli hissa qo'shdilar. Ularning yozuvlari konventsionalarga qarshi turadi, suhbatlar uchqunlarini keltirib chiqaradi va chegaralarni kengaytiradi. Ammo modernizm adabiy piktogrammalar bilan cheklanib qolmaydi. O'zbek adabiyotida modernistik ruhni o'z ichiga olgan yangi avlod yulduzlari ham bor. Asal Esbergenova va Shuhrat Saidov o'zbek adabiyotida modernizm kelajagini shakllantirib, til, shakl va hikoya tuzilmalari bilan qo'rqmasdan tajriba o'tkazayotgan yosh qalamkashlarning biridir.

Demak, agar siz an'anaviylikdan xalos bo'ladigan, idroklaringizni qiyinlashtiradigan va sizni yangilik sayohatiga olib boradigan adabiyotni izlayotgan bo'lsangiz, zamonaviy o'zbek adabiyotidagi modernistik asarlarga e'tibor bering. Ular yangicha nigoh va hikoyachilikning cheksiz imkoniyatlarini ko'rish imkonini beradi. Hozirgi o'zbek adabiyoti sohasida modernizm ko'plab asarlar to'qimalariga kirib, madaniy landshaftga yangicha qarashni taklif etadi. O'zbek adabiyotida an'anaviy hikoya qilish usullaridan dadil voz kechgan modernizm o'quvchilarni o'ziga tortadigan, jamiyat me'yorlariga qarshi kurashuvchi yangi mavzu, motiv va g'oyalarni yuzaga keltiradi. Ushbu maqolada o'zbek adabiy asarlarida uchraydigan modernistik unsurlar, modernizmning ta'siri va qabul qilinishi, shuningdek, uning asosligi yuzasidan davom etayotgan bahs-munozaralar ko'rib chiqiladi.

Modernistik o'zbek adabiyotidagi muhim mavzulardan biri o'ziga xoslik va madaniy duragaylikni o'rganishdir. Mualliflar globallashuv va o'zaro bog'liqlik an'anaviy chegaralarni yo'qotib qo'yadigan tez o'zgarib borayotgan dunyoda shaxsiy va jamoaviy o'ziga xoslikning murakkabliklarini o'rganishadi. Madaniy duragaylikni o'zlashtirgan holda mualliflar turli madaniy ta'sirlarning to'qnashuvi va sintezida harakat qilayotgan personajlarni tasvirlaydi, zamonaviy o'zbeklar duch kelayotgan rang-barang voqealarni aks ettiradi. Modernistik o'zbek adabiyotida zamon, xotira va sog'inch kuchli motiv bo'lib xizmat qiladi. Parchalangan hikoyalar va eksperimental hikoya qilish texnikasi orqali mualliflar vaqtning o'zgaruvchanligini va xotiraning sub'ektiv tabiatini o'rganadilar. Nostalgiya o'tmish yoki ideallashtirilgan o'tmishga intilish tuyg'usini uyg'otadigan, hikoyalar orqali to'qilgan o'tkir ipga aylanadi. Bu elementlar inson tajribasini chuqurroq tushunish va xotiraning dunyoni idrok etishiga chuqur ta'sirini ta'minlaydi.

O'quvchi nuqtai nazaridan, modernistik matnlar bilan shug'ullanish hayajonli va intellektual rag'batlantiruvchi tajriba bo'lishi mumkin. An'anaviy bo'lmagan hikoya tuzilmalari va eksperimental uslublar o'quvchining ertak hikoya qilish haqidagi oldindan o'ylangan tushunchalarini shubha ostiga qo'yadi va ularni matnni sharhlashda faol ishtirok etishga majbur qiladi. Ushbu ishtirok o'quvchi va adabiy asar o'rtasidagi chuqurroq aloqani va uning ta'sirini kuchaytiradi hamda taqdim etilgan mavzular va g'oyalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zbek adabiyotida

modernizm atrofidagi akademik nutq ham jonli, ham rang-barang bo‘lgan. Olimlar ushbu asarlarda topilgan modernistik elementlarning turlicha talqinlarini taklif qilib, chuqur munozaralar va munozaralarga sabab bo‘ldi. Ayrimlar modernizm o‘zbek adabiyotiga yangi hayot kiritadi, an’anaviy an’analaridan ajralib, chegaralarni buzib tashlaydi, deb ta’kidlaydi. Boshqalar esa modernistik yondashuvlar O‘zbekistonning boy adabiy an’analariga soya solishi, xalq adabiyotini belgilab beruvchi madaniy mohiyatini susaytirishi mumkinligidan xavotirda. O‘zbek adabiyotida modernistik yondashuvlarning to‘g‘riligi haqidagi bahslar ko‘pincha o‘zbek adabiy an’anasini saqlab qolish atrofida bo‘ladi. Tanqidchilarning ta’kidlashicha, modernizmning an’anaviy hikoya tuzilmalari va hikoya qilish uslublaridan uzoqlashishi milliy adabiy merosning haqiqiyli va davomiyligiga tahdid soladi.

Xulosa qilib aytganda modernizm o‘zbek adabiyotida o‘z izlarini qoldirdi, o‘zgarib borayotgan jamiyat murakkabliklarini aks ettiruvchi yangi mavzular, motivlar va hikoyalar kiritdi. O‘zlik, zamon, xotira va ijtimoiy-siyosiy tanqidni o‘rganish orqali modernistik o‘zbek adabiyoti mavjud me‘yorlarga qarshi chiqish bilan birga o‘quvchilarni o‘ziga rom etadi. Biroq, modernizmning qabul qilinishi va ta’siri davom etayotgan munozaralar mavzusi bo‘lib qolmoqda, tanqidchilar o‘zbek adabiy an’anasini susaytirishi mumkinligi haqida savol berishmoqda. Qiyinchiliklarga qaramay, o‘zbek adabiyotidagi modernizm chegaralarni oshirib, xalq adabiy kanonida o‘ziga xos o‘rinni egallab, manzarani qayta belgilab bermoqda. Zamonaviy o‘zbek adabiyotiga modernizm singishi ko‘plab yangilik va fikr yurituvchi asarlarni keltirib chiqardi. Shakl, til va mavzular bo‘yicha tajribalar o‘tkazish orqali o‘zbek mualliflari hikoya qilish chegaralarini kengaytirdilar va o‘zlik, tarix va jamiyatga yangicha qarashlarni taklif qildilar. O‘zbek adabiyotida modernizm qiyinchiliklarga, tanqidlarga uchrasada, uning ta’sirini inkor etib bo‘lmaydi. Adabiy manzara taraqqiy etar ekan, modernizm o‘zbek adabiyotining kelajagini belgilovchi muhim va ta’sirchan kuch bo‘lib qolishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zatonskiy D.V. Modernizm va postmodernizm. - Xarkov: Folio, 2000.
2. Xolbekov M. XX asr zamonaviy adabiyoti manzaralari. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2014- yil.
3. Yo‘ldosh O., Yo‘ldosh M. Badiy tahlil asoslari. - Toshkent: Kamalak, 2016- yil.
4. Quronov D. va bosh. Adabiyotshunoslik lugati. - Toshkent: Akademiya, 2010- yil.

PEDAGOGIKADA DEMOKRATIK YO'NALISHNING RIVOJLANISHI

РАЗВИТИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В ПЕДАГОГИКЕ

DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC DIRECTION IN PEDAGOGY

To'ranazarova Muxlisa – Qo'qon DPI stajyor-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim sohasidagi demokratik yo'nalishning kelib chiqish tarixi, rivojlanishi hamda uning pedagogikadagi ahamiyati to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Pedagogika, demokratiya, pedagogik konsepsiya, demokratik g'oya.

Аннотация. В данной статье рассказывается об истории зарождения и развития демократического направления в сфере образования, а также его значении в педагогике.

Ключевые слова. Педагогика, демократия, педагогическая концепция, демократическая идея.

Annotation. This article talks about the history of the origin and development of the democratic direction in the field of education, as well as its importance in pedagogy.

Key words. Pedagogy, democracy, pedagogical concept, democratic idea.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni shakllantirishni nazarda tutgan holda ta'lim oluvchilarda bilim olishga va yangiliklarni puxta o'zlashtirishga ehtiyojni, asosiy o'quvilmiy va umummadaniy bilimlarni, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni, ijodiy fikrlash, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishni uzluksiz ta'lim jarayonlarining asosiy vazifalari sifatida belgilab berdi.

Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi vazifalarni amalga oshirish, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonlari samaradorligini ta'minlash pedagogik jarayonlar ishtirokchilari hisoblangan ta'lim muassasasi rahbarlari, o'qituvchilar, tarbiyachilar va boshqa mutaxassis xodimlarning faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zaruriyatini belgilaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda vujudga kelayotgan muammolarni bartaraf etishning eng asosiy omillaridan biri bo'lgan pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlashda mazkur jarayon ishtirokchilarining ichki imkoniyatlarini harakatga keltiruvchi, tushunchalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga ko'maklashuvchi jarayonlar hisoblangan ta'lim,

mustaqil ta'lim, tarbiya, o'zini-o'zi tarbiya va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarini tashkil etish, boshqarish, sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur [1,6].

Demokratiya nazariyalarining tarixiy negizi uzoq, xilma-xil va qarama-qarshidir, bu asosan demokratiyaning boshqaruv shakli sifatida bir necha ming yillar davomida mavjud bo'lganligi bilan bog'liq. Ilk demokratik institutlarni vujudga keltirgan qadimgi yunon madaniyatida demokratiya barcha fuqarolarni teng hokimiyat bilan ta'minlaydigan ma'lum bir davlat tuzilmasi sifatida tushunilgan, biz ta'kidlaymizki, xalq faqat katta yoshdagi erkin odamlar (qullar emas) sifatida tushunilgan. Shu bilan birga, insoniyat tarixi davomida demokratiya takomillashib, aristokratiya (ozchilikning ko'pchilik ustidan hokimiyati), oxlokratiya (olomonning hokimiyati), oligarxiya (bir davlatning cheksiz hokimiyati) kabi boshqaruvning turli shakllariga qarama-qarshi bo'lib kelgan. butun xalq ustidan kichik bir guruh odamlar) va boshqalar [149, 193].

Demokratiyaning nazariy tushunchalari va uning real tarixiy va siyosiy shakllarining xilma-xilligiga qaramay, ijtimoiy-gumanitar fanlarda ma'lum bir jamiyat va ijtimoiy tizimda demokratik xususiyatlarning mavjudligi bilan bog'liq bo'lgan umumiy qabul qilingan qoidalar: hokimiyat manbai sifatida tan olinishi. odamlarning yoki uning ma'lum bir qismining; jamiyatning davlat hokimiyatiga doimiy ta'siri; uni amalga oshiruvchi shaxslarning faoliyatini saylash orqali nazorat qilish; fuqarolarning siyosiy hayotdagi ishtiroki nuqtai nazaridan tengligi; inson huquqlari va erkinliklari.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "demokratiya" atamasi haqida umumiy tushuncha mavjud emas. Nemis siyosatshunosi B.Guggenberger ta'kidlaganidek: "...hozirgacha olimlar demokratiyaning yagona ta'rifini shakllantirish mumkin bo'lgan umume'tirof etilgan g'oyalarni ishlab chiqmaganlar" [3, 172]. Olimning fikricha, bu demokratiya hodisasining doimiy rivojlanishda ekanligi bilan bog'liq.

Pedagogik nazariya va ta'limning demokratik yo'nalishining mohiyatini tushunish uning rivojlanishining uzoq evolyutsion yo'lini egalladi. Shu bilan birga, XIX asr oxiridan boshlab xorijiy adabiyotlarda ta'limni demokratlashtirish muammolarini nazariy jihatdan rivojlantirish alohida darajada faollashdi.

Pedagogik tizimlarda demokratiyani amalga oshirishning taniqli tadqiqotchisi mashhur amerikalik olim J. Dyui XVIII asr boshlarida chinakam demokratik ta'lim va tarbiyaning fundamental tamoyillarini shakllantirgan. J.Dyui ta'limdagi demokratik mezonlar, tamoyillar, qadriyatlarni talqin qilishda klassik "Lokkchi" demokratiya nazariyasiga o'sha davrning haqiqiy muammolariga qarshi chiqishdan chiqdi. Davlatning ijtimoiy hayotga aralashmasligi kontseptsiyasiga asoslangan XVIII asr liberalizmi, J.Dyui fikricha, sanoat jamiyati ehtiyojlarini qondirmaydi. Iqtisodiy

rivojlangan jamiyatda ijtimoiy funksiyalarni va birinchi navbatda, ta'lim tizimini demokratik yo'naltirilgan ijtimoiy qonunchilik doirasida davlat tomonidan tartibga solinmasdan demokratiyani amalga oshirish mumkin emas. O'z navbatida, maktab o'quv jarayonida o'quvchilarning demokratik tafakkurini shakllantirish maqsadi qobiliyatlarni erkinlashtirish va ularni erkin ifoda etishni nazarda tutadi. Binobarin, J.Dyui pragmatik pedagogikasida ta'lim jarayoni shaxsning ijtimoiylashuvi hodisasi bilan, ta'lim esa ongli fuqaro, jamiyatning ijtimoiy faol a'zosini shakllantirish maqsadi bilan rivojlanish jarayoni bilan belgilanadi: “ Darhaqiqat, ta'lim-tarbiyaning maqsadi, – ta'kidlaydi olim, – doimo yoshlarga doimiy rivojlanish, shaxsning jamiyat a'zosi sifatida bosqichma-bosqich shakllanishi uchun zarur bo'lgan bilimlarni berishdan iborat bo'lgan” [2, 11].

J.Dyuning demokratik g'oyalari uning ko'pgina asarlarida o'z ifodasini topgan bo'lib, ularning asosiy qismi “Demokratiya va ta'lim” (1916). Unda olim ta'limga demokratik amaliyot quroli va natijasi sifatida qarashini asoslab berdi. Maktab, muallifning fikricha, demokratik hamkorlikni amalga oshirish tajribasida bolalar demokratiyani o'rganadigan jamiyat, davlat modeli bo'lishi kerak.

Bundan kelib chiqqan holda, J.Dyui o'quv dasturiga demokratiya qadriyatlarini o'zlashtirish bo'yicha maxsus darslarni kiritishning hojati yo'q, talabalar tajribasini tashkil etish va shu orqali ularning demokratik qadriyatlarni idrok etish jarayonlarini rag'batlantirish zarur deb hisobladi. qiymatlar. Bundan J.Dyui ta'lim va tarbiyaning birligidagi ta'lim nafaqat har bir insonning munosib hayot kechirishini ta'minlash vositasi, balki jamiyatni erkinlik va demokratiya asosida o'zgartirish vositasi ham bo'lishi mumkin, degan xulosaga keldi. Shu bilan birga, J.Dyuning pedagogik konsepsiyasida o'zini-o'zi boshqarish ta'limni demokratlashtirishning asosiy sharti bo'lib chiqdi: “Bizning har bir maktabimiz o'zining go'daklik davridagi kommuna hayotini, tevarak-atrofdagi jamiyat hayotini aks ettirishi kerak. Agar maktabda har bir bola shunday kichik kommuna a'zosi sifatida tarbiyalansa, davlat xizmati ruhi bilan sug'orilgan va samarali o'zini o'zi boshqarishning barcha zarur vositalari bilan jihozlangan bo'lsa, bu bizga jamiyat hayoti qimmatli, go'zal va uyg'un bo'lishining eng yuqori va eng yaxshi kafolati” [2,206].

Olimning fikricha, har qanday demokratik ta'lim tajriba va amaliyotga, shuningdek, voqelikka tanqidiy munosabatni rivojlantirishga, ya'ni konstruktiv muloqot jarayonida savollar berish, rivojlantirish, himoya qilish va fikr almashish qobiliyatiga asoslanadi. Aynan shu jihatda “ aql va eksperimental tekshirish usuli ” ni tarbiyalovchi ta'limning demokratizmi ta'limning avtoritar tamoyillariga qarama-qarshidir [2,4].

Demokratiya sharoitida hayot uchun ta'lim shaxslararo bag'rikenglik, hurmat, muloqot va huquq va majburiyatlarni o'zaro tan olish munosabatlarini qurishni nazarda

tutadi. Shu ma'noda, maktab ushbu qadriyatlarga asoslangan birgalikda yashash uslubini rivojlantirish uchun qulay maydondir. Biz erkinlik, adolat, birdamlik, tenglik va halollik kabi qadriyatlarni nazarda tutamiz. Eng zo'r ta'lim muassasasi sifatida tushunilgan maktab biz unda o'qiydigan odamlar tomonidan qadrlanishini niyat qilgan qadriyatlar bilan singdirilishi kerak. Ta'lim bizni demokratiyani amalga oshirishga tayyorlashi, institutlarimiz va qonunlarimizni mustahkamlash va qayta yaratishga, jamoat maydonida ishtirok etish va birga yashash uchun ma'no va havolalarni yaratishga, tanqidiy va faol fuqarolikni shakllantirishga tayyorlashi kerak. Ta'limni demokratlashtirish har qanday ta'lim darajasida tegishli va sifatli tayyorgarlikka erishmoqchi bo'lgan barcha fuqarolarga kirishni osonlashtirishni anglatadi.

Shunday qilib, J. Dyui qarashlari nuqtai nazaridan xulosa qilishimiz mumkinki, demokratik yo'nalish aynan ta'lim jarayonining ichki mazmunini nazarda tutadi, u tabiiy ravishda o'ziga xos demokratik tamoyillar, maqsadlar, ta'lim va tarbiyaning shakllari, usullari va vositalarini o'z ichiga oladi. yordamida erkin, ijodiy fikrlash va harakat qila oladigan faol shaxs: «Axloqiy va intellektual sa'y-harakatlar shaxsning bevosita manfaati va ijobiy natijaga erishish istagi bilan qo'llab-quvvatlansa ortadi. Va bu bolalar uchun ham, kattalar uchun ham amal qiladi. Ilg'or ta'lim aynan mana shu kuchlarni ozod qilishga intiladi» [3, 14]. J.Dyui shaxsning mavjudligining o'zi uning atrof-muhitga moslashuvining muvaffaqiyatiga bog'liq, moslashuv esa faqat faoliyat orqali amalga oshiriladi, bundan tashqari, bu faoliyatning asosiy mazmuni atrof-muhitga tabiatni saqlash shaklida ta'sir etishdan iborat deb hisoblagan. zarur va zararli elementlarni yo'q qilish. Inson ongi bu faoliyatni turli g'oyalar va nazariyalar yordamida boshqaradi, ulardan o'ziga xos vosita sifatida foydalanadi. Bundan tashqari, bola o'zining individualligini faqat ijtimoiy amaliyotda faol ishtirok etishi bilan namoyon qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, M.A.Umaraliyeva- Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari- Toshkent, 2014
2. Михнева И.Ф. Управление инновационными процессами в учебном заведении. - Ставрополь: ИРО, 1994.
3. Мищенко А.И. Педагогический процесс как целостное явление . Москва, 1993.
4. Генев Ф. Психология бригады. М., 1987

МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ҲАМКОРЛИҚДА ТАЪЛИМ ОЛИШ ЁНДАШУВЛАРИ.

*Шукуров Хурсан Гадоёевич,
Норова Интизор Ҳақбердиевна
математика фани ўқитувчилари,
БухМТИ академик лицейи*

Таянч сўзлар: ноанъанавий, инновация, ёндашув, ҳамкорлик, дарс.

Ключевые слова: урок

Key words: lesson.

Аннотация: Бугунги кунда таълим тизими олдида турган таълим тарбия самарадорлигини ошириш жаҳон таълим стандартлари даражасида билим бериш ҳамда таълим инновацияларини жорий этиш орқали ҳар томонлама етук ижодкор маънавий бой, касб-хунарли, миллий ва умуминсоний кадриятлар, миллий истиқлол ғояси руҳида тарбияланган, ўз мустақил фикрига эга баркамол шахсни камолга етказиш каби вазифаларни ҳал этишда таълим муассасаларининг педагогик жамоаси хусусан ҳар бир фан ўқитувчиси ўз педагогик фаолиятини тубдан ўзгартириши лозим. Замон талабига мувофиқ ҳолда ҳар бир фан ўқитувчиси ўзининг мутахассислигини, чуқур ўзлаштирган, педагогик-психологик ҳамда методик билим, кўникма ва малакаларни пухта эгаллаган, таълим тарбия жараёнини самарадорлигини оширадиган замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан хабардор ва уларни таълим жараёнига қўллай олиш малакасига эга бўлиши билан бирга инновацион фаолият эгаси бўлиши лозим. Ҳар бир дарс ўқитувчидан ўзига хос инновацияларни, яъни ижодий ёндашувни талаб қилади. Мақола дарсларни шундай талаблар асосида ташкил этишда ёрдам берадиган ноанъанавий таълим ёндашувларидан ҳамкорликда таълим олиш ёндашувларига бағишланган.

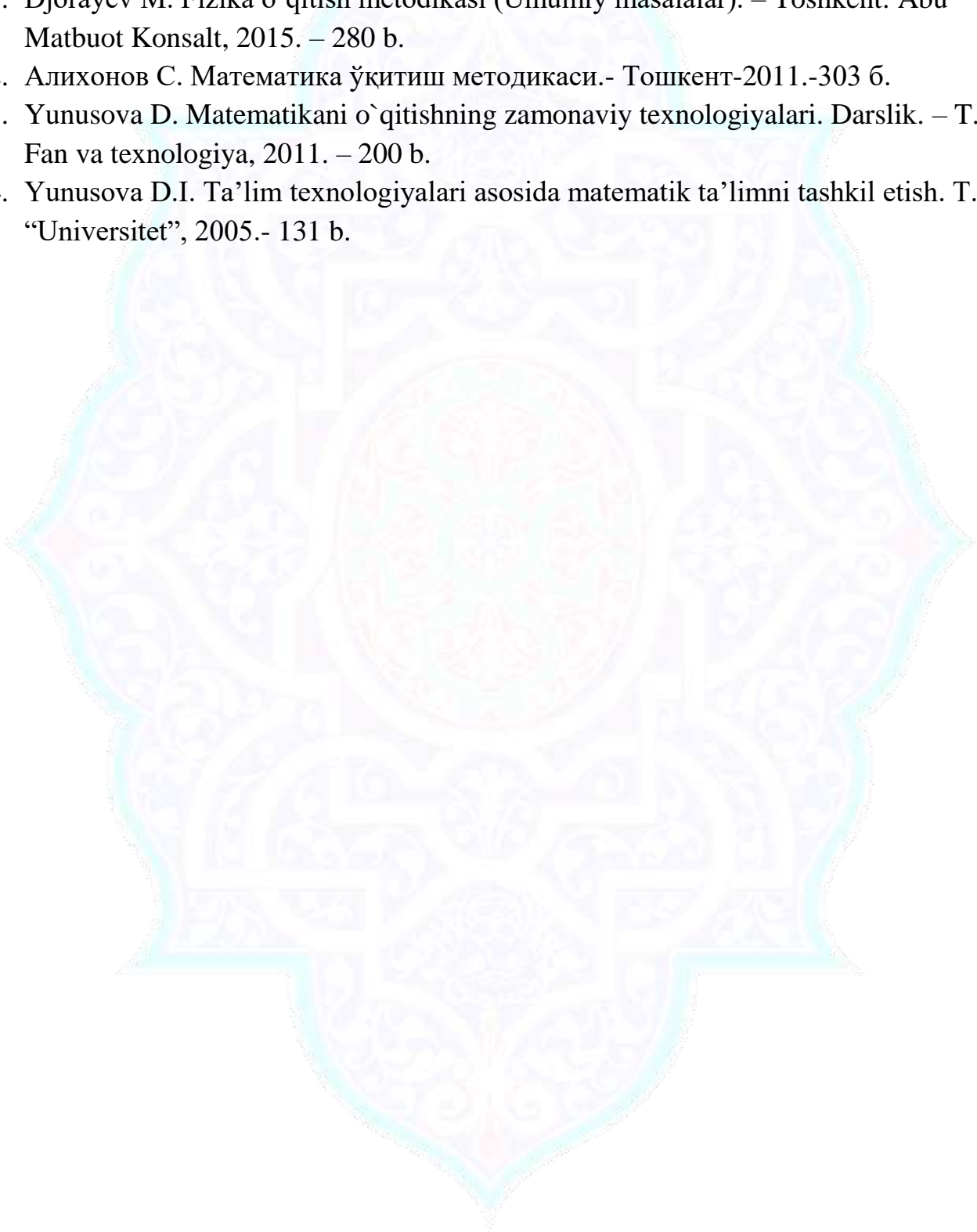
Ҳамкорликда таълим олиш ёндашувлари. Ўтган асрнинг 80- йиллари таълим жараёнига кўплаб инновацияларни кириб келишига асос бўлган ҳамкорликда таълим олиш технологиясини америкалик педагоглар томонидан ишлаб чиқилган. Улар бир қанча мактаб намоёндалари илғор тажрибаларини умумлаштириб, тадқиқ қилганлар. Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш-демократлилик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги субъектив муносабатларда ҳамкорликни, мақсад ва фаолият мазмунининг шакллантиришда ва эришилган натижаларини баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради. Мазкур педагогик технология янгича педагогик тафаккур, тараққийпарвар ғоялар манбаи сифатида кўплаб

замонавий педагогик технологиялар таркибига киради. Ҳамкорликда таълим олишнинг асосий ғояси фақат биргаликда бирор иш бажариш эмас, балки биргаликда ўқишдан иборат. Ҳамкорликда таълим олиш технологиясининг таснифий тавсифи: қўлланиш даражасига кўра – умумпедагогик; фалсафий асосига кўра-инсонпарвар; ривожланиш омилига кўра-мажмуавий; ўзлаштириш асосига кўра-ассоциатив, рефлексор, босқичма-босқич; мазмунига кўра-ўргатувчи, тарбиявий, инсонпарвар, умутаълимий, дунёвий; бошқарув турига кўра-кичик гуруҳлар системаси; ташкилий шаклига кўра-академик, якка, гуруҳда, табақалаштирилган; болага ёндашувига кўра-шахсий-инсонпарвар, субъект-субъект; бошқарувчи методга кўра-муаммоли-тадқиқий, ижодий мунозарали, ўйинли; ўрганувчилар даражасига кўра-оммавий, ҳамкорлик педагогикасига йўналтирилган; талаб педагогикасидан муносабатлар педагогикасига ўтиш, таълим ва тарбия бирлиги. Ҳамкорликда таълим олиш технологиясининг асосий ғояси-ўқувчиларни турли ўқув вазиятларида ҳамкорликда фаол ҳаракатларига шарт-шароитлар яратишдир. Ўқувчиларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш имкониятлари турлича: айримлари ўқитувчининг тушунтиришларини тез илғаб олади, айримларига қўшимча вақт ва тушунтириш ишлари зарур. Бундай ўқувчилар ўқув машғулотлари давомида пассив бўладилар. Агар ўқувчиларни 4-5 нафардан кичик гуруҳларга ажратиб, иштирокчиларнинг ҳар бир вазифаси аниқ кўрсатиб ўтилса, бундай вазиятда ҳар бир ўқувчи ўзига юклатилган вазифа ҳамда гуруҳ вазифасига маъсулият сезади. Бунда паст ўзлаштирувчи ўқувчилар илғор ўқувчилардан ёрдам сўрайдилар. Келиб чиқадиган муаммолар ҳамкорликда ҳал этилади. Тажрибадан маълумки, биргаликда ўқиш нафақат қизиқарли ва осон балки самарали ҳамдир. Ҳамкорликда таълим олишнинг турли вариантлари мавжуд бўлиб, улар учун умумий бўлган тамойиллар қуйидагилардан иборат: гуруҳлар ўқитувчи томонидан машғулотдан олдин ўқувчиларнинг психологик мослашувчанлиги эътиборга олинб ташкил этилади. Ҳар бир гуруҳда кучли, ўртача, кучсиз ва албатта қизлар ҳамда ўғил болалардан иборат бўлиши керак. Гуруҳга бирта топшириқ берилади ва унинг бажарилишида гуруҳ аъзоларининг ҳар бирини вазифаси ўқитувчи ёрдамида аниқланади, ҳар бир ўқувчи бажарган иш эмас гуруҳ иши баҳоланади, гуруҳнинг қайси иштирокчиси гуруҳ топшириғи юзасидан жавоб беришини ўқитувчи аниқлайди. Айрим ҳолларда “кучсиз” ўқувчи танланиши ҳам мумкин, чунки ҳар бир топшириқнинг мақсади уни бажарилишига эмас, балки ҳар бир ўқувчи томонидан унинг ўзлаштирилишида. Ҳамкорликда таълим олишнинг технологик жараёни қуйидаги элементлардан ташкил топган: ўқув-билув масаласини қўйиш, ўқув мақсадларига мос ўқувчиларни гуруҳларга бўлиш, дидактик материалларни тарқатиш, гуруҳлардаги ишларни режалаштириш, топшириқларни индивидуал бажариш,

натижаларни муҳокама қилиш, гуруҳнинг умумий топшириғини муҳокама қилиш (эслатмалар, тўлдиришлар, аниқлик киритиш), гуруҳ ишининг натижалари ҳақида маълумот бериш, гуруҳларнинг ишлари ҳақида умумий хулосалар ва қўйилган мақсадга эришганлик.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Djorayev M. Fizika o'qitish metodikasi (Umumiy masalalar). – Toshkent: Abu Matbuot Konsalt, 2015. – 280 b.
2. Алихонов С. Математика ўқитиш методикаси.- Тошкент-2011.-303 б.
3. Yunusova D. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2011. – 200 b.
4. Yunusova D.I. Ta'lim texnologiyalari asosida matematik ta'limni tashkil etish. T., "Universitet", 2005.- 131 b.

**MATEMATIK SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH ORQALI
O‘QUVCHILARNI IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI**

*Shukurov Xursan Gadoyevich, Norova Intizor Haqberdiyevna
matematika fani o‘qituvchilari, BuxMTI akademik litseyi*

Annotatsiya: Bugungi tez rivojlanayotgan iqtisodiyot va axborot texnologiyalari sharoiti ta’lim sohasida ham tub o‘zgarishlarni talab etmoqda. Jadal rivojlanayotgan iqtisodiy o‘zgarishlar kishilardan o‘ta mohirlik va keskin fikrlay olishni talab etmoqda. Bu xislatlarga ega bo‘ladigan o‘quvchi bilimlarni o‘zi qabul qila oladigan o‘zgarishlarga tez moslasha oladigan qilib tarbiyalanishi zarur.

Kalit so‘zlar: Model, simvolik yozuv, ratsional, noratsional, uslubiy tizim, sistema, muammoli o‘qitish.

Pedagogik faoliyat tajribalarimni umumlashtirib shuni aytishim mumkinki, o‘quvchi ko‘p hollarda matematika fanini o‘zlashtirgandan keyin o‘qishi davomida yoki kundalik hayotida matematik fikrlash darajasi yetarli emasligi sezilib qolmoqda. Bunga sabab, o‘quvchilarning matematikaga oid bilimlari yuzaki harakterga egaligidir: - o‘quvchilar matematik ifodalarning simvolik yozuvlarini biladi, lekin bu ifodalarning aniq bir hayotiy (amaliy) masalani hal qilishda qo‘llanilishini, buni aniq bir masalaning matematik ifodasi (modeli) sifatida tasavvur qila olmasligi; - o‘quvchi masalani yechishda, yechish yo‘llarini masala mohiyatidan izlamasdan, tayyor, masalaning mavjud bo‘lmagan sun‘iy obyektlaridan foydalanib hal qilishi; - o‘quvchi masala shartlari o‘zgarishini masala mohiyatidan kelib chiqib tahlil qila olmasligi; Shuningdek, o‘quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan noratsional va yetarli foydalanmaslik buning sabablaridan biri sifatida kuzatiladi. Matematikaga oid fanlar (Algebra va geometriya)ni o‘qitish jarayonida kompyuterdan faqat hisoblash quroli sifatida foydalanishadi: tayyor formulalar, tenglama yoki tengsizliklarni yechish dasturlari yoki standart funksiyalarni hisoblash dasturlaridan foydalanib, olingan natijalarni tahlil qilmaydi yoki tahlil qilish imkoniyatiga ega emas. Algebra va geometriya fanlarini o‘rganish jarayonida misol va masalalarni yechish va ma’lumotlarni tahlil qilishda tayyor standart dasturlardan foydalanib, olingan natijalar ularning tahlilisiz qabul qilinadi. O‘quvchilarning matematik tayyorgarligidagi asosiy kamchiliklarni yo‘qotish uchun, o‘qitish faoliyatida yangiliklarni, bilim va ta’limni mustaqil egallay oladigan mukammal o‘qitishni shakllantirish zarur. Fanni o‘qitish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni kiritish asnosida, ta’limni shunday tashkil qilish kerakki, natijada o‘quvchilarda kuchli mustaqil o‘rganishga ishtiyoq uyg‘onsin. Shunday qilib, bugungi kunda matematikaga oid fanlarni o‘qitishda, o‘quvchilarning o‘rganishga (bilishga) qiziqishlarini shakllantirish metodikasi yetarli darajada ishlab

chiqilmagani seziladi. Yuqoridagi fikrlarni e'tiborga olsak, quyidagi holatlarni o'rganib, matematik ta'limni tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi: - matematika yoki unga oid fanlar (algebra va geometriya)ni o'qitish jarayonida bilishga qiziqishini shakllantirish muammosi; - algebra fanini o'qitish jarayonida bilishga qiziqishni shakllantirish uchun ko'rgazmali-modelli o'qitishning o'rni; - algebra va geometriya fanlarini o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyalaridan ratsional foydalanish; - algebra va geometriya fanlarini o'qitish jarayonida o'yinlardan o'rganish obyektlari sifatida foydalanish masalalari. Ta'lim sohasida to'plagan pedagogik tajribalarni tahlil qilish orqali, o'quvchilarning matematik tayyorgarligi darajasini tez rivojlanayotgan zamon talabiga mos qilish uchun, yuqorida sanab o'tilgan yo'nalishlarda izlanishlarni davom ettirib, ko'p hollarda chegaralanib qolgan an'anaviy o'qitish usullaridan voz kechishni talab etadi. Shu asnoda, ushbu maqsadda quyidagi muammolarni hal qilish muhim hisoblanadi: - matematik masalalarni yechish jarayoni orqali bilishga qiziqishni shakllantirish modelini ishlab chiqish; - matematikaga oid fanlarni o'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchilarning bilishga qiziqishni shakllantirish sistemasini qurish; - matematikaga oid masala va misollarni amaliy masalalar orqali yoki aksincha, amaliy masalalarni matematik modellar orqali hal qilishni o'rgatish orqali o'quvchilarning bilishga qiziqish sistemasini yaratish. Kompyuter texnologiyalarini qo'llagan holda o'quvchilarga matematikani o'rgatish jarayonida, ularning bilishga qiziqishini shakllantirish samarali bo'lishi uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak bo'ladi:

1. O'quv faoliyati negizidagi ijodkorlik o'quvchi faoliyatiga aylantirilishi;
2. O'quv jarayonida – erishish, ko'rgazmalilik, ta'limning hayotiyliigi (amaliyot bilan bog'liqligi), fikrlarning keskinligi va har xillikka amal qiluvchi uslubiy tizimni yo'lga qo'yish;
3. Matematika fanining murakkab nazariy usullarini o'qitish jarayonida turli xil qiziqtiruvchi tarixiy va zamonaviy o'quv o'yinlaridan o'rganish obyekti sifatida foydalanish;
4. Kompyuter texnologiyalaridan an'anaviy usullar yordamida yechilishi qiyin va ko'p vaqtni oluvchi misol, masalalarni tez va aniq yechishda foydalanish. Shuningdek, ular yordamida olingan yechimlarni tahlil qilish;
5. Amaliy masalalarning yechilish usullariga nostandart yondashuv orqali yangi masalalarni tuzish va yechishga rag'batning paydo bo'lishiga erishish;

Bu borada muammoli o'qitish; kompyuter texnologiyalari bilan o'qitish; o'yinlar texnologiyalari kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning bilishga qiziqishini shakllantirishda yuqori samaraga erishish mumkin. O'yinlar texnologiyasida asosiy vazifani o'yin bajaradi. Bu yerda o'yin faoliyat bo'lib, birinchidan, o'zlashtirilishi zarur bo'lgan murakkab ta'lim materialini tushunishni yengillashtiradi. Ikkinchidan, o'yin bilishga qiziqishning dastlabki turtkisi

bo'lib, ma'lum sharoitda anglashga qiziqish faoliyatining boshlanishiga sabab bo'ladi. Shunday qilib, o'qitishda ko'zlangan samaraga yagona yoki bir yoqlama yondashuv bilan erishib bo'lmaydi. O'qitishning ko'p qirrali usullaridan foydalanib o'quv faoliyatini tashkil etishda turli xil yondashuv o'quvchilarning faolligini oshirib, o'rganishdagi mustaqilligini uyg'otadi va bilishga qiziqishini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Болотов В.А. Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. - № 10, -с. 8-14. 2. Суворова М.А. Решение вероятностных задач методом построения графа с использованием компьютера // Математика и математическое образование, Межвузовский сб. науч. тр. Вып. 3 - Ярославль: ЯГТУ, 2002, 0.1 п.л.
2. Алихонов С. Математика ўқитиш методикаси.- Тошкент-2011.-303 б.
3. Yunusova D. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2011. – 200 b.
4. Yunusova D.I. Ta'lim texnologiyalari asosida matematik ta'limni tashkil etish. T., "Universitet", 2005.- 131 b.

ХОЗИРГИ ЗАМОН ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПЕДАГОГИК КАДРЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

*Шукуров Хурсан Гадоёевич, Норова Интизор Ҳақбердиевна
математика фани ўқитувчилари, БухМТИ академик лицейи*

Аннотация: Замонавий таълим муассасаси раҳбарининг асосий вазифаларидан бири қулай маънавий ва психологик ўзаро ҳамкорликни яратиш ҳисобланади. Фақатгина ижодий ишлайдиган педагоглар жамоаси таълим олувчилар билан таълимий-тарбиявий ишларнинг юқори даражасини таъминлашга, ижодий шахсни шакллантиришга қодир бўла олади. Мақола ана шундай жамоани яратиш йўлида нималарга эътибор беришга қаратилган.

Калит сўзлар: раҳбар, жамоа, санъат, шахс, педагогик фаолият.

Жамоани бошқаришни санъат деб ҳисоблайдиган раҳбарлар туғма “табиатдан” бошқарувчи бўлганлар ёки педагогик менежмент ва ижтимоий психология назариясини ўрганиб, доимий равишда бошқарув фаолияти устида ишлайдиганлар муваффақиятга эришадилар. Замонавий жамият шахс фаолиятининг истеъмолчилиги, маданиятни ўзлаштириш хусусиятидан яратувчилик ва ижод хусусиятига ўтиш, фойдалилик жиҳатидан кадр-қиммат жиҳатига ўтиш билан тавсифланади. Шунинг учун ҳам замонавий раҳбарга асосий мақсадга эришиш учун педагогик жамоага таъсир этишининг ғоялари ва усуллари – шахснинг ривожланиши, замонавий ўзгариб боровчи оламда яшаш қобилиятини билиш зарур.

Педагог фаолияти – бу педагогик назария ва педагогик ижод – санъатга асосланган фаолиятдир. Педагогнинг шахси тарбияланувчилар шахсининг шаклланиши омили бўлиши учун, у касбий билимли, педагогик жамоанинг анъаналарини сақловчи ва бойитувчи, унинг қарашлари ва қадриятларини эъзозловчи унинг ижодий аъзоси бўлиши керак. Ижтимоий муносабатлар, жамиятда шаклланган таълим парадигмаларига кўра, шароитларга ёндашувларда фарқли жиҳатлар мавжуд. Таълимнинг авторитар, анъанавий моделида ёндашув педагогни ва унинг ижодий имкониятини, касбий маҳоратини яратиш, шакллантириш сифатида қаралади. Инсонпарвар, шахсга йўналтирилган моделда эътибор шахсга, унинг ўз-ўзини ривожлантиришга қаратилади, раҳбар, педагоглар, бошқарувчиларнинг вазифаси эса – ривожланиш, ўз-ўзини амалга ошириш учун шароитлар яратиш ҳисобланади. Бу қандай шароитлар бўлиши мумкин?

Ижодий фаолият мотивга асосланади, яъни жараёнга йўналтирилади, қобилиятларнинг ривожланишига кўмаклашувчи айнан шундай фаолиятга инсонда энг кўп мойиллик бўлади. Педагогик ижод ва танлаган касбидан қониқиш ҳисси ўзаро бир-бирини рағбатлантиради. Раҳбар учун турли кўрсаткичларни, ташкилотдан қониқишни, меҳнат мазмуни, шароитларини, маошни, тақдирлаш ва мукофотларни тақсимлаш, раҳбарлик услуби ва методи, жамоадаги психологик муҳит, раҳбарият билан муносабат, жамоадаги муносабат, жамоа ишига таъсир этиш имкони, ривожланиш истикболлари, раҳбарнинг ишни объектив баҳолаши, маъмуриятнинг ишчилар эҳтиёжларига муносабати, моддий-услубий база, ўқув-услубий воситалар ва бошқаларни баҳолаш орқали меҳнатдан қониқиш даражаси ҳолатини ўрганиш муҳим ҳисобланади. Ф.Херцберг ва унинг шогирдлари томонидан ижодий фаолият мотивацияси тамойиллари ишлаб чиқилган бўлиб, ижодий жамоани бошқаришда уларнинг кўпларини назарда тутиш лозим, булардан:

кўпгина инсонлар, агар иш жараёнида уларнинг шахсий қадрқимматлари ва шахсий иштироклари эҳтиёжлари қондирилса, ишдан хурсандчиликни ҳис этадилар. Педагог билимли ҳисобланган масалалардаги қарорлар унинг ҳамкорлигида қабул қилиниши муҳим;

ҳар бир инсонга унинг муҳимлигини ҳис қилиш ёқимли ҳисобланади, шунинг учун бошқариш санъати – бу яна ҳар бир ходимга умумий муваффақиятга эришишда унинг меҳнати муҳимлигини етказиш, ўз ваколатларини ишчиларга топшириш, мақтовларни қўллаш билиш малакаси ҳисобланади, бу уларнинг фаолликлари ва ижодий ёндашувларини оширади;

иш жараёнида хурсандчилик ва муваффақиятни ҳис қилмаган ишчилар, ижобий ҳис-туйғуларни ташкилотдан бошқа жойларда, ташқаридан излайдилар. Ўз иш жойида муваффақиятни ҳис қилмаган инсон, ўз кучини бошқа йўналишларда муваффақиятни излашга йўналтиради;

ходимлар ташкилотдаги ишнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотни қандай шаклда ва қандай суръатларда олишларига қараб, маъмурият учун уларнинг асл қадр-қимматлари қандай эканлиги тўғрисида ҳукм чиқарадилар. Агар маълумот яширин сақланса ёки кечиктириб етказилса, улар ўзларини аҳамиятсиз ҳис қиладилар ва натижада уларнинг ижод қилишга тайёрлик даражалари пасаяди;

ҳар қандай назорат ҳаяжонли ва ёқимсиздир, ҳатто у объектив ва яхшилик сари бўлса ҳам. Унинг ўз-ўзини назорат қилиш билан биргаликдаги қўлланиши ишчининг мотивини кўпроқ рағбатлантиради;

ҳар бир ходим ўз иш жойида ўз-ўзига раҳбар бўлиши керак. Ҳар қандай фаолиятда раҳбар ишчининг ташаббуси, унинг ўз-ўзини ифодалаши учун эркин муҳитни қолдириши лозим;

яхши ишнинг тан олинмаслиги умидсизликка олиб келади. Ҳар бир яхши ишлайдиган ходим унинг ҳаракатлари моддий ва маънавий тўғри баҳоланишига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Бошқарувнинг ҳар бир поғонасида ҳам ташаббуссиз, фақат “юқоридан” буйруқ асосида ишлайдиган, ўз фаоллигини эса қуйи поғонадан чиқувчи ташаббусни йўқотиш учунгина қўллайдиган раҳбарлар ҳам кўп.

Шу тариқа, бошқарув услубига жамоанинг ижодий имкониятларини амалга ошириш имконияти кўп жиҳатдан боғлиқдир, тўлиқ демократик бошқарув услубига ўтиш эса таълимнинг барча поғоналарида ҳам раҳбарлар, хизматчиларнинг онгини ўзгартиришга боғлиқдир

Адабиётлар:

1. Луковцева А.К., Психология и педагогика. Курс лекций: Учеб. пособие для студентов вузов.: КДУ; Москва; 2008. стр.113. [1]
2. Иванова С.В. Образовательное пространство в современном мире: междисциплинарный аспект. Сборник научных трудов международной научно - практической конференции «Стратегия развития образовательного пространства в условиях глобальных рисков» М.23 мая 2017 г. стр.10. [2]
3. Неборский Е.В. Развитие университетского образовательного пространства за рубежом в условиях глобальных рисков. Сборник научных трудов международной научно - практической конференции «Стратегия развития образовательного пространства в условиях глобальных рисков» М.23 мая 2017 г. стр.42. [3]
4. С.С. Сатубалдин. Система образования в «Индустриально-новых странах» Восточной и Юго-восточной Азии. [4]
5. О. В. Зайцева Непрерывное образование: основные понятия и определения. 2009 г. [5]

O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA OBRAZLAR UYG'UNLIGI

Sulliyeva Gavhar Bahrom qizi.

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi
fakulteti 2-kurs*

Annotatsiya: Bu maqolada O'tkir Hoshimovning yozuvchilik mahorati va asarlaridagi obrazlar uyg'unligi muhokama qilinadi. Uning asarlarida o'zbek milliyatini, tabiiy hayotni, odamlarni va ularning o'zaro munosabatlarini ifodalashda obrazlar uyg'unligining ahamiyati va uning yozuvchilik usuli tahlil qilinadi. Maqola O'tkir Hoshimovning obrazlar uyg'unligini o'zbek adabiyoti va san'ati kontekstida tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: O'tkir Hoshimov, obrazlar uyg'unligi, yozuvchilik, asarlar, tahlil, o'zbek adabiyoti.

O'tkir Hoshimov - Uzbek adabiyoti va san'ati sohasidagi mashhur yozuvchilardan biri hisoblanadi. Uning asarlarida obrazlar uyg'unligi, ularni o'z ichiga olgan ma'no va xususiyatlarni ifodalashda yetakchi xususiyatdir. Bu maqolada O'tkir Hoshimovning asarlaridagi obrazlar uyg'unligi haqida gaplashamiz.

O'tkir Hoshimovning "Daryo" adli hikoyasida o'ziga xos obrazlar va tasvirler yoritilgan. Bu asarda quyidagi misollar uchun ruhnoma vazifasi bajaradi: maqbara, qora bug'lar, yosh odamning xayollari, va boshqalar. U yaratilayotgan tabiatni, odamlarni va ularning o'zaro munosabatlarini o'z ichiga oladi.

"Qo'shiqlar qo'shig'i" romanida ham, obrazlar uyg'unligi sezilar va aks etadi. Uning "Mamlakatda besh tuman" nomli asarida yer alan qiz qalnlari obrazlari uning yorug'lik va xurmoq madaniyatini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Hoshimovning asarlaridagi obrazlar uyg'unligi, umuman olganda, milliy va madaniy obrazlarning shakllanishi va ularning o'zaro bog'liqlikka e'tibor berishga imkoniyat yaratadi. Uning qo'shiq va she'rlarida esa o'zining asarlaridagi yorug'lik va rang-barang obrazlar hisoblanadi.

Xususan, O'tkir Hoshimovning asarlarida obrazlar uyg'unligi, uning yozuvchilik mahorati va xususiyatlari bilan bog'liqdir. Bu obrazlar sayohat, tabiiy hayot, odamlar va ularning dunyosini o'z ichiga olgan yorug'likli va rang-barang xayollar bilan ifodalashda uning yetakchi usuli hisoblanadi.

Garchi O'tkir Hoshimov qalam tebrata boshlagan davrda xalqlarni dunyodan ajratib turadigan yuksak devorlari darz keta boshlagan, jamiyatni demokratlashtirish boshlangan, erkin fikrlar asta sekin bo'y cho'za boshlagan pallalarga to'g'ri keladi. Ammo ilm-fan, radio, televidenie, matbuotda senzura hali ham o'z o'rnini sira

bo'shatgisi kelmasdi. SHunday bo'lishga qaramasdan millat dardini qalami o'tkir ijodkorlar qog'oz yuziga olib chiqishga hoziru nozir bo'ldi. Bu davrda O.YOqubov, P.Qodirov, ular izidan borgan E.Vohidov, A.Oripov, SH.Xolmirzaevlar tomonidan asrning eng sara asarlari yaratildi. Ular tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosat, adabiyotshunoslik va publitsistika kabi ijtimoiy tafakkur sohalariga xos bo'lgan katta vazifalarni uddalay oldi. Badiiy asarlar endi sho'rolar mafkurasining dastyori vazifasidan, uning mohiyatini doston qilish majburiyatidan holiroq bo'lgan – el dardini aytish, ma'naviy hayotda sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan “muhim gap” ayta olishdek ijodkorning o'z adabiy-estetik qarashlarini ifoda etish maydoniga aylandi.

“To'rt maktub” hikoyalariidan boshlangan O'tkir Hoshimovning professional ijoddagi qadamlari aynan shu yo'ldan bordi: qator publitsistik hikoya, qissalar yaratdi. Uning “Teraklar yaproq yozdi”, “Dehqonning bir kuni”, “Nur borki, soya bor”, “Kvazarlar” kabi roman, qissa, hikoyalari asarlarda ungagina xos bo'lgan adabiyestetik qarashlar o'zbek kitobxonlarini tafakkurining shaklanishida ma'naviy ozuqa bera oldi. Qishloq odamlarining daladan chiqmay o'tayotgan xazon umrlari, qurilish inshootlaridagi ko'zbo'yamachiliklar, jamiyatning turli idoralaridagi adolatsizliklarning ro'y-rost qog'ozga chiqarib qo'yilishi va bunda yozuvchining adolat, er dardi va milliy qadriyat bosh omil bo'lgan adabiy-estetik qarashlari qalqib turishi bilan xarakterlanadi.

Uning katta ijod safarini boshlab bergan “CHo'l havosi”, “Muhabbat”, “Odamlar nima derkin”, “SHamol esaveradi” nomli hikoya va qissalaridan bunday xususiyat takomillasha bordi. Dastlab ushbu asarlarida ma'naviy hayot muammolari qalamga olingan, jamiyatdagi oddiy kishilarning kundalik muammolari va undan ta'sirlangan qahramonlarning ruhiyatlari yoritib berildi. Keyinchalik uning qalam betratish doirasi jamiyatning ijtimoiy mammolari tomon kengayib bordi. Albatta muammo qo'yilishi badiiy asar tarxining lozim bo'lgan talabiga aylandi. Bunday asardarda yozuvchining adabiy-estetik qarashlari inson obrazi, ma'naviyati, ruhiyati tahlilini yoritishda aosiy tayanch bo'lib xizmat qildi. Bu jihatlar “Qalbingga quloq sol”, xususan, “Bahor qaytmaydi”, “Dunyoning ishlari” qissalarida yorqin gavdalandi.

O'tkir Hoshimovning asarlaridagi obrazlar uyg'unligi, uning yozuvchilik mahorati va xususiyatlari bilan bog'liqdir. Bu obrazlar sayohat, tabiiy hayot, odamlar va ularning dunyosini o'z ichiga olgan yorug'likli va rang-barang xayollar bilan ifodalashda uning yetakchi usuli hisoblanadi.

Jamiyatning xususiy, tijoriy, iqtisodiy, madaniy va boshqa jihatlarini o'z ichiga olgan O'tkir Hoshimovning asarlaridagi obrazlar, o'zbek xalqining yuksak adabiyot va san'atini qanday ifodalash mumkinligini ko'rsatadi. Uning tahliliy va ma'naviyatga to'g'ri keladigan usuli, uning asarlaridagi obrazlarni boshqa ma'naviy tadbirlarga qo'yishga imkoniyat yaratadi.

O'tkir Hoshimovning asarlaridagi obrazlar uyg'unligi, uning yozuvchilik mahorati va o'zgina tahliliy usullari bilan birlashtirilgan, o'zbek adabiyoti va san'atining ahamiyatli komponentini tashkil etadi. Uning yaratgan obrazlar, o'zbek xalqining ruhiy va madaniy ko'rsatkichlarini to'g'ri ifodalaydi va ularni o'z ichiga olgan ma'nolarni yuqori darajada e'tiborli, tasviriy va rang-barang usulda yetkazib beradi.

O'tkir Hoshimov estetik qarashlari adolat va haqiqat tamoyili asosida shakllanganligi asarlarida darhol seziladi. Uning qahramonlari hayotning turli bo'hronlari uchrashlariga qaramasdan o'zining insoniy tuyg'ularini saqlab qoladi. YA'ni o'z insoniyligini yo'qotmaydi. Bu O'tkir Hoshimovning estetik qarashlari – inson hamisha insoniyligini saqlab qolishi kerak degan aqidasi xos jihatdir. Uning qahramonlari ham inqiroz, fojea, halokat yoqasida ham shu tuyg'ularini tark etmaydi. Ayniqsa, u olijanob, ma'naviy barkamol shaxslar qalbi, tabiati tasvirida uning o'zligi erkin gavdalanadi.

Milliy kolorit bilan tasvirlangan asarga umuminsoniy tuyg'ular singdirilib ketilgan. Bu nuqtalarda yozuvchi o'zining adabiy-estetik qarashlarini oshkor qila ketadi:

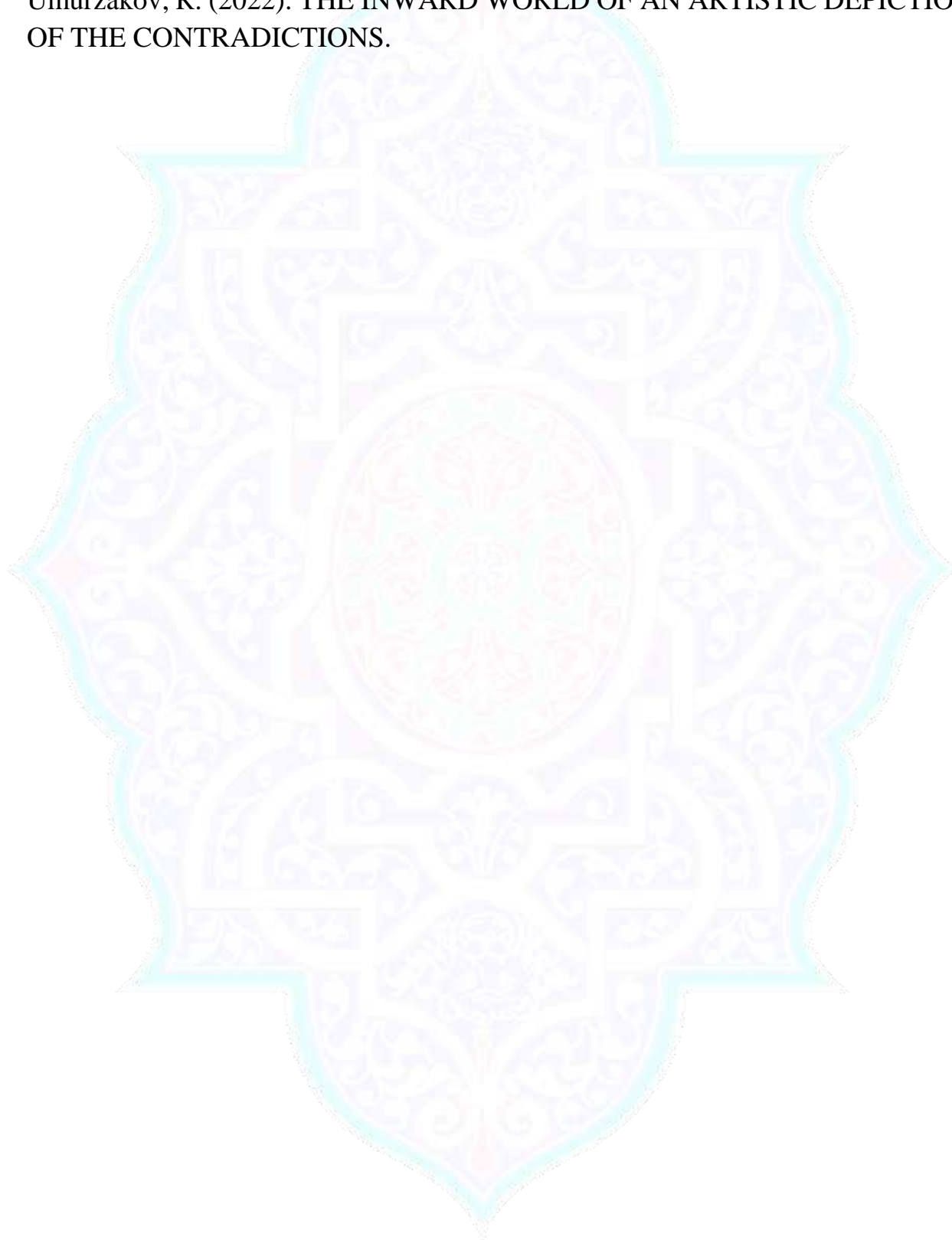
“Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam o'z sevgilisiga aytgan dil rozini dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo'shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chekkasida turib bir odam aytgan oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib ona aytgan allaga dunyoning narigi chekkasidagi go'dak bemalol orom oladi”.

O'tkir Hoshimovning adabiy-estetik qarashlarining asosini tashkil etuvchi insoniy munosabatlarni o'zida aks ettirgan “Dunyoning ishlari” qissasi betakrorligi bilan ajralib turadi. Ona qalbi va uning hadsiz saxovati haqidagi bu asarda O'tkir Hoshimovning o'z adabiy-estetik qarashlarini turli nuqtadan turib chizgilab berganligining guvohi bo'lamiz.

REFERENCES

1. Gafurovich, S. A. (2021). Analysis Of The Poem" Autumn Dreams" By Abdulla Oripov. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(01), 556-559.
2. Sabirdinov, A. (2021). ASKAR KASIMOV IN THE UZBEK POETRY OF THE XX CENTURY THE ROLE AND IMPORTANCE OF CREATION. Конференции, 1(2).
3. JURAYEV, H., & ABDURAHIMOVA, J. (2018). Semantic layers of the expression in the Babur lyric. Scientific journal of the Fergana State University, 1(3), 111-112.

4. Kasimov, A. A. (2020). PECULIARITIES AND SIMILARITIES OF SYMBOLIC EXPRESSION IN THE NOVELS “THE PICTURE OF DORIAN GRAY” AND “THE MAN AT THE MIRROR”. *Theoretical & Applied Science*, (5), 590-592.
5. Shoxruxbek, M., Qosimov, A., Abdurashidovich, Q. A., Murodilovna, O. G., & Umurzakov, R. (2022). THE INWARD WORLD OF AN ARTISTIC DEPICTION OF THE CONTRADICTIONS.

**LOGOPEDIK MASHG'ULOTLARNI SAMARALI TASHKIL ETISHDA
ARTIKULYATSION GIMNASTIKA O'RNI.***Rahmonova Tursunxon Ne'matjonovna**Asaka tuman 9-DMTT*

Annotatsiya. Ushbu maqola logopedik mashg'ulotlar doirasida artikulyatsion gimnastikaning ahamiyatini o'rganadi. Unda nutq buzilishi bo'lgan odamlarda nutqning ravshanligi va muloqot qobiliyatini yaxshilash uchun artikulyatsiya mashqlaridan foydalanish usullari, natijalari va oqibatlari muhokama qilinadi. Maqolada logopedik mashg'ulotlarning umumiy samaradorligini oshirish uchun tuzilgan artikulyatsion gimnastikani kiritishning afzalliklari ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: artikulyatsion gimnastika, logopedik mashg'ulotlar, logopedik mashg'ulotlar, fonologik buzilishlar, artikulyatsiya mashqlari, nutqning buzilishi.

Аннотация. В данной статье исследуется значение артикуляционной гимнастики в рамках логопедической подготовки. В нем обсуждаются методы, результаты и последствия использования артикуляционных упражнений для улучшения четкости речи и коммуникативных навыков у людей с нарушениями речи. В статье подчеркиваются преимущества введения структурированной артикуляционной гимнастики для повышения общей эффективности логопедической тренировки.

Ключевые слова: артикуляционная гимнастика, логопедическая тренировка, логопедическая тренировка, фонологические нарушения, артикуляционные упражнения, нарушения речи.

Annotation. This article explores the importance of articulatory Gymnastics within the framework of speech therapy. It discusses the methods, results and consequences of using articulation exercises to improve speech clarity and communication skills in people with nuts disorders. The article highlights the benefits of incorporating structured articulatory gymnastics to improve the overall effectiveness of speech therapy.

Keywords: articulatory Gymnastics, logopedic exercises, logopedic exercises, phonological disorders, articulatory exercises, speech disorders.

Samarali muloqot bizning kundalik hayotimizda hal qiluvchi rol o'ynaydi va nutq muloqotning asosiy jihati hisoblanadi. Biroq, ba'zi odamlar uchun nutqning buzilishi va fonologik qiyinchiliklar ularning samarali muloqot qilish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. logopedik mashg'ulotlar-bu odamlarga ushbu qiyinchiliklarni engishga va aniq va tushunarli nutqni rivojlantirishga yordam beradigan ixtisoslashgan soha. logopedik mashg'ulotlarning qimmatli usullaridan biri

bu artikulyatsion gimnastikadan foydalanish, nutqida nuqsoni bo'lgan shaxslarning artikulyatsiya va fonologik ko'nikmalarini yaxshilashga mo'ljallangan tuzilgan mashqlar to'plami. Ushbu maqolada logopedik mashg'ulotlarni tashkil etishda artikulyatsion gimnastikaning roli o'rganilib, uning samarali muloqotni rivojlantirishdagi ahamiyati ta'kidlangan.

Artikulyatsion gimnastika lablar, til, jag ' va tanglay kabi o'ziga xos artikulyatorlarga qaratilgan bir qator mashqlarni o'z ichiga oladi. Ushbu mashqlar ushbu artikulyatorlarning muvofiqlashtirilishi va kuchini oshirish uchun ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan bo'lib, oxir-oqibat nutq ishlab chiqarishni yaxshilashga olib keladi. Artikulyatsion gimnastikada qo'llaniladigan usullar nutq buzilishining og'irligi va tabiatiga qarab farq qilishi mumkin. Nutq terapevti ko'pincha boshqa sog'liqni saqlash mutaxassislari bilan hamkorlikda shaxsning nutq shakllarini baholaydi, qiyinchilik sohalari aniqlaydi va ushbu o'ziga xos muammolarni hal qilish uchun mashqlar to'plamini tikadi.

Artikulyatsion gimnastika, shuningdek, og'iz-motor mashqlari yoki artikulyatsiya terapiyasi mashqlari sifatida ham tanilgan, nutqni ishlab chiqarishda ishtirok etadigan nutq bilan bog'liq mushaklar va tuzilmalarning muvofiqlashtirilishi, kuchi va moslashuvchanligini maqsad qilish va yaxshilash uchun mo'ljallangan jismoniy mashqlar to'plamidir. Ushbu mashqlar lablar, til, jag ' va boshqa yuz mushaklarining harakatlarini o'z ichiga olishi mumkin. logopedik mashg'ulotlarni samarali tashkil etishda artikulyatsion gimnastikaning o'rni nutq tili patologlari (SLP) va tadqiqotchilar o'rtasida muhim mavzusi. Bu erda e'tiborga olish kerak bo'lgan ba'zi fikrlar:

- Mushaklarni muvofiqlashtirish va kuchaytirish: artikulyatsion gimnastika nutqni ishlab chiqarishda ishtirok etadigan mushaklarning muvofiqlashtirilishi va kuchini yaxshilashga qaratilgan. Ushbu mashqlar odamlarga ma'lum mushak guruhlarini nishonga olish orqali artikulyatsiya, talaffuz va ravshanlik bilan bog'liq qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.
- Motorni rejalashtirish: nutq buzilishi yoki artikulyatsiya qiyinchiliklari bo'lgan shaxslar uchun nutq tovushlari uchun aniq harakatlarni rejalashtirish va bajarish qobiliyati qiyin bo'lishi mumkin. Artikulyar gimnastika nutqni ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan motorni rejalashtirish jarayonlarini yaxshilashga yordam beradi.
- Nutq tovushining aniqligi: artikulyatsion gimnastika odamlarga aniq nutq tovushlarini ishlab chiqarish uchun artikulyatorlarning (masalan, til, lablar) to'g'ri joylashishi va harakatlanishiga yordam beradi. Bu, ayniqsa, nutqning apraksiyasi yoki ma'lum artikulyatsiya buzilishi kabi nutq buzilishi bo'lgan shaxslar uchun foydalidir.

- Xabardorlik va mulohaza: og'zaki-motorli mashqlar bilan shug'ullanish shaxsning o'z artikulyatsion harakatlari to'g'risida xabardorligini oshirishi mumkin. Ushbu mashqlar davomida vizual va taktil mulohazalarni taqdim etish odamlarga artikulyator pozitsiyalari va harakatlarini ko'proq anglashga yordam beradi.
- Motivatsiya va jalb qilish: artikulyatsion gimnastika ko'pincha interaktiv va qiziqarli tadbirlarni o'z ichiga oladi, logopedik mashg'ulotlar mashg'ulotlarini mijozlar, ayniqsa bolalar uchun yanada yoqimli qiladi. Ushbu mashqlar terapiyaga o'ynoqilik elementini qo'shishi, umumiy ishtirok va motivatsiyani yaxshilashi mumkin.
- Isitish va dam olish: sportchilarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishdan oldin mushaklarini qanday isitishi va cho'zishiga o'xshab, artikulyatsion gimnastika logopedik mashg'ulotlar mashg'ulotlari uchun isinish mashqlari bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ular, shuningdek, nutqni to'g'ri ishlab chiqarishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan tarang yoki haddan tashqari faol mushaklarni bo'shashtirishga yordam beradi.
- Qarama-qarshiliklar va tanqidlar: ko'pgina Slplar artikulyatsion gimnastikani qo'llashda muhim ahamiyat kasb etsa-da, sohada ularning samaradorligi haqida bahs-munozaralar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar og'zaki-motor mashqlari va nutq tovushini yaxshilash o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yaxshi o'rnatilmagan deb ta'kidlaydilar. Izolyatsiya qilingan mushak harakatlariga e'tibor barcha holatlarda nutqni ishlab chiqarish ko'nikmalarini yaxshilashga olib kelmasligi mumkin.
- Yaxlit yondashuv: ba'zi mutaxassislar logopedik mashg'ulotlar ga alohida artikulyatsion harakatlarga emas, balki funktsional muloqotga qaratilgan yaxlitroq yondashuvni yoqlaydilar. Ushbu yondashuv til ko'nikmalarini, pragmatikani va umumiy aloqa samaradorligini hisobga oladi.
- Individualizatsiya: artikulyatsion gimnastikaning samaradorligi shaxsning o'ziga xos nutq buzilishi, yoshi va kognitiv qobiliyatiga qarab juda katta farq qilishi mumkin. Slplar terapiya rejalarini har bir mijozning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirishi kerak.

Artikulyatsion gimnastika bir muncha vaqt logopedik mashg'ulotlar ning bir qismi bo'lgan bo'lsa-da, ularning roli va samaradorligi nutq tili patologiyasi hamjamiyatida muhokama va tadqiqot mavzusi bo'lib qolmoqda. Asosiysi, ushbu mashqlarni kerakli joyda kiritish va shaxsning muloqot ehtiyojlari va maqsadlariga javob beradigan logopedik mashg'ulotlar ga kengroq, yaxlit yondashuvni saqlash o'rtasida muvozanatni saqlashdir.

Artikulyatsion gimnastikaning samaradorligini uning mushak xotirasi va nerv-mushak koordinatsiyasiga qaratilganligi bilan bog'lash mumkin. Aniq artikulyar harakatlarni qayta-qayta mashq qilib, nutqi buzilgan shaxslar aniq tovushlarni chiqarish uchun nutq mushaklarini qayta mashq qilishlari mumkin. Bundan tashqari, ushbu mashqlarning tuzilgan tabiati terapevtlar uchun ham, mijozlar uchun ham aniq asos yaratadi, bu esa taraqqiyotni kuzatishni va kerak bo'lganda terapiya rejasini moslashtirishni osonlashtiradi.

Artikulyatsion gimnastika logopedik mashg'ulotlar ga yaxlit yondashuvni ham taklif qiladi. Ular qiziqarli va interaktiv bo'lib, terapiya mashg'ulotlarini yoqimli qiladi va faol ishtirok etishni rag'batlantiradi. Vizual vositalar, eshitish vositalari va interaktiv o'yinlarning kiritilishi ushbu mashqlarning samaradorligini yanada oshirishi mumkin, ayniqsa bolalar yoki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslar uchun.

Xulosa va takliflar:

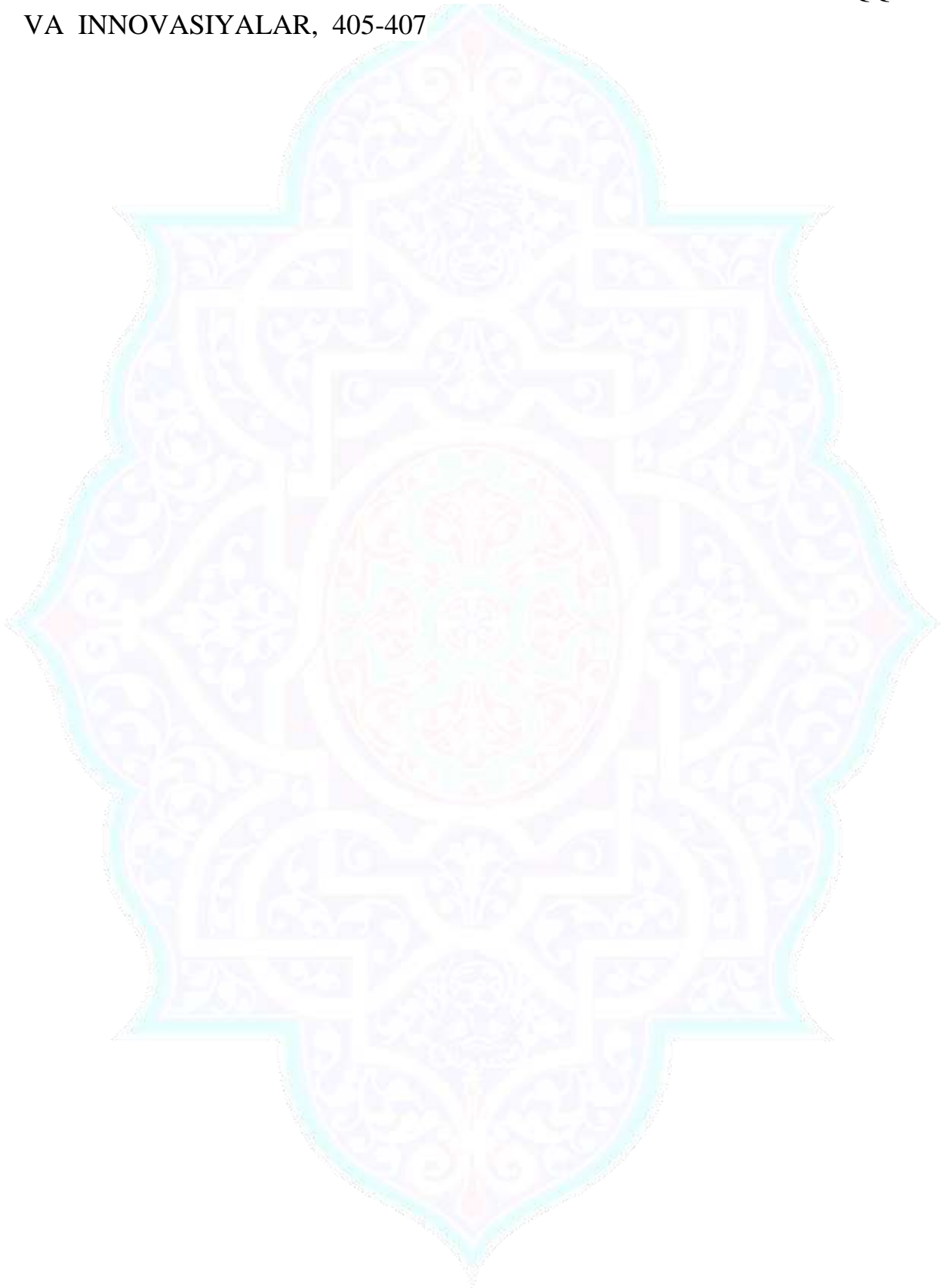
Artikulyatsion gimnastika, shubhasiz, logopedik mashg'ulotlar ni samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Ular artikulyatsiya va fonologik muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvni ta'minlaydi, bu esa nutqning ravshanligini oshirishga va muloqot qobiliyatlarini yaxshilashga olib keladi. Logopedik mashg'ulotlar rivojlanishda davom etar ekan, innovatsion texnologiyalar va shaxsiy yondashuvlarni o'z ichiga olgan holda artikulyatsion gimnastikaning afzalliklari yanada optimallashtirilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, artikulyatsion gimnastika logopedik mashg'ulotlar sohasida qimmatli vositani taklif qiladi, nutq buzilishi bo'lgan shaxslar uchun samarali muloqotni targ'ib qiladi. Nutq terapevtlari artikulyatsion gimnastikada qo'llaniladigan usullarni o'rganishni va takomillashtirishni davom ettirishlari kerak, individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda va qiziqarli va ta'sirchan terapiya tajribalarini yaratish uchun texnologiya imkoniyatlaridan foydalanishlari kerak. Maxsus amaliyot va yo'l-yo'riq orqali shaxslar nutqdagi qiyinchiliklarni engib, aniq va ishonchli muloqot kuchini ochishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. M.Ayupova. Logopediya. (2019) 38-44 bet.
2. S.Achilova. Dislaliya Dizartriya. (2021) 33-34 bet.
3. M.Dehqonova, Logopedik texnologiya, o'quv-uslubiy majmua 2022.
4. Dehqonova, M., & Tagonova, G. (2022). The Importance of Didactic Games in Speech Therapy in the Development of Speech in Children with Autism and the Ability to Choose Effective Methods. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(1), 133-137.
5. Jomurodova, Z., Qodirova, M., & Ikromova, F. (2022). IMO-ISHORA NUTQINING RIVOJLANISHIDA FILOLOGIK QARASHLAR. Scientific progress, 3(1), 157-165.

6. Dehqonova, M. (2022). BOLALARDAGI YOZUV BUZILISHLARI VA ULARDAGI DISGRAFIYADA O ‘ZIGA XOS XATOLIKLARNI PAYDO BO ‘LISH MEKANIZMI.YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY TARAQQIYOT VA INNOVASIYALAR, 405-407

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI MAKTABGA TAYYORLOV
GURUHI TARBIYALANUVCHILARDA IJTIMOIIY
MOSLASHUVCHANLIK VA REABILITATSION XIZMAT**

Akramova Dildora Ergashevna

*Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi kafedrasi o'qituvchisi
dildoraakramova29@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari hamda tarbiyachilarining ta'lim tashkilotiga pedagogik-psixologik moslashuvchanlikning usullari, yo'llari va reabilitatsion xizmatni tashkil etish haqida fikr mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: MTT, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, reabilitatsiya, psixolog, pedagog, usul, vosita, psixologik xizmat, sotsiologiya, sotsiometriya.

**ГРУППА ПОДГОТОВКИ К ШКОЛЕ ОРГАНИЗАЦИЙ ДОШКОЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ, СЛУЖБА СОЦИАЛЬНОЙ ГИБКОСТИ И
РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ**

Аннотация: В данной статье высказывается мнение о методах, способах педагогической и психологической гибкости и организации реабилитационной службы образовательной организации обучающихся и воспитателей дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: МТТ, учитель, ученик, реабилитация, психолог, педагог, метод, инструмент, психологическая служба, социология, социометрия.

**SCHOOL PREPARATION GROUP OF PRE-SCHOOL EDUCATION
ORGANIZATIONS, SOCIAL FLEXIBILITY AND REHABILITATION
SERVICE FOR CHILDREN**

Annotation: In this article, there is an opinion about the methods, ways of pedagogical and psychological flexibility and the organization of rehabilitation service for the educational organization of the students and teachers of preschool educational organizations.

Key words: MTT, teacher, student, rehabilitation, psychologist, pedagogue, method, tool, psychological service, sociology, sociometry.

Maxsus statistika va sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, to'plagan mamlakatlarda bolalar va o'smirlar og'ir axvolda yashayotgan bo'lib, bunday og'ir ahvol, nochorlik ularning: - psixologik va fiziologik sog'ligining pasayib ketishida, haq-huquqlarining buzilishida, ularga nisbatan kuch, zo'ravonlik ishlatilishida, alohida pedagogik faoliyat, xizmat ko'rsatish talab etiladigan, shuningdek, ijtimoiy kelib chiqishi past tabaqa oilalarning farzandlarini maktablardan siqib chiqarilishida, bunday bolalar va o'smirlarni ish bilan ta'minlash, joylashtirishda umumdavlat tizimining yo'lga qo'yilmaganida, aqliy jihatdan orqada kolgan, jismonan ojiz va zaif bolalar hamda o'smirlarni o'qitish, ular bilan korreksion ish olib borish, ish bilan ta'minlash muammolarining davlat organlari, progressiv jamoatchilik tomonidan nazardan chetda qoldirilganligida namoyon bo'lmoqda.

Mana shu kabi dolzarb muammolarning davlat miqyosida hal etilmaganligi balog'atga yetmagan yetim, qarovsiz, aqliy jihatdan orqada kolgan bolalar va o'smirlar o'rtasida jinoyatchilikning ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Shu sababli: - Bolalar va o'smir yoshlarning ijtimoiy hayotini, ularning ichki ma'naviy dunyosini sog'lamlashtirishga oid chora va tadbirlarni zudlik bilan amalga oshirmoq kerak. Buning uchun esa:

1. bolalar va o'smirlar rivojlanishining buzilish sabablarini aniqlash, ularga pedagogik, psixologik, tibbiy yordam berishning usul va vositalarini belgilab olib, amalda bajarilishini yo'lga qo'yish.

2. Normal bola va o'smir shaxsini rivojlantirishga qaratilgan tarbiya va ta'lim jarayonini adekvat taxlil etish lozim.

Voyaga yetmagan yoshlarning aqliy, jismoniy va psixologik jihatdan orqada kolishini bartaraf etish faqatgina jamiyatni (iqtisodiy, ma'naviy va siyosiy) sog'lomlashtirish va umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni rivojlantirishni ta'minlaydigan tarbiya va ta'lim berish tizimini yaratish asosida amalga oshiriladi. Bunda eng asosiy vazifalardan biri bolalar va o'smirlarga yordam ko'rsatish tizimini tubdan isloh qilishdir. Bu tizim bolalar va o'smirlarning ma'naviy-axlokiy sog'ligini, konstitutsion haq-huquqlarini ximoya qilishga qaratiladi. Bularidan biri bolalar huquqini ximoya qilish haqidagi Konventsiyadir.

Bolalar va o'smirlarga yordam ko'rsatish xizmati strukturasi va tuzilishining tamoyillari. Yordam ko'rsatishning rehabilitatsion xizmati bolalar va o'smirlarga ijtimoiy - huquqiy, psixologik, tibbiy va pedagogik jihatdan qo'llab quvvatlashni ta'minlashga qaratilganidir. Bu xizmat ularning :

- a) turmush sharoiti va tarbiyasini jadallashtirishga ko'mak berishi orqali,
- b). shaxsiy mol mulkka egalik huquqlarini himoya qilish orqali,
- v). voyaga yetmagan yoki ekstremal holatlarga tushgan, sharoiti og'ir oila farzandlariga turli xilda yordam berish orqali,
- g). qaltis guruxdagi oilalar va voyaga yetmaganlarga yordam berish orqali,

d). kashandachilikka ruju qo'yg'an oilalarning, ekstremal holatlarning qurboni bo'lgan yoki ota-onasiz qolgan voyaga yetmagan bolalarga turli xil yordam berish orqali amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-huquqiy, psixologik-tibbiy va pedagogik yordam quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. qonunga muvofiqlik,
2. insonparvarlik.
3. adolatparvarlik.
4. demokratiya.
5. tashkilotchilik va nazorat.
6. differentsial va individual yondashish.
7. o'z vaqtida yordam berish.
8. yordamning yetarli va kompleksli bo'lishi.
9. ilmiy asoslanganlik va xizmat ko'rsatishda hududni xisobga olish.

Hududiy tamoyildan kelib chiqqan holda xizmat ko'rsatish ma'lum davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Xizmat tajribalarini umumlashtirish, ilmiy-metodik tavsiyalar berish, xizmat ko'rsatish xodimlarining malakasini oshirish uchun shaxar, viloyat, tuman va Respublika ilmiy metodik markazlari tashkil etiladi. Ularning eng asosiysi tuman ijtimoiy xizmat ko'rsatish tashkilotidir. Bolalar va o'smirlarga yordam ko'rsatishning tuman xizmat bo'limlari quyidagi strukturada tashkil topadi:

1. Psixologik-tibbiy, pedagogik yordam ko'rsatish.
2. Kasb tanlash buyicha maslahat berish bo'limi.
3. Tashqiliy axborot bo'limi.
4. Oilaviy hayotning uygunligini ta'minlash va jinsiy tarbiya bo'limi.
5. Metodik ishlar bo'limi.
6. O'qituvchi va tarbiyachilar bilan maslahat berish ishlarini olib borish bo'limi.

Ta'lim tizimidagi hududiy rehabilitatsiya xizmati. Xar bir hududda bolalar va o'smirlarga ijtimoiy yordam ko'rsatish xizmati ma'lum kontingent asosida hududni inobatga olish tamoyilidan kelib chiqib amalga oshiriladi. Ta'lim tizimining rehabilitatsiya xizmati – bu har bir bolaning yaxshi rivojlanishini va ijtimoiylashuvini ta'minlovchi, ularni kompleks xolda rehabilitatsiya qilishga qaratilgan elitar, adaptiv tashkilotlar (maktablar), profilli (kesim) tashkilotlarning umumiy xizmatidir.

Rehabilitatsiya qilish xizmatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Bolalar va o'smirlarning rivojlanishidagi o'zgarishlarning (deformatsiyalanish) sabablarini aniqlash.
2. Ularni bartaraf etishning vosita va usullarini topish.
3. Ta'lim-tarbiya va yashash sharoitini jadallashtirish.
4. Normal shaxsning shakllanishiga qaratilgan adekvat (bir xil) pedagogik jarayonni vujudga keltirish.

5. Maxsus reabilitatsion xizmatga muxtoj bolalarga korreksion rivojlantiruvchi maxsus dasturlar asosida xar tomonlama yordam berish va xokazo.

Reabilitatsiya qilish tamoyillari:

1. Hududdagi iqtisodiy, ijtimoiy, hududiy o'ziga xosliklarni inobatga olish.
2. Reabilitatsion tadbirlarning xilma-xilligi.
3. Pedagogik, ijtimoiy-psixologik va biologik metodlarning birligi.
4. Bosqichlilik.
- 5 Individuallik, gumanistik yondashish.

Reabilitatsion xizmat ko'rsatishning axamiyati:

- a). Bolaning sog'ligini, qiziqishi va huquqlarini himoyalash.
- b). Deviatsiya xolatidagi rivojlanishni oldindan profilaktika qilish.
- v). Pedagogik jarayonni insonparvarlashtirishni tashkil etishdan iborat.

Reabilitatsiya qilish ob'ektlari va sub'ektlari:

1. Ijtimoiy-pedagogik jihatdan karovsiz kolgan bolalar.
2. Voyaga yetmagan huquqbuzarlar, deviant, dezadaptatsiyalangan bolalar va yetimlar.
3. Psixosomatik va asabiy, ruxiy kasallangan bolalar.

Reabilitatsion xizmatni boshqarish modeli va uni amalga oshirish mexanizmi. Hududdagi ijtimoiy madaniy vaziyatlarning uziga xosligi reabilitatsion xizmatning ma'lum modelini yaratish imkonini beradi. Bu model bola va o'smirlarning:

1. Umumorganizmini reabilitatsiya qilish (tibbiy).
2. Shaxs sifatida reabilitatsiya qilish (psixologik).
3. Ijtimoiy sub'ekt sifatida (ijtimoiy).

4. Faoliyat sub'ekti darajasiga ko'tarishga qaratilgan reabilitatsion xizmatning bo'lishi kerak. Bu quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

Ijtimoiy reabilitatsion vazifa- nogiron, jismoniy va ruxiy nuqsonlarga ega bolalar bilan tarbiyaviy va o'quv ishlarini olib borishdir. Bunda asosiy ijtimoiy vazifalarni pedagog bajaradi.

Shu bilan birga u vazifalarning yanada kengroq tavsiflarini xam beradi:

1. Falokatga uchragan tarbiyalanuvchilarga yordam ko'rsatish. Inkirozdan chikish yo'llarini topish, qiyin vaqtda ularni har tomonlama himoya qilish muximdir;
2. Tarbiyalanuvchilarni, psixologiyasini, oiladagi va maktabgacha ta'lim muassasasidagi munosabatlarini o'rganish;
3. Bolani o'rab turgan va unga ta'sir qiluvchi turli ijtimoiy jamiyatning barcha jabhalarida ta'lim va tarbiya xolatini analiz va sintez qilinishi;
4. Tarbiyachi va psixolog bolalarni diqqatini jamlashga harakat qilishlari;
5. Tarbiyalanuvchilar maktabgacha ta'lim muassasalarida o'zlarini o'zlari tarbiyalashlariga etibor qaratish ;
6. Tarbiyachi bolalarda turli salbiy holatlarni oldini olish uchun boshqa aloqador mutahassislar bilan birgalikda ishlashi;

7. Tarbiyachilarning asosiy vazifalaridan yana biri ijtimoiy jamiyatga moslashtirish va tanishtirish, tanishuv faoliyatini tahlil qilish va boshqalar.

Hududiy reabilitatsion xizmati xodimlarining faoliyati ular agarda quyidagi mexanizm asosida faoliyat yuritilsalar samarali bo'ladi, ya'ni:

1. Tarbiyachilar reabilitatsion xizmat ko'rsatishda muassasalararo umumhamkorlikishlari.

2. Reabilitatsion xizmat ko'rsatishni ilmiy metodik ta'minlash.

3. Reabilitatsion xizmatda kadrlar masalasi yo'lga qo'yilgan bo'lsa.

4. Reabilitatsiya qilish ob'ektlarini tanlash va diagnostika qilish.

5. Reabilitatsiya sub'ektlarining kelishuvi asosida faoliyat yuritilsa.

Dezadaptatsiyalashuvning xarakteriga qarab shaxsni tuzatish, reabilitatsiya qilishda odam psixikasidagi salbiy tomonlarni aniqlovchi, psixologik –pedagogik jihatdan tuzatuvchi dasturlar yoki ijtimoiy –pedagogik jihatdan shaxsni ijtimoiylashtirish dasturlari ko'proq qo'llaniladi.

Reabilitatsiyalanish jarayonining qiyin kechishi ham mumkin. Bunda bir bola – o'smirning o'zida dezadaptatsiyalanishning turli shakllari, ya'ni, patogen, ruxiy – ijtimoiy va ijtimoiy xillari qo'shib ketgan bo'ladi. Demak, diagnostika –korrektsiya qilish dasturlari ham shunga yarasha yuqorida sanab o'tilgan dezadaptatsiyalanish shakllarini tuzatishga qarata yo'naltirilmog'i lozim.

Yosh bolalar va o'smirlarni ijtimoiy reabilitatsiyalash muassasalari hozirgi davrda Ta'lim vazirligida, mehnat va ijtimoiy rivojlanish vazirligi, sog'liqni saqlash vazirligi va boshqa turdagi qo'mitalarda, jamiyatlarda tuzilmoqda.

Yosh bolalar va o'smirlar dezadaptatsiyalanishining eng murakkab va chuqur shakllarini ijtimoiy jihatdan reabilitatsiyalash (sog'lamlashtirish) muassasalarida kuzatiladi. Bunday muassasalarga bolalar uylari (etimxonalar) kiradi. Bolalar uylarida «ko'cha bolalari», daydi bolalar, ijtimoiy yetim bolalar, ota yoki onalik huquqidan mahrum etilgan kishilarning bolalari tarbiyalanadi.

Bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy reabilitatsiya ishi qoida bo'yicha ijtimoiy –maishiy va tibbiy –ijtimoiy reabilitatsiyalashdan boshlanadi. Bunda bolalarni vannadan qanday foydalanish kerakligiga, issik ovqat yeyishga, choyshabli yostiqa qanday uxlash lozimligiga va boshqa ishlarga o'rgatishadi. Shuningdek, ruxiy –emotsional reabilitatsiyalash ishlariga ham katta ahamiyat beriladi. birinchi navbatda shinam uyda bekami ko'st yashash sharoitlari yaratib beriladi, xizmatchilar va tarbiyachilarning xayrihoxligi hamda maxsus ruxiy muolaja usullari, ya'ni, eng avvalo, o'yin terapiyasi, ertak terapiya, ruxiy terapiya qilish teatridir. Kattaroq yoshdagi bolalar va o'smirlar turli shakldagi mehnatga, masalan, o'yinchoqlar, yodgorlik buyumlari va boshqa narsalarni tayyorlaydigan tikuv va duradgorlik kabi ustaxonalarda ishlashga tortiladi. Bolalar uylarida tarbiyalanayotgan bolalarga nisbatan qo'llanilayotgan reabilitatsion tadbirlar qatorida bolaning oilasi bilan olib

boriladigan ijtimoiy –pedagogik ishlarga katta o`rin beriladi. Agarda bolaning oilasi bo`lmasa yoki uning oilasidagi sharoit mutlaqo yaroqsiz bo`lsa, bolani qabul qilib (saqlab oladigan) olishga rozi bo`ladigan oila tanlanadi. Agar bola o`sha oilada yashashga moslashib, o`rganib ketsa, oila va bolaning roziligi bilan vasiylik qilish to`g`risidagi xujjat yoki o`g`il qilib olish xujjati rasmiylashtiriladi.

Bolalarning ijtimoiy –reabilitatsiyalash muassasalarida bo`lish vaqti uni bo`lg`usi doimiy yashash joyiga o`rnashtirishgacha ketadigan vaqt bilan chegaralangan. Bola yoki o`z oilasiga (agar yashash sharoiti yaxshilansa) qaytariladi yoki uni o`g`il qilib olgan oilaga, yo bo`lmasa, davlat tarbiya muassasalari – bolalar uylariga va maktab – internatlarga beriladi.

Boshlang`ich maktab o`quvchilari uchun reabilitatsiya qilish tadbirlari ichida birinchi o`ringa psixologik–pedagogik diagnostika va tuzatish dasturlari chiqadi. Bunda, boladagi bilish, idrok etish soxasidagi illatlar aniqlanadi. Bu illatlar tuzatish, rivojlantirish orqali ta`lim – tarbiya berish jarayonida yo`qotila boriladi va bu tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiyalash va harakatlantiruvchi korrektsiya qilish ishlari bilan qo`shib olib boriladi.

O`smirlik yoshidagi dezadaptatsiyalangan o`quvchilar uchun kasbiy yo`naltirilganlik, ishchi kasblarga ularni tayyorlash, shaxsni ruxiy jihatdan tuzatish va shaxslararo munosabatlarni ijtimoiy – psixologik korrektsiya qilish birinchi o`rinda turadi. Bunday o`smirlarning oilalariga ijtimoiy –pedagogik va psixologik jihatdan yordam berish ham katta ahamiyatga ega. Ko`p bolalik oilalarni tadqiq etish shuni ko`rsatmoqdaki, ularga moddiy yordam ko`rsatish bilan bir qatorda bunday oilalarni psixologo–pedagogik jihatdan qo`llab–quvvatlash ham katta rol o`ynaydi. Dezadaptatsiyalashgan yosh bolalar va o`smirlarni reabilitatsiya qilish markazlarining faoliyati, uning mazmuni va printsiplari quyidagicha bo`lishi mumkin:

- 1.Diagnostikaga (kasallikni aniklash usuliga) kompleks yondashish va bolalarni o`qitish va tarbiyalashda ularning potentsial imkoniyatlarini to`la ishga solish;
- 2.Ta`lim va tarbiya berishda muammolarga ega bo`lgan bolalarga yakka holda va shuning bilan birga differentsial ravishda yondashish;
- 3.Ushbu toifaga kiruvchi bolalarni o`qitish va tarbiyalash ishlarini tashkil etishda turli xildagi usullardan, o`qitishni tashkil etish shakllaridan foydalanish;
- 4.Psixofiziologik funktsiyalari buzilgan bolalarni dastlabki kunlardayoq tibbiy psixologo–pedagogik tashxizdan o`tkazib, ta`lim olishlariga to`sqinlik qiladigan asosiy ijtimoiy dezadaptatsiyalashuv sabablarini aniqlash.
- 5.O`qitish va tarbiyalashning korrektsion yo`naltirilganligi.
- 6.O`qitish va tarbiyalash tizimining bolalarni sog`ligini asrash va rivojlantirishga qarata yo`naltirilganligi.

7. Yosh bolalar va o`smirlar huquqlariga rioya etib, alohida diqqat–e`tiborga muhtoj bo`lgan bolalarga ijtimoiy patronaj (tibbiy–profilaktik yordam) xizmatini yo`lga qo`yish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. Nishanova Z.T., Alimova G.K. Psixologik xizmat .Psixokorreksiya.T.:—Ijod press nashriyoti. 2019-yil.
2. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШГА ТАЙЁРЛАШ. Academic research in educational sciences, (3), 815-830.
3. “Pedagogika va psixologiya” X.J.Xudoyqulov-T.:Dizayn-Press.2011y
4. Akramova, D. E., & qizi Suvonqulova, M. D. (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).
5. Akramova, D. E., & qizi Ne`matova, S. S. (2023, January). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI OMILLAR. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 390-392).
6. Akramova, D. E., & qizi Axmedova, N. B. (2023, January). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI RAHBARINING BOSHQARUV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 386-389).
7. Акрамова, Д. Э., & Бобомуродова, О. Б. (2023, January). ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ ҲАҚИДА ТУШУНЧА. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 352-354).
8. Акрамова, Д. Э. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГИБКОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 13(8), 19-23.

**БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ИННОВАТСИОН КОМПЕТЕНЦИЯНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ**

Жуманова Фатима Ураловна

*Низомий номидаги ТДПУ Мактабгача таълим
методикаси кафедраси мудири п.ф.н. доцент
e-mail zumanovafatima@gmail.com tel: +998006914*

Аннотация : Мақолада бўлажак ўқитувчиларни инноватсион педагогик фаолиятга тайёрлаш бугунги куннинг долзарб педагогик муаммо эканлиги илмий нуқтаи назардан тадқиқ этилган.

Таянч сўзлар: Таълим, тарбия, фаолият, ижодий ёндашув, фазилят, қобилият, инноватсия, ўқитувчи, фикр, жараён, натижа, муваффақият.

**SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE
DEVELOPMENT OF INNOVATIVE COMPETENCE IN FUTURE
TEACHERS**

Abstract: The article examines from a scientific point of view that the preparation of future teachers for innovative pedagogical activities is a topical pedagogical problem today.

Keywords: Education, learning, activity, creativity, quality, ability, innovation, teacher, idea, process, result, success.

“Таълим тўғрисида”ги янги қонунда Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида юксак маънавий – ахлоқий салоҳиятга, замонавий касб-кор малакаларига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, мантиқий тафаккурга эга бўлиб, ҳаётдаги муаммоларнинг оқилона ечимини топиш маҳорати билан қуролланган, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти вазифаларини одилона баҳолайоладиган мутахассисларнинг янги авлодини тайёрлаш, шунингдек, ҳар томонлама баркамол, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда мукамал ўзлаштирган, масъулиятни чуқур ҳис қиладиган кадрларни тарбиялаб вояга етказишни назарда тутган ижтимоий – педагогик ғоя илгари сурилган.

Замонавий таълимга хос муҳим жиҳатлардан бири–педагог фаолиятининг инноватсион характер касб этишига эришиш саналади. Ривожланган хорижий мамлакатларда педагог фаолиятининг инноватсион характер касб этишига эришиш масаласи ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб жиддий ўрганила бошлаган. Хусусан, Х.Барнет, Ж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М. Майлз, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем, Ф.Н.Гоноболин, С.М.Годнин,

В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина ҳамда В.А.Сластенин каби тадқиқотчилар томонидан олиб борилган ишларда инновatsion фаолият, педагогик фаолиятга инновatsion ёндашиш, инновatsion ғояларни асослаш ва уларни амалиётга самарали тадбиқ этиш, хорижий мамлакатлар ҳамда республикада яратилган педагогик инновatsиялардан хабарор билиш орқали педагог фаолиятида улардан фаол фойдаланиш борасидаги амалий ҳаракатлар мазмунини ёритилган.

Касбий фаолият тизимида ўзгариш зарурлигини тушунадиган ижодий одам модернизatsия, ratsionalizatsия ёки модификatsияга асосланган радикал инновatsия (ижодий янгиликнинг юкори даражаси) сифатида янгисини яратишга интилади. Ушбу ҳолатда ўқитувчи «яратувчи» позициясини эгаллайди. Аслида ўқитувчи-ижодкорнинг ушбу интилиши қарама- қаршиликка дуч келади. Ўқитувчининг ижодий етуклигини шакллантириш жараёни тўхтамаслиги учун:

- узоқ муддатли мақсадли инновatsion ривожланиш дастурини яратиш;
- мақсадни нафақат моддий, балки, маънавий устуворликни белгилаш;
- ғояни ёки радикал инновatsияни доимий равишда давом эттириш ва такомиллаштиришга бўлган, фикрнинг мавжудлиги;
- яратиш ва амалга ошириш жараёнинг интегрatsияси, касбий инновatsиялар амалиётида;
- «Ижодкор» ва унинг жамоаси учун рағбатлантириш ва ижтимоий ҳимоя тизимини яратиш.

Инновatsion боскичлар шартли равишда инновatsion жараён таркибига кўра ажратилган:

- инновatsion гояннинг юзага келган объектив ёки субъектив, ташки ёки ички қарама – қаршиликларга асосланган муаммонинг пайдо булиши;
- шахснинг ижодий фаолиятига асосланган янги гоёларни излашда инновatsion жараёни ташкил қилиш ва утказиш;
- инновatsion натижа-инновatsияни объектив ёки субъектив жихатдан мухим янги гоё сифатида олиш. Жамоат тажрибасидаги янгиликларни текшириш:

-амалдаги амалиётга янгиларини мослаштириш ва уни ижтимоий стандартга айланттириш . [1] Инновatsия жараёнида унинг узгарувчан таркиби ҳам ажралиб туради:

Фикр – жараён – натижа. Ушбу тузилманинг тахлили асосида инновatsion технологияларнинг асосий вариантларини ажратиш курсатиш имконини берадиган микро – инновatsiон жараёнларни шартли равишда ажратиш мумкин булади.

1-вариант. Бирор гоё пайдо булади, аммо уқитувчи назариётчи уни амалга ошириш жараёни ва ундан нимага олиб келиши мумкинлигини билмайди.

2-вариант. Ўқитувчи назарийчи янги натижага эришиш учун нима зарурлигини билади ёки билмайди, қандай ғояга ва янги муаммони яратиш жараёнини қандай ташкил қилиш кераклигига асосланади.

3-вариант. Ўқитувчи назарияётчининг фикри бор, жараён технологияси маълум, аммо натижаси қандай булишини билмайди.

4 вариант. Ўқитувчи назарийчи натижани билади, янгилик (жараён) бўйича тажрибага эга, аммо фикр аниқ шакллантирилмаган.

5 вариант. Фикр бор ва ўқитувчи назарийчи керакли натижани кўради, аммо процессуал тарзда бунга қандай эришишни билмайди.

Шундай қилиб, инновatsion жараён учта таркибий қисм мавжуд бўлганда амалга оширилади: ғоя, уни ривожлантириш жараёни ва янги натижа олиш. [2]

Бироқ педагогик амалиётда ўқитувчи ҳар доим ҳам ушбу учта компонент асосида янги нарсаларни яратиш имкониятига эга эмас. Касбий инновatsion фаолиятни яхши биладиган ўқитувчи тегишли мотивatsiya, инновatsion жараёнлар тўғрисида билим, педагогик таъсирларни лойихалаш қобилияти ва нафақат маълум технологияларни қўллаш, балки уларни такомиллаштириш кўникмаларига эга булиши керак.

Шунинг учун ўқитувчининг муҳим фазилатлари чуқур билим ва махсус кўникмаларга эга бўлиши, ижодкорликнинг намоён бўладиган ички хусусиятилари ва узини тута билиш муҳим аҳамият касб этади. Инновatsion фаолиятда қўйидаги таркибий қисмларни ажратиш мумкин: уни талабалар – бўлажак ўқитувчилар ўртасида шакллантиришнинг қўтилган натижалари, мақсадлари: ижодий, когнитив, мотивatsion ва процессуал. Мотивatsion таркибий қисм мотивatsion соҳага киради - мавжуд бўлган стереотиплардан, тақлиф этилган тавсиялар ва намуналардан қатъий назар, таълим ва касбий ҳаракатларни амалга ошириш истаги, профессионал муаммоларни ҳал қилиш жараёнида ижодий кийинчилик ва қувончни ҳис қилиш истаги, топилган ечимлардан қониқиш, ижодий жараёнга интилиш, етакчи мотив – қизиқиш ҳисобланади.

Инновatsiyalarнинг мотивatsion таркибий қисми, инновatsiyalarга сезгирлик, ижодий йўналишга эга. Маълумки, ижодкорлик, вазифаларга берилган маълумотни турли усулларда ва тез суръатда ишлатиш учун махсус қобилиятни англади. Бу ҳайратда қолиш ва билиш қобилияти, ностандарт вазиятларда ечим топиш қобилияти, янги нарсаларни кашф этишга эътибор ва ўз тажрибасини чуқур англаш қобилияти. Индивидуалликнинг асосий соҳаларида ижодкорлик белгиларига қўйидагилар киради, интеллектуал соҳада: мослашувчанлик, раволик, ўзига хослик, нафислик, танқид ва ностандарт фикрлаш; мотивatsion соҳада: интеллектуал эҳтиёж узатишга интилиш, муаммоларни ечимини мустақил излашга эътибор бериш, ҳиссий соҳада:

хиссиётлар ва ўз – ўзини англаш; фан амалий соҳада: интеллектуал ва коммуникатив қобилият, янги, эҳтимол мисли кўрилмаган вазиятларда биргаликда ишлаш қобилияти; экзистенциал соҳада: ўзини ижодий индивидуалик, ижтимоий таълим ва касбий фаолиятдаги ўрнини англаш, ўз ижодий салоҳиятини англаш, ўқув ва илмий фаолиятдаги эркин мавқега эга бўлиш; ўзини – ўзи бошқариш соҳасида: ижодий жараёнда акс эттириш, фикрларини бошқариш, фикрлаш жараёнини тўғри йўналишда тўғри йўналтириш, ўз ижодий фаолияти учун мустақил шароит яратиш. [3] Когнитив таркибий қисм таълим ва таълимнинг концептуал педагогик моделларини билиш билан тавсифланади.

Бунинг учун интеллектуал педагогик тафаккурни ривожлантириш (педагогик фактлар, ҳодисалар жараёнлар, тизимларни таҳлил қилиш қобилияти, ижодий мослашувчан, танқидий, тизимли, ҳаракатчан, педагогик вазиятларда сезгир фикрлаш қобилияти) педагогик эрудиция, сезги импровизация, педагогик ҳушёрлик ва эшитиш, педагогик башорат, ҳаёл, педагогик кузатиш, педагогик ижодкорлик, саногенек фикрлаш (касбий ҳаракатлар, хатолар, ҳисоб-китобларни оптимистик каналга йўналтириш қобилияти); янги билимларни, фаолият турлари ва шакллари ташкил этиш ва бошқариш техникасини такрорлаш ва ўзлаштириш қобилияти.

Процессуал таркибий қисм инновацион фаолиятни ўзлаштириш усулларини ўз ичига олади. Ўқув касби ҳамкорлик усуллари, ўқув касбий фаолиятнинг интерфаол шакллари ташкил этиш ва иштирок этиш қобилияти. Аналитик, прогностик ва акс эттириш қобилиятлари. Ушбу компонентнинг турли соҳалардаги белгилари. Мотивацияда: касбий фаолиятга туртки, энг янги технологияларни қўллаштиришга интилиш илғор тажрибаларни ўрганишга интилиш, юқори даражадаги педагогик маҳоратга эришиш, касбий фаолиятда муваффақитга эришиш мотивлари, талабалар ва уларнинг ота-оналари билан мулоқот қилиш истаги, ўқитувчилар таркибидаги ҳамкасблари томонидан тан олишга интилиш ва ҳоказо.

Олий таълимда инновацион таълимнинг ўзига хос хусусияти олий таълимда ўзлаштирилган билимлар функцияларнинг ўзгариши ва уларни ўзлаштиришни ташкил этиш усулларига боғлиқ. Ушбу жараён одатий ёдлаш, такрорлаш хусусиятига эга бўлмайди ва ижодий жараён сифатида турли хил ўқув изланиш фаолиятида ташкил этилади. Ўқув жараёнининг асосини билимларни ва ассимиляция усулларини ўзлаштириш, ўқувчиларнинг қобилиятларини ривожлантириш ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари (2 китоб).—Т.: ТДПУ, 2009. – 68-108 б.

2. Мухамедов Ғ.И., Тўрақулов Х.А. Замонавий педагогик тадқиқотларнинг илмий назарий асослари. Тошкент, —Фан, 2004 - 230 б.
3. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШГА ТАЙЁРЛАШ. *Academic research in educational sciences*, (3), 815-830.
4. Жуманова, Ф. У., & Жабборова, О. М. (2020). УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ДАВРИДА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ. *Academic research in educational sciences*, (4), 238-243.
5. Jumanova, F. U., & Alfayzov, S. A. (2021). Boshqaruv ilmiga sharq mutafakkirlarining ilmiy qarashlari. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 57-62.
6. Jumanova, F. U. (2020). Jabborova OM PRIMARY EDUCATION IN THE THIRD RENESSANCE. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(4), 238-243.
7. Жуманова, Ф. У., & Мирзарахмонова, Ш. М. (2021). Дуал таълим ва унинг имкониятлари. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 1(6), 122-124.
8. Akramova, D. E., & qizi Suvonqulova, M. D. (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).
9. Akramova, D. E., & qizi Axmedova, N. B. (2023, January). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARINING BOSHQARUV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 386-389).
10. Акрамова, Д. Э., & Бобомуродова, О. Б. (2023, January). ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ ҲАҚИДА ТУШУНЧА. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 352-354).
11. Uralovna, J. F., Mannopovna, J. O., & Zoirovna, T. F. (2022). PEDAGOGIK TA'LIM KLASTERI ASOSIDA BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNING KASBIY KO 'NIKMASINI AMALIY SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY XUSUSIYATLARI. *RESEARCH AND EDUCATION*, 1(1), 206-211.
12. Жуманова, Ф. У. (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ. *Архив научных исследований*, 2(1).
13. Sayurova, A. M., & Jumanova, F. U. (2022). EARLY DIAGNOSTIC ANALYSIS OF CREATIVENESS ABILITY OF SCHOOL-AGED CHILDREN. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING*, 1(4), 296-299.
14. Uralovna, J. F., & Fayzullaevich, R. J. (2021, March). FORMATION OF STUDENTS SCIENTIFIC THINKING IN THE LESSON PROCESS. In *The 6th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"*(March 3-5, 2021) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2021. 643 p. (p. 37).

ELEKTRON TO‘LOV VOSITALARIDAN FOYDALANIB FIRIBGARLIK SODIR ETGANLIK UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK.(BANK PLASTIK KARTALARI MISOLIDA.)

Normanov Oxunjon Eshnazar o'g'li

Toshkent shahar IIBB YHXB katta inspektori

Annotatsiya:Bugungi kunda raqamli texnologiyalar kundan kunga taraqqiy etib, oddiygina bank plastik kartasi orqali oylik maosh, pensiya va nafaqalarni olish, kredit olish va to'lash, kamunal to'lovlarni amalga oshirish, soliq va boshqa turli xil to'lovlarni hech qanday qiyinchiliklarsiz amalga oshirish mumkin.

Kalit so'zlar:Elektron to'lov vositalari,talab,taklif,qonun,raqamli texnologiyalar,bank kartalari,moliya,hisob-kitob.

Mamlakatdagi raqamlashtirish jarayonlari hamda onlayn xizmatlar bozorida talab va taklifni ortib borishi bank kartalarini qulay to'lov tizimiga aylanishiga olib keldi. Natijada, naqt to'lovlarsiz moliyaviy hisob-kitoblarni amalga oshirish kundalik ehtiyojlarni qondirishning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ayni damda bu to'lov tizimlari insonlar nigohida qanchalar mukammal va universal bo'lib tuyulsada, afsuski hozircha bu tizimni ham nuqson va kamchiliklardan to'la xoli va xavsiz deb bo'lmaydi.Global axborot almashinuvi asrida sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni takomillashtirilishi axborot xavfsizligi bilan bog'liq turli muammolarni yuzaga keltirmoqda. Bunga asosiy sabab sohada kiberjinoyatchilikning avj olishi hamda unga qarshi kurashning uslubiy ta'minotlarini ishlab chiqilmaganligi bilan bog'lash mumkin.Jinoiy maqsadni amalga oshirishda kompyuter texnikasidan asosiy vosita yoki quroli sifatida foydalanish kundan-kunga ommalashib bormoqda. Kompyuter texnikasini mehnat munosabatlarining asosiy vositasiga aylanishi va ma'lumotmotlar bazalari bilan samarali ishlash imkonini berishi moliyaviy xizmatlar ko'rsatish sohasida inqilobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Xususan, bugun iqtisodiyot sohasida moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning turli shakllarini joriy etilishi bu borada bank plastik kartlari bilan bog'liq kiberjinoyatlarni o'sishi uchun ham zamin yaratmoqda. Mulk huquqining daxlsizligi konstitutsiyaviy norma darajasida mustahkamlangan bo'lib, unga har qanday tahdid, avvalo, konstitutsiyaviy normaning buzilishini anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, bank kartalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik jinoyati o'zgalar mulkini talon-toroj qilish bilan bog'liq boshqa jinoyatlardan ijtimoiy xavfi yuqoriligi bilan farq qiladi.2022 yil 28 yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni (keyingi o'rinlarda Farmon deb yuritiladi) bilan tergov faoliyatini nazorat qilish, axborot

texnologiyalaridan foydalangan holda sodir etilayotgan yangi turdagi jinoyatlar, shu jumladan kiberjinoyatlarni fosh etish bo'yicha tezkor-qidiruv faoliyatini isloh qilish, qo'shimcha kuch va vositalarni jalb qilish hamda ushbu jinoyatlarga qarshi kurashish jarayonlarida fuqarolarning qadr-qimmatini va erkinligini himoya qilishning samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qator vazifalar belgilandi. Farmonga binoan «2023-2026 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining kiberxavfsizlik strategiyasi» ni ishlab chiqish vazifasi qo'yildi. Bunda, kiberjinoyatchilik uchun jinoiy javobgarlikni qayta ko'rib chiqish, axborot maydonidagi kiberhujum va tahdidlarni monitoring qilish tizimini yanada takomillashtirish, xususan, kiberxavfsizlikning yagona tarmog'ining texnik infratuzilmasini kengaytirish vazifalari belgilab olindi. Firibgarlar tomonidan bank kartalaridan pul yechib olishning yangidan-yangi usul va vositalarini qo'llashi jinoyat mexanizmlarini murakkablashuviga olib kelmoqda. Statistik ma'lumotlarga tayanib shuni aytish mumkinki, O'zbekistonda firibgarlik so'nggi 4 yilda 4 baravarga, ya'ni 2018 yilda 6 483 ta, 2019 yilda 6 321 ta, 2020 yilda 10 496 ta, 2021 yilda 24 554 taga, kiberfiribgarlik esa so'nggi 3 yilda 8,3 baravarga ko'payib, hozirda umumiy jinoyatchilikning qariyb 5 foiziga yetgan.

Ayni vaqtda butun dunyo bo'yicha bir milliarddan ortiq bank kartalari mavjud va bugungi kunda bu tovarlar hamda xizmatlar uchun haq to'lashning eng qulay vositasi bo'lib, cheklanmagan miqdorda pul mablag'larini olib yurish uchun tengsiz vositadir. Bank kartalari moliyaviy vosita sifatida muntazam takomillashtirilmoqda, ularni qo'llash sohalari hamda xizmat ko'rsatish ko'lami kengaymoqda. Deyarli har ikkinchi plastik karta foydalanuvchisi ulardan pul mablag'larini saqlash maqsadida foydalanadi. Aholi uchun plastik karta hisobi bo'sh pul mablag'larini nazorat qilish hamda boshqarishning qulay usuliga aylandi. Biroq, turli ommabop mahsulotlar singari bank kartalari ham, ayniqsa pul muomalasi sohasida, afsuski, noqonuniy tajovuzlar nishoniga aylandi. Internet tarmog'idagi firibgarlik eng dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Jinoyatchilar onlayn-do'konlarda xaridlarni amalga oshirish maqsadida karta ma'lumotlarini oladilar. Eng muhim jihati shundaki, aksariyat bank kartalari bilan bog'liq firibgarlikka duch kelish holatlari karta egalari uchun beparvoligi yoki xavfsizlikning asosiy qoidalarini bilmasliklari tufayli kelib chiqmoqda. Emitent-banklar plastik kartalar xavfsizligini maksimal darajada oshirishga harakat qilmoqdalar. Ularni ishlab chiqarish hamda ishlatishda foydalaniladigan himoya texnologiyalari muntazam takomillashtirilmoqda. Bu esa barcha uchun, ya'ni ham banklar, ham karta egalari uchun foydalidir. Biroq, agar foydalanuvchi uni ishlatish qoidalariga rioya qilmasa, banklar bank kartasidan foydalanish xavfsizligini kafolatlay olmaydi. Hamisha shuni yodda tutish kerakki, har qanday kasallikni davolagandan ko'ra uni oldini olgan afzalroq. "Noqulay" holatlarga tushib qolmaslik hamda karta hisobidagi pul mablag'laringiz xavfsizligini ta'minlash uchun vaqti-vaqti bilan ushbu oddiy qoidalarni ko'zdan kechirib turishingizni tavsiya etamiz:

1. PIN-kodni eslab qoling va hech kimga aytmang, eng muhimi, bunday ma'lumotlarni kartaning orqa tomonidan saqlamang. Banklarda Sizga kodni o'ylab topish imkoniyatini beradilar va shu joyning o'zida uni kod o'qiydigan qurilmaga kiritishingiz mumkin, zinhor uni ovoz chiqarib aytmang. PIN-kod nimani anglatishi faqatgina karta egasining o'ziga ma'lum bo'lishi kerak!
2. Har doim karta hisobidagi pul mablag'lari balansi hamda ularning "moddiy" mavjudligini nazorat qiling. Kartani jamoat joylari (avtomobil, ishxona)da qoldirmang.
3. Balansning o'zgarishi hamda karta hisobidan amalga oshirilgan har bir operatsiya haqida xabar beruvchi SMS-xabarnoma xizmatini ulang (hatto pullik bo'lsa ham). Shu tartibda, siz har doim hisobingiz holatini kuzatib borishingiz va shubhali operatsiyalar sodir bo'lgan taqdirda o'z vaqtida choralar ko'rishingiz mumkin.
4. Agar hisobdan pul mablag'i yechib olish xavfi vujudga kelganda, zudlik bilan bankka qo'ng'iroq qilib, karta faolitini muzlatib qo'yishingiz kerak bo'ladi.
5. Hech kimga va hech qachon kartangiz ma'lumotlarini bermang. Firibgarlarning keng tarqalgan hiyla-nayranglaridan biri ma'lum bir bank xizmati nomidan ishonchsiz ma'lumotlarga ega SMS-xabarlarni yuborish, masalan, telefon raqami egasining kartasi muzlatib qo'yilganligi to'g'risida ogohlantiradi va ma'lum bir raqamga qayta qo'ng'iroq qilish kerak bo'ladi. Shu yoki boshqa sabablarga ko'ra ma'lumotlarni solishtirib ko'rish maqsadida karta turi, amal qilish muddati, PIN-kodlarini so'raydilar, hatto karta hisobidagi qoldiq pul mablag'larigacha ham aniqlik kiritadilar. Maxfiy ma'lumotlarni olgandan so'ng, firibgarlar Internet orqali operatsiya amalga oshirishlari yoki pochta orqali buyurtmalar berishlari mumkin. Shuning uchun, faqat bir narsani yodda tutish kifoya. Banklar hech qachon tasdiqlashni so'ramaydilar, ayniqsa Internet orqali – bu firibgarlar ish sxemasi. Hech kim! Har qanday holatda sizdan bank kartangizga oid maxfiy ma'lumotlarni so'rashga haqqi yo'q! Bank sizga faqat karta hisobidan pul mablag'lari yechib olinganda va hisob to'ldirilgandagina SMS-xabar yuboradi. Siz amalga oshirmagan xatti-harakatlar to'g'risida, bank yoki to'lov tizimi nomidan Sizga yuborilgan shubhali murojaatlar to'g'risida SMS-xabarlar olinganda, darhol bu haqda xizmat ko'rsatuvchi bankka xabar bering. Karta operatsiyalarida tasdiqlash uchun Sizdan bank kartangiz ma'lumotlarini, kodlarini va SMS orqali kelgan bir martalik parollarni kiritish yoki taqdim etish talab etilganda ehtiyot bo'ling.
6. Internet orqali to'lovlarni amalga oshirayotganingizda Sizdan CVC xavfsizlik kodi – imzo uchun joyning o'ng tomonida, karta raqamlarining oxirgi to'rtta raqamining o'ng tomonida joylashgan uchta raqamli kodni kiritishni talab qilishadi. Bu ma'lumotlar brauzer, kompyuter va boshqa gadjetlar xotirasida saqlanib qolmasligi uchun, karta egalarini qo'shimcha himoya qilish uchun amalga oshiriladi. Ulanish uchun ishonchli deb tan olinmagan shubhali resurslarga CVC va CVV xavfsizlik kodini kiritmaslik kerak.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanib borishi yangi munosabatlar vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Biroq, ushbu munosabatlarni o'z vaqtida nazorat qilish va tartibga solish muayyan kriminalistik va huquqiy tadqiqotlarni olib borishni taqozo etmoqda. Aks holda, inson, jamiyat va davlat manfaatlari turli iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va ma'naviy tahdidlar ostida qolishi ayni haqiqatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://huquqburch.uz/uz/tolov-kartalaridan-foydalangan-holda-sodir-etilgan-firibgarlik/>
2. William Joley. Common credit card frauds and how to avoid them. July 10, 2019. <https://www.savings.com.au/credit-cards/credit-card-fraud>
3. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
4. B.E. Shavaleev, Peculiarities of fraud with using electronic payment facilities in the structure of modern Russian criminality, Scientific notes of Kazan Law in-stitute MIA of Russia 5(9) (2020) 36-38.
5. www.norma.uz
6. Криминалистика. Дарслик. Муаллифлар жамоаси. Абдумажидов Ф.А. ва б.к. - Т.: Адолат, 2003. Т. 2. - 74 б.
7. Бахин В.П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования // Вестник криминалистики. - Москва, 2006. - Вып. 1. - С. 140.

**МАМЛАКАТНИНГ ИМИЖИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СПОРТНИНГ
РОЛИ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА**

Жалолов Қобилжон Козимжон ўғли

Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети

Олий журналистика курслари йўналиши II курс магистранти

Ўзбекистон, Тошкент ш.

Аннотация: Ушбу тадқиқотда мамлакатнинг ижобий имижини шакллантиришда спортнинг аҳамияти ҳақида сўз боради. Мақолада мамлакат имижини спорт ёрдамида мустаҳкамлаган ва ривожлантирган давлатлар ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: Спорт, имиж, спортчи, олимпиада, АҚШ, Хитой, Жанубий Корея, Афина, спорт клублари, спорт мусобақалари

**РОЛЬ СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА СТРАНЫ:
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Аннотация: В данном исследовании рассматривается значение спорта в формировании положительного имиджа страны. В статье содержится информация о странах, укрепивших и развивших имидж страны с помощью спорта.

Ключевые слова: Спорт, имидж, спортсмен, Олимпиада, США, Китай, Южная Корея, Афины, спортивные секции, спортивные соревнования.

**THE ROLE OF SPORTS IN DEVELOPING THE COUNTRY'S IMAGE:
FOREIGN EXPERIENCE**

Annotation: This study deals with the importance of sports in forming a positive image of the country. The article contains information about the countries that have strengthened and developed the image of the country with the help of sports.

Key words: Sport, image, athlete, Olympics, USA, China, South Korea, Athens, sports clubs, sports competitions

Мамлакатнинг ижобий имижини мамлакат учун муҳим элементдир. Спортдаги имиж бу – мақсадли ёки ўз-ўзидан шаклланадиган ва спорт билан боғлиқ турли хил ижтимоий гуруҳларга психологик таъсир кўрсатадиган спортчи, мураббий, жамоа ва жамоанинг имижини билан белгиланади. Спортда

мақсадли шаклланган имиж спортчи, мураббий, жамоа ва бошқаларни оммалаштириш (ёки обрўсизлантириш) учун ишлатилади.

Давлатдаги спорт имиж тарихий шартланган ҳодиса бўлиб, у тарихий контекстдан ажралиб туриши мумкин эмас. Шу нуқтайи назардан, замонавий мамлакат ўзининг ижобий имижини шакллантиришда дунёнинг бошқа кўплаб мамлакатларига қараганда анча фойдали позитсияларга эга бўлишда спортдан фойдаланиши лозим.

Спортнинг АҚШ ижимидаги аҳамиятини аниқлашдаги роли тўғрисида К.А. Алексеев ўзининг “Спорт мамлакат имижининг таркибий қисми” асарида¹: “Спортнинг давлат имижини яратишда фаол жиҳат эканини тушуниш ХХ асрнинг бошларида намоён бўлди. Давлат энди олимпиадаларда медални қўлга киритиш, халқаро мусобқаларда қатнашиш ўз ўзини реклама қилиш эканини англади”, деб фикр билдиради.

Шунингдек, у ҳар бир мамлакат спорт ҳаракатини ташкил этишнинг ўзига хос тизимига эга эканлигини таъкидлайди, бу кўп жиҳатдан қуйидагиларга боғлиқ – тарихий анъаналар, маданий кадриятларнинг ривожланган иерархияси, давлат тузилиши, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, демографик шароитлар, моддий фаровонлик тури, илм-фан, техника ва жамоат маданиятининг ривожланиши, диний ўзига хослик ва бошқа кўплаб омиллар.

Халқаро майдондаги нуфузини мустаҳкамлаш учун спорт орқали “юмшоқ куч”дан фойдаланишнинг ёрқин мисолларидан яна бири Жанубий Кореядир. Бу давлат 1988-йилги Олимпия ўйинлари ва 2002-йилги футбол бўйича жаҳон чемпионатига мезбонлик қилган. Сеул ҳукумати ушбу воқеалар Жанубий Кореяни, унинг маданияти ва ўзига хос корейс фалсафасини дунёга очиб берганига ишонч билдиради доим. Бундан ташқари, улар мигратсия тенденцияларига ижобий таъсир кўрсатди: аввал Жанубий Корея эмигрантсия мамлакатига бўлган, аммо сўнгги ўн йилликларда у иммигрантсия мамлакатига айланди. Сеул спортни ўз ташқи сиёсатининг энг муҳим воситаси деб билади, буни мамлакат фаол кураш олиб боргани ва 2018-йилда Пхёнчхан шаҳрида Қишки Олимпия ўйинларига мезбонлик қилиш ҳуқуқини қўлга киритгани шундан далолат беради. Жанубий Корея қишки спорт турлари бўйича етакчилардан бири эканини инобатга олсак, халқаро майдонда ўз ўрнини мустаҳкамлаш имконияти ортиб бормоқда².

Хитой ҳам давлат ҳокимиятини спорт орқали мустаҳкамлаб олган давлатлар сирасига киради. 2004-йилда хитойликлар Афинада бўлиб ўтган ёзги Олимпия ўйинларида Россияни қувиб ўтиб, умумжамоа ҳисобида иккинчи

¹ Алексеев К.А. Спортивная журналистика: учебное пособие. Москва: «Юрайт», 2013. 427 с.

² Гавра Д.П. Таранова Ю.В. Имидж территориальных субъектов в современном информационном пространстве. – СПб.: СПбГУ ВШЖИМК, 2013. – С. 27-31.

Ўринни эгаллаганида, жаҳон ҳамжамияти мағлуб бўлди. Учинчи дунё давлати қандай қилиб бундай юксакликка эриша олишини кам одам тасаввур қилган. Афина ғалабасидан кейин дунё Хитой, унинг жадал иқтисодий ривожланиши, спортни ташкил этиш тизими, маданияти ва бошқалар билан фаол қизиқиш уйғотди.

Жамиятни ахборотлаштириш асосий элементлари имижлар, имижлар ва белгилар бўлган виртуал маконга фаол ҳаракат қилаётган сиёсий ҳокимиятнинг табиатини сезиларли даражада ўзгартирди. Оммавий ахборот воситалари замонавий сиёсий жараёнларга сезиларли таъсир кўрсатувчи етакчи ижтимоий-сиёсий институтлардан бири ҳисобланади. Кўпгина тадқиқотчилар спортнинг ҳудудий брендинг билан чамбарчас боғлиқ эканлигига қўшиладилар³.

Бир томондан, давлат имижни келажак учун ишлаши, ҳар бир фуқаро учун янги уфқлар очиши, ҳиссий қувватни шакллантириши ва руҳлантириши керак. Бошқа томондан, имиж моҳиятан дунёга хабар бўлиб, мамлакат бошқа давлатлар ва халқлар билан мулоқотда бўлган замонавий ахборот маконидаги алоқа моделини ифодалайди.

Халқаро спорт тадбирлари давлатлар ўртасида алоқаларни ўрнатишга, маданий, иқтисодий ва сиёсий алоқаларни сақлашга хизмат қилмоқда.

Мамлакатлар ўзларининг миллий маданий ва мафкуравий қадриятлари ва анъаналарини улкан жаҳон аудиторияси ўртасида тарғиб қилиш мақсадида ўз ҳудудларида Олимпия ўйинларини ўтказиш ҳуқуқини қўлга киритишдан манфаатдор бўлиб, улар нуқтаи назаридан кўпроқ мос келадиган жаҳон ҳодисасини топиш қийин.

Бундай даражадаги мусобақаларни ўтказиш имкониятини қўлга киритиш аллақачон абитуриентлар ўртасидаги рақобатдаги катта ғалабадир, бу мамлакатда спортнинг ривожланиш даражасидан эмас, балки барқарорлик эътироф этилганидан ва унинг сиёсий тизими, иқтисодий муваффақиятидан далолат беради. , ривожланган инфратузилманинг мавжудлиги, хизматлар ва бошқалар⁴.

Шундай қилиб, спорт ёрдамида давлат имижини шакллантирувчи асосий воситаларни аниқлаш мумкин:

1. Спортнинг устуворлиги.

Мамлакат иқлими, миллий анъаналари, халқаро стандартлар ёки янги бозорларга йўналтирилганлиги, аҳолининг физиологик мойиллигига қараб тор спорт турларини ривожлантиришга таянади.

³ Анхольт С., Хильдрет Д. Бренд Америка: мать всех брендов. – М.: Добрая книга, 2010. – С. 54-57.

⁴ Бродская Н.П. Спорт больших достижений как пространство для формирования национального имиджа страны // Национальные интересы и имидж России. – М.: ФиС, 2006. – С. 24-28.

Ушбу воситадан фойдаланганда, тажовузкор спорт турларига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлинг, чунки улар ғолибларни аниқлашнинг ўзига хос мезонлари туфайли ҳар доим ҳам ижобий таъсир кўрсатмайди.

2. Спорт клублари ва жамоалари.

Муайян спорт тури бўйича клубларнинг, шунингдек, миллий лигаларнинг мавжудлиги бутун давлат имижининг шаклланишига бевосита таъсир кўрсатиши мумкин.

3. Спортчилар учун базалар ва ўқув марказлари.

Улар асосан ўзлари жойлашган ҳудуднинг имижини яратадилар, улар давлат имижига бошқа воситаларга қараганда камроқ таъсир қилади.

4. Спортчилар.

Ҳам шахслар, ҳам бренд сифатида улар давлат имижининг ташувчиси сифатида ҳам ҳаракат қилишади. Хусусан, спортчилар турли даражадаги қонун чиқарувчи органларга фаол таклиф қилинмоқда.

5. Халқаро муҳитда роли ва нуфузини ошириш.

Гап халқаро спорт ташкилотларида мамлакат вакиллари борлиги, миллий спорт ташкилотларининг халқаро ҳамжамиятдаги улуши, зиддиятли вазиятларда ўзини тутиши ҳақида бормоқда.

6. Спорт мусобақалари.

Улар нафақат давлат спорт ютуқларини намойиш этиш имкониятини беради, балки молиявий, иқтисодий ва сиёсий фаровонлик кўрсаткичидир, айниқса, йирик халқаро турнирлар ташкил этилганда. Спорт мусобақалари ўтказиладиган жой мамлакатнинг "юзи"га айланади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, халқаро спорт мусобақалари турли хил ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва ҳоказоларга эга бўлган кўплаб мамлакатларнинг иштироки орқали уларнинг имижини шаклланишига ҳисса қўшади. Албатта, спорт давлатнинг ижобий имижини мамлакат ичида ҳам, халқаро майдонда ҳам шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Давлатнинг ижобий имижини шакллантиришнинг биринчи ёндашувларидан бири спортидаги энг юқори ютуқлардан фойдаланиш, спорт муваффақиятларини оммалаштириш (ҳар қандай спорт мусобақаларидаги ғалабалар тўғрисида оммавий маълумот бериш) ҳисобланади.

Бир сўз билан айтганда, халқаро спорт мусобақаларни ташкил этиш ҳуқуқини олиш катта мамлакатда спортнинг юқори даражада ривожланганлиги, унинг сиёсий тизими, иқтисодиёти, инфратузилмасининг барқарорлиги ва жозибдорлиги, бундай тадбирларни ўтказиш учун мос эканлигидан далолат берувчи ғалаба ҳисобланади. Айнана шу сабабдан ҳар бир мамлакат халқаро нуфузли спорт мусобақаларига мезбонлик қилиш учун курашишади. Бу, албатта, мамлакатнинг имижини оширишга хизмат қилади.

APPROACHES TO DEFINE THE THEORY OF PROVERB

*Ranokhon Oktamboeva Khasan kizi**ESL Teacher*

Abstract: this work is devoted to investigate the study of proverbs in Uzbek and English languages through various aspects, mainly identifying the origin of the proverbs in both languages and to compare the universal and specific features of these proverbs.

Keywords: proverb, idiom, phrasal verb, lexical-unit, lexeme,

Proverbs are one part of the phraseological units which are set or fixed expressions, such as idioms, phrasal verbs, and other types of multi-word lexical units, in which the component parts of the expression take on a meaning more specific than or otherwise not predictable from the sum of their meanings when used independently¹.

Accordingly, an overall definition is: a **proverb** (from Latin: *proverbium*) is a simple, concrete, traditional saying that expresses a perceived truth based on common sense or experience. Proverbs are often metaphorical and use formulaic language. Collectively, they form a genre of folklore. **Proverb** is a genre of oral folk art. It is a wise adage, which is short, figurative and grammatically and logically complete, a phrase with a deep meaning. Proverbs, which have certain, steady and widely used rhythmic formula, emerged on the basis of people's centuries-long experience. In proverbs found its reflection people's life-related observations, their attitudes to the society, their history, spiritual state, ethical and aesthetic feelings and positive qualities. Having been preserved by the people throughout centuries, they acquired concise and simple poetic form².

Proverbs can be collected and anthologized as little texts complete in themselves; they can be described in their relations to other proverbs, in their discourse contexts and within their cultural matrix. For folklorists, proverbs exist as items of folklore alongside riddles, proverbial phrases and jokes. They provide highly recognizable, (relatively) fixed textual building blocks with unique rhetorical potential. Proverbs are valued as folk wisdom and bearers of traditional lore. Their cultural salience renders proverbs interesting in cross-cultural comparison as well, including questions of intercultural transmission and translation. For linguists, proverbs unite features of the lexeme, sentence, set phrase, collocation, text and quote. They illustrate interesting patterns of prosody, parallelism, syntax, lexis and imagery. Because of their imagery, proverbs provide evidence of stereotypes and standard cultural metaphors. These

¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Phraseology>

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Proverb#Definitions>

properties further make proverbs valuable in psycholinguistic testing. Proverb variation by text and by speech community raises interesting issues as well. Recent advances in corpus linguistics have established patterns of proverb use as statistical facts rather than educated guesses. Corpus investigations show that proverbs are rare and often manipulated in contexts where they appear, but they nevertheless remain recognizable due to their cultural salience. For lexicographers, proverbs are items to be collected, categorized and catalogued with information on their origins and distribution along with appropriate links to other proverbs, proverbial phrases, idioms and so on within and across linguistic communities. Thus, proverbs have been studied from a range of perspectives for various reasons, and the diverse research traditions have produced a breadth of differing terminologies, which require description and comparison³.

Before comparing proverbs in English and Uzbek, to understand “What is a proverb?” in both languages, here are some ideas given by Uzbek and English linguists to define it from cultural point of view.

Uzbek linguists describe proverbs as not a simple unit of a language; they are ready-made sentences that give metaphorical meaning with words of wisdom or traditional thoughts of people or nation⁴.

Examples of proverbs of Turkic people were provided for the first time in the work of Mahmud al-Kashgari called "Diwan ul-Lugat al-Turk". Many of these proverbs, which have a variety of versions, are still used among Uzbek people. For example, the proverb, which is provided by Mahmud al-Kashgari, "*Kishi olasi ichtin, qilqi olasi tashin*" ("*Human's mischief is hidden inside, in animals – outside*"), is nowadays used in the form of "*Odam olasi ichida, mol olasi tashida*". In Uzbek language to denote proverbs (maqol) some other words are sometimes used. These "mashoyikhlr sozi", "hikmatli maqol", "donishmandlar sozi", "otalar sozi", etc. In general, proverbs are of great socio-political and educational value.

Proverbs are rich and diverse in terms of themes used. There are proverbs which are dedicated to such themes as motherland, labor, knowledge, skill, friendship, unity, wisdom, vigilance, language and speech culture, love, bad qualities, etc. Proverb can be used in a literal or figurative sense in oral and written speech. Some proverbs are only used in a figurative ("*Qargha qarghaning kozini choqimaydi*" ("*Crows do not pick crow's eyes*"), "*Quruq qoshiq oghiz yirtar*" ("*An empty hand is no lure for a hawk*")), or literal sense ("*Ona yurtning omon bolsa, rangi-roying somon bolmas*" ("*If your country prospers, you prosper*")).

Typical features of proverbs are: a dialectic unity of content and form; sometimes they are rich in rhymes; sometimes they have many meanings; they are metaphorical. In a

³ Hristova Gotthardt. 2015. Introduction to Paremiology

⁴ Ahmedov Umidjon. 2020. Comparative analysis of Uzbek and English proverbs

proverb often it is possible to find such a phenomenon as antithesis (for example, "*Kattaga hurmatda bol, kichikka izzatda*" ("*Honor the older, respect the younger*")). Proverbs can also be prosaic and in verse forms. Although such proverbs as "*Mehnat, mehnatning tagi rohat*" ("*Work is done, time for fun*") are found in prose, it is still possible to feel poetic motifs in them. Also, much like in poems, there are inner motifs and rhymes in such proverbs as "*Elga bersang goshingni, Erlar silar boshingni. Itga bersang oshingni, Itlar ghajir boshingni*" ("*Give your food to the people and they will pat your head. Give your food to the dogs, and they will gnaw your head*")⁵.

The origin of Uzbek proverb according to Ibrahim and Ibrahim is derived from the interaction of traders of old that made the Uzbek people of that time get proverbs from their types of business. Apart from the fact that there have been various explanations about the origin of Uzbek proverbs, no one tells/says the exact origin, as it is as old as the language itself. But some scholars have gone to a limit in the forecast on its origin. Nevertheless, it is vital to appreciate how Uzbek people make use of the technological elements of utterances in the language which involve wise thinking⁶.

Proverbs are words of wisdom, and they were first heard of in Egypt soon after 3000 B.C. About 600 years later a vizier by the name of Ptah-hotep attained high reputation for his wisdom. His precepts, in the form of a collection of proverbial sayings, were preserved and are claimed to be the oldest book in the world. They comprise a sort of ethical treatise that assumes the nature of the good life and undertakes to tell how this can be realized by the special group for whom it was written. Wisdom speculation arose also in Babylonia, where other writers composed body of proverbs or pessimistic writings that denied any value in life⁷.

The older scholarship on proverbs followed the romantic notion that the origin of proverbs lies somehow in the soul of the folk. Their *birth is veiled in mystery and obscurity*⁸, and *their parentage is enveloped in mystery*⁹. In fact, it was "loosely imagined that proverbs are a kind of mystic accretion of wisdom; that they have crystallized out of the experience of the past ages without the precise effort of individuals, almost without the intervention of human agency"¹⁰. As can be imagined, it remains an especially vexing problem to ascertain the origin and age of proverbs from oral societies, but proverbs from literary traditions might in fact also have been in anonymous oral use prior to their first historically recorded reference.

Benjamin Franklin used many proverbial expressions in his Poor Richard's Almanac, issued every year from 1733 to 1758. Franklin wrote many of them himself,

⁵ <http://ich.uz/en/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-1/252-proverbs-sayings>

⁶ Ibragimova. 2017. Modern English Lexicology

⁷ <https://www.english-culture.com/origin-of-proverbs>.

⁸ Trench. 1853. On the study of words

⁹ Hulme. 1902. Proverb Lore

¹⁰ Firth. 1927. Megalocolon

and took the rest from other sources. Proverbs, Book of is a book of the Hebrew Bible, or old Testament. It is also known as the Proverbs of Solomon because according to tradition king Solomon wrote it. However, scholars believe that the book's assortment of moral and religious saying, poems and warnings come from various periods in the history of ancient from until after the period of the Babylonian Exile, which ended in 538 B.C¹¹.

English has background that comes from the Latin language, therefore a huge number of English paremiologic stock have Latin bases; some of them are identical to the historical forms, some of them faced to changes in comparison with the old ones. Through many years, other languages have been affecting to the English language, too. As a result, some proverbs are often borrowed from them in the way of translating proverbs into English as well.

W. Mieder introduces the four major sources four common European proverbs, including English, namely the Greek and the Roman Antiquity, the Bible, the Medieval Latin and the loan translations¹².

Uzbek language possesses also long background. It is true that this language was given the name of "Uzbek language" recently, but this language has existed since approximately X-XI century. A huge number of proverbs, sayings and aphorisms are considered as a great wealth of the Uzbek culture. The main sources may be classified as followings: some characters from religious sources and the borrowed translations (mainly from the Arab, Tadjik, Persian and Russian languages)¹³.

The exact origin of proverbs can't be always determined by special etymological analysis because of their predominantly verbal existence in speech, ancient origin of single proverbs and a number of productive proverb models and extralinguistic factors of paremiological borrowings. In this regard, the empirical material for the etymology of proverbs are mainly its written fixation, as well as the results of comparison of paremiological units of different languages and / or dialects. It should be noted that the written fixation of a proverb cannot be the only sufficient basis to determine its origin and history. For example, the proverb "Call a spade a spade" functions widely in modern English from the beginning of the twentieth century, according to R. Rideout and C. Witting, who refer to its use in the novel «The Card» (1911) by Arnold Bennett. It is possible to conclude that it has a relatively recent origin, especially as it occurs in the same form and the same meaning in the famous novel «The picture of Dorian Grey» (1890) by Oscar Wilde. However, this proverb was also used in the commentary to the Bible «Mellificium theologicum, or the marrow of many

¹¹ <https://studfile.net/preview/5427909/page:2/>

¹² Mieder W. 1993. International Proverb Scholarship

¹³ Abdullaeva N.E. 2017. Semantic and linguocultural features of English and Uzbek proverbs with concept of friendship

good authors» (1647) by John Trapp (cf. : Gods people shall not spare to call a spade a spade, a niggard a niggard), so that this fact significantly increases the history of the proverb, but it also may indicate its literary origin, since it has not been previously recorded. Nevertheless, we cannot say that Trapp was the first to use this proverb, that he didn't borrow it from an unknown text of another author, or borrowed it directly from the oral speech. For example, we find a similar saying in the play «The Poetaster» (1601) by Ben Johnson: Ramp up my genius, be not retrograde; But boldly nominate a spade a spade¹⁴.

An English paremiologist Mieder defines proverb as “a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed and memorable form and which is handed down from generation to generation”¹⁵. He also states: ‘By employing proverbs in our speech we wish to strengthen our arguments, express generalisations, influence or manipulate other people, rationalize our own shortcomings, question certain behavioral patterns, satirize social ills, poke fun at ridiculous situations’¹⁶.

Folly defines proverbs first –structurally, second – functionally: “Structurally we are examining a traditional linguistic unit with tendencies toward certain identifiable characteristics e.g. topic/ comment and single statement. Functionally, proverbs are typically conversational and spoken: and often through metaphor, they offer a solution to a particular problem. They can be viewed as a rhetorical strategy for resolving a problem by creating a metaphorical scenario in which the same type of problem is solved. They tend to be impersonal, didactic, and sometimes humorous”¹⁷.

Another writer Morris-Brown describes proverb as short excerpts from stories about life's lessons. They are stuffed with cultural symbolism which expresses important ideas about the human nature, health and social relations that often transcend their culture of origin¹⁸. Proverbs are popular sayings which contain advice, generally accepted truth. Because most proverbs have their origins in oral tradition, they are generally worded for easy remembrance and they change slightly from one generation to other.

Lange describes proverb as not only a short statement that reflects the thought and insight of a people into the realities of life but also, a technique of oral expression¹⁹. According to Abdulai proverbs are timeless, succinct, clever, often funny and usually memorable and they are wise saying and used in Africa as a form of communication.

¹⁴ Eugene E. 2014.

¹⁵ Mieder Wolfgang. 2004. Proverbs- A Hndbook

¹⁶ Mieder Wolfgang. 1993. Proverbs are never out of season: Popular wisdom in the Modern Age

¹⁷ Folly D.W. 1991. Getting the butter from the duck

¹⁸ Morris-Brown V. 1993. The Jamica handbook of proverbs

¹⁹ Lange. 2006. Traditions die hard

Most of these wise sayings usually employ symbols like animals, trees, the human body and objects present in the human environment using them as metaphors to communicate a message, example of an “Akan” Ghanaian proverb “aboanonidua, Nyamenaopra ne ho” which is literally translated as the animal that has no tail, God drives away its flies. The usage of these symbols, animal without a tail, God and flies to deliver such a message implies that even for those in life that are helpless, God will always provide. It is a message of hope for everyone²⁰.

Ampem also talks about the outlook of the people’s life, life after death, arts and science which forms the level of intelligence. 'As a guide to life's problems, the proverb summarizes a situation, passes a judgement, or offers a course of action. It is a consolation in difficulties large and small and a guide when a choice must be made. It expresses a morality suited to the common man'²¹. He also pointed out that collections of proverbs are read to reflect on the world and life. Proverbs are also often used to describe the characteristics of a country or its inhabitants. Passing judgements is also done by means of proverbs and because of that, they often appear in legal contexts (ignorance is not an excuse at law, curiosity killed the cat, the fly that refuses to heed will be buried with corpse).

Every country has their own proverbs that are used in their everyday life through speeches or conversations and that is a hallmark of their linguistic culture and can be acknowledged in their language naturally. Most proverbs have their origins in oral tradition, they are generally worded for easy remembrance and they change slightly from one generation to other.

As Louis claims that ‘Proverbs are a kind of linguistic instrument, a rhetoric device by which people attempt to get other members of their culture and society to see the world and behave in a common way’²².

There are many definitions of these phenomenal figures, still scholars are not satisfied with them as more attempts to define a proverb are being made. From a linguistic standpoint, a proverb is a phonological, syntactic, semantic pragmatic and, some would add, a semiotic (complex sign) entity. A proverb is a short, standard, spoken, written or stored statement (sometimes allowing for one or a few standard variants too and sometimes in a poetic form), having an evident or implied general meaning (or general idea) related to a particular typical common or typical rare field of general human conditions, attitudes or actions, with implied proper scope and limitation of validity.

REFERENCE

²⁰ Noreen Wadud. 2016. The implementation of Ewe proverbs for textile designers

²¹ Agyewodin Adu Gyamfi Ampem, 1998. Proverbs, Akan

²² Lois C. 2000. Proverbs and the Politics of language

1. Abdullaeva N.E. 2017. Semantic and linguocultural features of English and Uzbek proverbs with concept of friendship.
2. Agyewodin Adu Gyamfi Ampem, 1998. Proverbs, Akan.
3. Ahmedov Umidjon.2020. Comparative analysis of Uzbek and English proverbs Eugene E. 2014.
4. Noreen Wadud. 2016. The implementation of Ewe proverbs for textile designers retrieved from: <https://studfile.net/preview/5427909/page:2/>.
5. <http://ich.uz/en/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-1/252-proverbs-sayings>.
6. <https://www.english-culture.com/origin-of-proverbs>.
7. <https://en.wikipedia.org/wiki/Proverb#Definitions>.

ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА ИШ БЕРУВЧИНИНГ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИНИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТА ҚИЛИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ

Кулибоев Азамат Шоназарович

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори

Тошкент молия институти

e-mail: kuliboyev_azamat@tfi.uz

ORCID: 0000-0002-3357-070X

Аннотация: Ушбу мақолада иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишнинг амалий жиҳатлари кўрсатилган. Суғурта мукофотини ҳисоблаш, харажатлар сметасида акс эттириш тартиби келтирилган. Давлат тиббиёт ташкилотларида суғурта мукофоти суммалари бухгалтерия ўтказмаларида акс эттирилган.

Калит сўзлар: давлат тиббиёт ташкилоти, бухгалтерия ҳисоби, бюджет таснифи, мажбурий суғурта, суғурта мукофоти, суғурта суммаси, йиллик базавий ставка, суғурта тарифи коэффициенти.

УЧЕТ РАСХОДОВ НА ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РАБОТОДАТЕЛЯ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ МЕДИЦИНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация: В данной статье показаны практические аспекты обязательного страхования ответственности работодателя. Порядок расчета страховой премии отражается в смете расходов. Суммы страховых взносов в государственных медицинских организациях отражаются в бухгалтерских проводках.

Ключевые слова: государственная медицинская организация, бухгалтерский учет, бюджетная классификация, обязательное страхование, страховая премия, страховая сумма, годовая базовая ставка, страховой тарифный коэффициент.

ACCOUNTING FOR THE COSTS OF COMPULSORY INSURANCE OF CIVIL LIABILITY OF THE EMPLOYER IN PUBLIC MEDICAL INSTITUTIONS

Abstract: This article shows the practical aspects of compulsory employer liability insurance. The procedure for calculating the insurance premium is reflected in

the cost estimate. The amounts of insurance premiums in public medical institutions are reflected in accounting entries.

Keywords: state medical institution, accounting, budget classification, compulsory insurance, insurance premium, sum insured, annual base rate, insurance tariff coefficient.

Кириш. Жаҳонда давом этаётган глобаллашув жараёнлари меҳнат бозорида иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш масалалари халқаро қонунчиликда фуқароларнинг манфаатларини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ишончли тизими ҳамда меҳнат муносабатларини тартибга солишнинг муҳим шарти сифатида қаралмоқда. Шунингдек, халқаро майдонда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда суғурта хизматининг ўрни ва аҳамияти ортиб бормоқда, бу жараён эса мажбурий суғурта соҳасини янада ривожлантириш зарурлигини кўрсатади. Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашни умумий тартибга солиш фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилиш билан бирга уларнинг ҳуқуқини поймол этилишини камайтиради.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш – бу ходимлар ҳақида ғамхўрлик қилиш, ходимнинг меҳнатда майиб бўлиши ёки касб касаллигига чалиниши ҳолатида харажатлар қопланиши ва ходимга лозим даражада ёрдам кўрсатилиши кафолатидир.

Шунинг учун ҳам барча бюджет ташкилотларида, хусусан, давлат тиббиёт ташкилотларида ҳам ҳар молия йилида бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлар бўйича тузиладиган харажатлар сметасида иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича суғурта мукофоти суммаси қўйилади [6]. Бу ҳам ўзига яраша ҳисоб – китоб қилишни, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида акс эттиришни талаб қилувчи алоҳида эътиборга молик иш ҳисобланади.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Тадқиқот мавзуси доирасида хорижлик иқтисодчи олимларидан А.А.Ушаков, А.В.Федотов, Е.А.Федченко, С.Ю.Фирстова, И.С.Бехтерева ва О.П.Полонскаяларнинг илмий асарлари ва тадқиқотлари таҳлил қилиб ўрганилганда, улар бюджет ташкилотлари ва давлат тиббиёт муассасаларида бухгалтерия ҳисоби ташкил қилинишининг ташкилий, услубий ва техник жиҳатларини ўрганган. Шунингдек, мамлакатимиз иқтисодчи олимлари М.Остонақулов, Ч.Ризаев, С.У.Меҳмонов, А.А.Остонақулов, К.Ш.Ибрагимов З.У.Ҳамидава ва Ш.М.Қурбоновлар ҳам бюджет ва давлат тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ташкил этиш, бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби ва ички аудити услубиётини такомиллаштириш масалаларини тадқиқ этган.

Давлат тиббиёт ташкилотларида иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш харажатларини ҳисобига доир мамлакатимизда илмий – тадқиқот ишлари олиб борилмаган. Бизнинг фикримизча, ушбу мавзу доирасида тадқиқот олиб бориш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Муҳокама ва натижалар. Давлат тиббиёт муассасаларида харажатлар сметаларини тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш ва уларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни Бюджет таснифини қўллаш бўйича йўриқномага мувофиқ расмийлаштириш керак [7].

Иқтисодий тасниф бўйича бюджет тизими бюджетлари харажатларининг П-гуруҳи 41-21-200 “Ижтимоий эҳтиёжларга бошқа ажратмалар/ бадаллар” элементи суғурта тарифлари бўйича мажбурий тиббий суғуртага, ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодиса ва касб касалликларидан мажбурий давлат ижтимоий суғуртаси бўйича бадалларни, шунингдек, ижтимоий эҳтиёжларга бошқа бадаллар ва ажратмаларни ўз ичига олади [3].

Давлат тиббиёт муассасаларида иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишнинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Республикасининг “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” Қонунини ҳисобланади [8].

Ушбу Қонуннинг 4–моддаси “Иш берувчининг ўз фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш бўйича мажбурияти”да:

“Ходим ўз меҳнат вазифаларини бажариши билан боғлиқ ҳолда меҳнатда майиб бўлиши, касб касаллигига чалиниши ёки соғлиғининг бошқача тарзда шикастланиши муносабати билан унинг ҳаёти ёки соғлиғига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш бўйича иш берувчи ўз фуқаролик жавобгарлигини ушбу Қонунда белгиланган шартлар асосида ва тартибда суғурталаш шарт” деб кўрсатилган [1].

Иш берувчи у давлат рўйхатидан ўтказилган санадан ёки иш берувчилар — жисмоний шахслар учун меҳнат шартномаси (контракти) тузилган санадан бошлаб 15 иш кунидан кечикмай меҳнатда шикастланиш, касб касаллиги ёки унинг меҳнат мажбуриятларини бажариши билан боғлиқ ҳолда соғлиғининг бошқача шикастланиши муносабати билан ходимнинг ҳаётига ёки соғлиғига етказилган зарарни қоплаш бўйича ўз фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиши шарт [2].

Давлат тиббиёт муассасаларида иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта мукофотларини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 24 июндаги “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида”ги 177–сонли

Қарори билан тасдиқланган “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш қоидалари”га мувофиқ амалга оширилади.

Мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта суммаси куйидаги миқдорда белгиланади:

мажбурий суғурта қилиш шартномаси тузилган санадаги ҳолатга кўра фаолиятини бир йилдан ортиқ амалга ошириб келаётган иш берувчи учун — мажбурий шартнома тузилган ойдан олдинги ўн икки ой учун иш берувчи барча ходимларининг бир йиллик иш ҳақи миқдорида;

ўз фаолиятини янгитдан амалга ошираётган иш берувчи учун — мажбурий суғурта қилиш шартномаси тузилган ойдан кейинги ўн икки ой учун иш берувчи барча ходимларининг бир йиллик иш ҳақи миқдорида. Бунда йиллик иш ҳақи биринчи ойдаги иш ҳақи миқдорини ўн иккига кўпайтириш орқали ҳисоблаб чиқарилади;

фаолиятини бир йилдан кам бўлган муддатга амалга оширувчи иш берувчи учун — иш берувчи барча ходимларининг иш берувчининг мазкур фаолияти амалга ошириладиган муддатдаги иш ҳақи миқдорида.

Суғурта мукофоти суммасини аниқлашда суғурталовчилар томонидан мажбурий суғурта қилиш бўйича суғурта тарифлари коэффицентларини қўллаш тартиби куйидагича:

1. Бир йил муддатга мажбурий суғурта шартномасини тузишда ушбу шартнома бўйича тўланиши керак бўлган суғурта мукофоти миқдори (P_p) куйидаги формула орқали аниқланади:

$$P_p = C_c \times T_b \times K_{CT} / 100 \quad (1)$$

Бу ерда:

C_c -суғурта суммаси;

T_b -йиллик базавий ставка, 0,1 фоизи миқдорида белгиланади ҳамда барча иш берувчилар ва суғурталовчилар учун ягона ҳисобланади;

K_{CT} - суғурта тарифи коэффиценти.

2. Бир йилдан кам муддатга мажбурий суғурта шартномасини тузишда ушбу шартнома бўйича тўланиши керак бўлган суғурта мукофоти миқдори (P_p) куйидаги формула орқали аниқланади:

$$P_p = C_c \times T_b \times K_{CT} / 100 / 365 \times D \quad (2)$$

Бу ерда:

C_c -суғурта суммаси;

T_b -йиллик базавий ставка 0,1 фоизи миқдорида белгиланади ҳамда барча иш берувчилар ва суғурталовчилар учун ягона ҳисобланади;

K_{CT} - суғурта тарифи коэффиценти;

D -мажбурий суғурта шартномаси тузиладиган кунлар сони [2].

Бизнинг тадқиқот объектимиз Ногиронлиги бўлган шахсларни реабилитация қилиш ва протезлаш миллий маркази ҳисобланади. Ушбу марказ даволаш муассасаси бўлиб, ҳар йили суғурта ташкилотлари билан бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлари бўйича иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаларини тузади.

Шуни инобатга олиб, биз марказнинг 2022 йилдаги молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланиб, 2023 йилдаги суғурта мукофоти миқдорларини куйидаги формула орқали ҳисоблаймиз:

$$P_p = C_c \times T_b \times K_{CT} / 100 \quad (1)$$

2022 йилда бюджет маблағлари ҳисобидан 41-11-100 “Асосий иш ҳақи” моддаси бўйича ҳақиқий харажат (C_c) 8 873 579 200 минг сўмни ташкил қилган. Йиллик базавий ставка (T_b) 0,1 фоизи миқдориди белгиланади. Суғурта тарифи коэффиценти (K_{CT}) 0,571 деб олинади, чунки марказ касбий таваккалчилик класслари бўйича иқтисодиёт тармоқлари (кичик тармоқлар)нинг 01 классининг 16-сатри “Участка, туман, марказий туман, шаҳар, марказий шаҳар, вилоят, республика касалхоналари. Стационарга эга бўлган тиббиёт-санитария қисмлари, даволаш-профилактика муассасалари ва махсус типдаги даволаш-профилактика муассасалари”га киради.

Ушбу формуладан фойдаланган ҳолда марказнинг бюджет маблағлари бўйича суғурта мукофоти миқдори куйидагича ҳисоблаб чиқилади:

$$P_p = \frac{8\,873\,579\,200 \times 0,1 \times 0,571}{100} = 5\,066\,814 \text{ сўм}$$

Демак, марказнинг 2022 йил бюджет маблағлари бўйича тузиладиган харажатлар сметасининг 41-21-200 “Ижтимоий эҳтиёжларга бошқа ажратмалар/бадаллар” харажатлар моддасидаги иш берувчининг фуқаролик жавобгарлиги бўйича суғурта мукофоти миқдори 5 066 814 сўмни ташкил қилар экан.

2022 йилда бюджет ташқари маблағлари ҳисобидан 41-11-100 “Асосий иш ҳақи” моддаси бўйича ҳақиқий харажат (C_c) 5 653 495 100 сўмни ташкил қилган.

Юқоридаги формула асосида бюджетдан ташқари маблағлари бўйича суғурта мукофоти миқдори куйидагича ҳисоблаб чиқилади:

$$P_p = \frac{5\,653\,495\,100 \text{ сўм} \times 0,1 \times 0,571}{100} = 3\,228\,146 \text{ сўм}$$

Демак, марказнинг 2023 йил бюджетдан маблағлари бўйича тузиладиган даромадлар ва харажатлар сметасининг 41-21-200 “Ижтимоий эҳтиёжларга бошқа ажратмалар/бадаллар” харажатлар моддасидаги иш берувчининг

фуқаролик жавобгарлиги бўйича суғурта мукофоти миқдори 3 228 146 сўмни ташкил қилар экан.

Биз юқорида ҳисоблаган иш берувчининг фуқаролик жавобгарлиги бўйича суғурта мукофоти миқдорлари Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий тасниф (харажатлар гуруҳи бўйича)и II-гуруҳ “Иш ҳақиға кўшимчалар”даги 41-21-200 “Ижтимоий эҳтиёжларға бошқа ажратмалар/ бадаллар” харажат моддасида режалаштирилади, харажатлар сметаларида тасдиқланади, ижроси таъминланади ҳамда молиявий ҳисоботларда акс эттирилади.

Бюджет ташкилотлари бухгалтерия ҳисоби сётлар режасининг 154 “Суғурта бўйича тўловлар” субсёти суғурта бўйича тўловларға доир ҳисоб-китобларни, жумладан, иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича операцияларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш учун қўлланилади.

Ушбу субсётнинг кредит томонида ташкилотлар томонидан мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта мукофоти суммаси ҳамда суғурта мажбуриятлари билан боғлиқ бошқа мажбуриятларни ҳисобланиши, дебет томонидан эса, ҳисобланган мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта мукофоти суммаларини, шунингдек бошқа суғурта мажбуриятларининг тўланиши (бажарилиши) акс эттирилади[4].

Давлат тиббиёт муассасаларида суғурта мукофоти суммалари бухгалтерия ўтказмаларида қуйидагича акс эттирилади:

№	Муомалалар мазмуни	Дт	Кт	Сумма	МО	Асос бўлувчи ҳужжат
1	Бюджет маблағлари ҳисобидан суғурта мукофоти ҳисобланди	231	154/1	5 066 814	5	Суғурта шартномаси, бухгалтерия ҳужжатлари
2	Бюджетдан ташқари ривожлантириш жамғармаси маблағлари ҳисобидан суғурта мукофоти ҳисобланди	261	154/2	3 228 146	5	Суғурта шартномаси, бухгалтерия ҳужжатлари
3	Бюджет маблағлари ҳисобидан ҳисобланган суғурта мукофоти ўтказиб берилди	154/1	232	5 066 814	2	Суғурта шартномаси, тўлов топшириқномаси
4	Бюджетдан ташқари ривожлантириш	154/2	112	3 228 146	3	Суғурта шартномаси,

	жамғармаси маблағлари ҳисобидан ҳисобланган суғурта мукофоти ўтказиб берилди					тўлов топшириқномаси
5	Муассасада техник хавфсизлик натижасида жабрланган ходимларнинг саломатлигини тиклаш учун суғурта ташкилоти томонидан суғурта бадаллари тўланди	112	154/2	2 150 000	3	Суғурта шартномаси, бухгалтерия ҳужжатлари

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича касса ва ҳақиқий харажатлар ҳисоби давлат тиббиёт муассасаларининг қуйидаги молиявий ҳисобот шаклларида акс эттирилади:

Харажатлар сметасининг ижроси ҳақидаги ҳисобот (2-сон шакл);

Тиббиёт ташкилотларининг моддий рағбатлантириш ва ривожлантириш жамғармаси бўйича пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот;

Бошқа бюджетдан ташқари маблағлар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот;

Хулоса. Давлат тиббиёт муассасаларининг харажатлар сметасини тузиш амалиётида суғурта мукофоти тўғри ҳисоблаш, бюджет таснифи асосида сметада акс эттириш ва сметада тўловларни ойлар кесимида режалаштириш борасида хато ва камчиликларга йўл қўйиш ҳолатлари учраб туради.

Амалиётда иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича суғурта мукофотларини смета, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларида тўғри расмийлаштириш учун аввало меъёрий ҳужжатлардаги қоидаларга амал қилиш керак.

Харажатлар сметасида мажбурий суғурталаш шартномаси бўйича суғурта мукофоти суммасини тўғри кўрсатиш учун шартнома шартларини ва ушбу харажатларнинг бухгалтерия ҳисобида юритилиш тартибини текшириб туриш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” Қонуни, 2009 йил 16 апрелдаги ЎРҚ-210-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисидаги

- Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Қарори, 2009 йил 24 июнь 177–сон.
3. Бюджет таснифини қўллаш бўйича Йўриқнома. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 11 октябрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 2146.
 4. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги Йўриқнома. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 22 декабрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 2169.
 5. Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг даврий молиявий ҳисоботларини тузиш, тасдиқлаш ҳамда тақдим қилиш бўйича Қоидалар. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2018 йил 15 февралда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 2971.
 6. Кулибоев А. ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 8.
 7. Shonazarovich K. A. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF ACCOUNTING IN BUDGETARY INSTITUTIONS //EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies (EBMS). – 2023. – Т. 10. – №. 6. – С. 82-86.
 8. Кулибоев А. Давлат тиббиёт муассасаларида бошқарув ҳисобини ташкил этиш босқичлари //MOLIYA VA BANK ISHI. – 2022. – Т. 8. – №. 1. – С. 84-89.
 9. Mehmonov S.U., Kuliboyev A.Sh. Byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg‘armalari hisobi. Oquv qo‘llanma. –Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2018.-192 b.
 - 10.Ризаев Чиндали. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларидаги жараёнларни ҳисобга олиш. Услубий қўлланма. Т.: “HILOL MEDIA”, 2019. -208 б.
 - 11.Остонокулов Азамат Абдукаримович. Монография. Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш.Т.: “VNESHEWESTPROM” нашриёти, 2021, 208 б.
 - 12.Ногиронлиги бўлган шахсларни реабилитация қилиш ва протезлаш миллий марказининг 2022 йилги молиявий ҳисобот маълумотлари.

**CHET TILINI O'RGANISHDA MOTIVATSIYA VA UNGA
YONDASHUVLAR***Samandarov Jasurbek**UrDU qoshidagi akademik litseyi
ingliz tili fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada motivatsiya tushunchasi, motivatsiya turlari va unga ta'sir etuvchi omillar yoritilgan. Maqolada, shuningdek, bilim egallash va ijtimoiy kontekstlardagi ishtirokda motivatsiyaning roli atroflicha o'rganiladi. Shuningdek, maqola bu kontseptsiya ustida izlanish olib borgan turli mualliflar haqida ma'lumot beradi va ular olib borgan tadqiqotlar haqida tushunchalarni taqdim etadi. O'zgarishlar va natijalar batafsil o'rganilib, motivatsiya o'rganuvchining o'z maqsadlariga erishishda rag'batlarni kuchaytirishi va kerakli natijalarni ta'minlashi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: fundamental motivatsiya, og'zaki va og'zaki bo'lmagan, lingvistik kirish, kognitiv nazariya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, maqsadli til, impuls, orientatsiya, integrativ yo'nalish, instrumental orientatsiya, ta'lim konteksti, madaniy kontekst, avtonomiya, metakognitiv yondashuv, til qobiliyati.

Аннотация: В данной статье рассматриваются понятие мотивации, виды мотивации и факторы, влияющие на нее. В статье также подчеркивается роль мотивации в приобретении знаний и участии в социальных контекстах. Он также предоставляет информацию о различных авторах, которые работали над концепцией, и дает представление о проведенных ими исследованиях. Подробно изучаются изменения и результаты, и подчеркивается, что мотивация повышает стимулы обучающегося к достижению своих целей и обеспечивает желаемые результаты.

Ключевые слова: фундаментальная мотивация, вербальное и невербальное, лингвистический ввод, когнитивная теория, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, целевой язык, импульс, направленность, интегративная направленность, инструментальная направленность, образовательный контекст, культурный контекст, автономия, метакогнитивный подход, языковая способность.

Abstract: The present article highlights the notion of motivation, types of motivation and factors influencing it. The article also shed light on the role of motivation in acquiring knowledge and social contexts. It also provides information on various authors who worked on the concept and presents insights into the research they carried out. The changes and implications are investigated in detail and it is mentioned that motivation boosts incentives in achieving one's purposes and ensures desired outcomes.

Key words: fundamental motivation, verbal and non-verbal, linguistic input, cognitive theory, intrinsic motivation, extrinsic motivation, target language, inner drive, impulse, orientation, integrative orientation, instrumental orientation, educational context, cultural context, autonomy, metacognitive approach, language aptitude.

So'nggi yillarda ikkinchi tilni o'zlashtirish yondashuvlari sezilarli darajada o'zgardi. O'tgan yillar- da ta'lim nazariyalarida xulq-atvor psixologiyasining tamoyillari ustunlik qilgan, bu o'rganishni kundalik kontekstdagi voqealarga qarab o'quvchining xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar sifatida tasvirlash kerakligini tan oladi. Bixevioristlarning fikriga ko'ra, og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan barcha o'rganish bir xil asosiy jarayon orqali sodir bo'ladi. Talabalar o'z muhitidagi ma'ruzachilar- dan lingvistik ma'lumot oladi va ular so'zlar, ob'ektlar yoki hodisalar o'rtasida assotsiatsiyalar hosil qiladi. Taxminlarga ko'ra, ikkinchi tilni o'rganayotgan inson harakati birinchi tilni o'rganish jarayonida shakllangan odatlardan boshlanadi va bu odatlar ikkinchi til uchun zarur bo'lgan odatlarga xalaqit beradi.

Xomskiyning til nazariyasi tug'ma bilim barcha bolalarga rivojlanishining muhim davrida atrof-muhit tilini o'zlashtirishga imkon beradi degan gipotezaga asoslanadi. Yigirmanchi asrning o'rtalari xulq-atvor psixologiyasi bilan bog'liq bo'lgan motivatsiyaning shartli nazariyalari bilan tavsiflanadi. Bixevioristlar insonning motivatsiyani qo'zg'atadigan asosiy psixologik ehtiyojlari bor deb o'ylash- gan. Kognitiv nazariyalar esa xulq-atvorning psixologik qarashlari sifatida ishlab chiqilgan. Kognitiv nazariyalarga asoslanib, odamlar nafaqat tashqi hodisalarga yoki jismoniy sharoitlarga javob berishadi, balki ular ushbu hodisalarni idrok etishlariga ham javob berishadi. Bu nuqtai nazar odamlarning ongli munosabati, fikrlari, e'tiqodlari va voqealar talqini ularning xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishiga e'tibor qaratadi.

Gumanistik qarashlar kognitiv yondashuvlar kabi ichki motivatsiyani ta'kidlaydi. Karl Rojers kabi gumanistik psixologlar odamlarning hayotidagi asosiy motivatsiya shaxsiy o'sishga erishish va me'ros qilib olgan qobiliyatlarga to'liq erishish istagi ekanligini taklif qildi. Tadqiqotlarga asoslanib, motivatsiyaning aniq ta'rifi yo'q, chunki u nimani nazarda tutishi haqida turli xil fikrlar va nuqtai nazarlar mavjud. Gardnerning motivatsiya ta'rifi uni "harakat va tilni o'rganish maqsadiga erishish istagi va tilni o'rganishga bo'lgan ijobiy munosabat" va maqsadli til hamjamiyatini tavsiflaydi. Brauning ta'kidlashicha, "motivatsiya odatda odamni ma'lum bir harakatga undaydigan ichki harakat, impuls, hissiyot yoki istak sifatida qaraladi", bu nuqtai nazar ichki va tashqi motivatsiyani ham anglatadi, bu farq keyinchalik ta'kidlanadi. Oksford va Shearing motivatsiya bu maqsadga erishish uchun kuch bilan birga maqsadga erishish istagi ekanligini tushuntirdi.

Dörnyei motivatsiya uch bosqichdan iborat ekanligini tushuntiradi: preaktiv, harakat va post-harakat: Harakatdan oldingi bosqichda motivatsiya yaratilishi kerak; harakat bosqichida uni saqlash va himoya qilish kerak; va post-harakat bosqichida talabalar o'zlarini motivatsiya qilgan faoliyatni baholaydilar. Dörnyening so'zlariga ko'ra, har uch bosqich ham odamlarga ta'sir qiladigan turli xil motivlar bilan bog'liq.

Gardner va Lambert munosabat va motivatsiya nazariyasini ishlab chiqdilar, unda ular orientatsiya va motivatsiya o'rtasidagi farqni aniqladilar. Orientatsiya integrativ yoki instrumental bo'lishi mumkin bo'lgan ikkinchi tilni o'rganish maqsadini anglatadi. Integral yo'nalish ikkinchi tilni o'rganish sabablarini anglatadi, bu o'quvchilarning chet tillari jamiyati bilan identifikatsiyani ta'kidlaydi, instrumental orientatsiya esa o'quvchilarning chet tillari jamiyati bilan integratsiya- lashuv niyati yo'q holda ikkinchi tilni egallash sabablarini anglatadi. Gardner va Lambertning ta'kidlashicha, integrativ orientatsiya chet tilini o'rganishda instrumental orientatsiyadan ustunroq ko'rinadi.

Sinfdagi ta'lim motivatsiyasi Gardnerga asoslangan ijtimoiy-ta'lim modelida ifodalanadi va u sinfdagi vaziyatdagi motivatsiyani va o'qituvchi, dars mazmuni, materiallar va jihozlar unga qanday ta'sir qilishini anglatadi. Gardner, shuningdek, ta'lim konteksti va madaniy kontekst motivatsiyaga ta'sir qiladi, deb hisoblaydi.

Gardnerning ijtimoiy-ta'lim modeli birinchi marta 1979 yilda kiritilgan va tilni o'zlashtirishda o'zaro bog'liq bo'lgan to'rtta o'zgaruvchini tavsiflagan. Birinchi o'zgaruvchi, ijtimoiy muhit, shaxsning madaniy e'tiqodlarini bildiradi va u ham affektiv, ham kognitiv individual farqlarga ta'sir qilishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar orasida. Ikkinchi o'zgaruvchi, individual farqlar, aql, motivatsiya, til qobiliyati va vaziyatli tashvishlarni o'z ichiga oladi. Uchinchi o'zgaruvchi, o'rganish kontekstlari, til o'rganilayotgan muhitga ishora qiladi. To'rtinchi o'zgaruvchi, tilni o'rganish natijalari, lingvistik bilim va til ko'nikmalarini va tildan tashqari ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Gardner ikki komponentga bo'lingan individual farqlar doirasida integrativ motiv tushunchasini kiritish orqali modelni aytdi: o'quv vaziyatiga munosabat va "integrativ". O'quv vaziyatiga munosabat maktab muhitiga munosabat, darsliklarga munosabat, til o'qituvchisi va o'qitiladigan tilni baholashni o'z ichiga oladi. Integrativlik ikkinchi til guruhiga qiziqish sifatida qaraldi, o'quvchi maqsadli til va madaniyat bilan ochiqlik va identifikatsiyani ko'rsatdi.

Bundan tashqari, Gardner va Lambert motivatsiyaning ikkita turini, instrumental va integrativni kiritdilar. Integrativ motivatsiyalangan o'quvchi maqsadli til madaniyatiga qiziqish bildirsa, instrumental motivlangan o'quvchi yaxshi ish yoki yuqori maosh olish nuqtai nazaridan tilga ko'proq qiziqish bildiradi. Gardnerning ta'kidlashicha, ham instrumental, ham integrativ motivatsiya muvaffaqiyatga olib keladi, ammo ikkalasining etishmasligi muammolarga olib keladi.

Shuningdek, u maktab sharoitida ikkinchi tilni o'rganishda motivatsiyaning ahamiyati haqida gapirdi. Ikkinchi tilni o'rganish boshqa maktab fanlarini o'rganishdan juda farq qiladi va shuning uchun o'quvchida til o'rganishga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan munosabat yoki uning qiymatiga nisbatan turli ta'sir va e'tiqodlar bo'lishi mumkin. Shunga asoslanib, Gardner madaniy kontekst shaxsning til o'rganishdagi yakuniy muvaffaqiyatiga ta'sir qilishi mumkinligini taxmin qildi va madaniy va ma'rifiy kontekstlarning chet tilini o'rganishdagi motivatsiyaga ta'sirini ko'rsatadigan modelni taklif qildi.

Deci va Rayanga asoslanib, o'z taqdirini o'zi belgilash nazariyasi motivatsiyaning ikki turiga bo'linadi; ichki va tashqi. Ichki motivatsiya o'rganish bilan shug'ullanayotganda motivatsiyani anglatadi, faoliyatning o'zi yoqimli, tashqi motivatsiya esa faoliyatning o'ziga xos bo'lmagan yutuqlarga asoslanadi. Ularning ta'kidlashicha, sinfda o'qitish jarayonida eng foydali vazifalar ichki motivatsiyani oshiradigan vazifalar, o'quvchilarning o'zlari shug'ullanishni xohlaydigan faoliyatdir.

Noelsning ta'kidlashicha, ichki motivatsiya o'quvchilarga o'qituvchilar tomonidan ko'proq avtonomiyaga ruxsat berilganda yuzaga keladi va uchta toifaga bo'linadi: bilim, bilish zavqi; uddalash, uddasidan zavqlanish; va rag'batlantirish, vazifani bajarishda his qilingan zavq.

Biggsning fikriga ko'ra, ichki motivatsiya o'rganishga metakognitiv yondashuvlar va akademik muvaffaqiyat o'rtasidagi munosabatlarning muhim qismidir. Statsionar va Styuart, shuningdek, metakognisiya, motivatsiya va akademik muvaffaqiyat o'rtasida ijobiy bog'liqlik borligini ta'kidladilar.

Biror kishining ikkinchi tilni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi va munosabatiga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar, shaxsiyat, sinf muhiti, o'quvchilarning afzalliklari va e'tiqodlari kabi omillar mavjud. Biroq, hozirgi tadqiqotda jins, maktab turi va yosh kabi omillarga e'tibor qaratilganligi va tekshirilganligi sababli, keyingi muhokama boshqa omillarning ahamiyatiga shubha qilmasdan, faqat shularni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot 12 va 15 yoshli talabalarning ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi va munosabati bilan bog'liq holda tekshirildi. Yosh omili ko'p yillar davomida muhokama qilinadigan masala bo'lib, uni ko'plab tadqiqot ishlarida ham topish mumkin. Ushbu tadqiqotda havola tanqidiy davr gipotezasiga emas, balki yoshning motivatsiyaga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Gap kelganda chet tili yoki ikkinchi tilni o'qitishda vaziyat til darajasidan ancha farq qiladi. Ko'pgina hollarda, katta yoshdagi bolalar maqsadli tilni ilgari o'rganishni boshlaganlarga qaraganda tezroq o'zlashtira oladilar va tushunadilar. Nikolovning ta'kidlashicha, o'quvchilar yoshligida motivatsiya odatda yuqori bo'ladi, lekin vaqt o'tishi bilan u kamayadi. Djigonovich shuni aniqladiki, o'quvchilar ulg'aygan sari ular kamroq ishtiyoqmand bo'lishadi. Singleton Bongaerts va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ishora qiladi va u o'n ikki yoshdan keyin ingliz tilini sinf muhitida o'rgana

boshlagan va ona tilida so'zlashuvchilar bilan bir xil darajada ingliz tilini talaffuz qila olgan gollandiyalik o'quvchilar haqida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Language, Society, and Identity. John R. Edwards.
2. Teaching Language and Content in Multicultural and Multilingual Classrooms: CLIL and EMI
3. approaches. María Luisa Carrió-Pastor, Begoña Bellés Fortuño.
4. Linguistics: Why it matters. Geoffrey K. Pullum.
5. English as a Foreign Language: Perspectives on Teaching, Multilingualism and Interculturalism.
6. Fotini Anastassiou, Georgia Andreou.
7. The study of Language. George Yule.
8. Second Language Teaching and Learning. David Nunan.
9. Internet materials.

MUZLATILGAN GILOSDAN JELE TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI.

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti.

Alibekova Sevinch Alibek qizi.

Annotatsiya

Maqolada ra'noguldoshlar oilasiga mansub bo'lgan danakli meva gilos daraxti uning foydali xususiyatlari va tarkibi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek qish mavsumi uchun foydali bo'lgan jele tayyorlash jarayoni qanday tayyorlanganda vitaminlarini saqlab qolishi mumkinligi to'g'risida ajoyib usul bayon etilgan.

Abstract

The article provides information about the beneficial properties and composition of the stone fruit cherry tree, which belongs to the family of the rhododendrons. There is also a great way to make jelly that is useful for the winter season and preserves its vitamins.

Kalit so'zlar. Gilos, jele, kraxmal, muzlatilgan meva, kompot, parfyumeriya, kisel.

Keywords. Cherry, jelly, starch, frozen fruit, compote, perfume, jelly.

Kirish. Gilos (*Cerasus avium* L.) — ra'noguldoshlar (atirgullilar oilasi)ga mansub danakli meva daraxti. Gilos daraxtining bo'yi 10—15 m (ba'zan 30 m gacha boradi), shoxlari qalin, yoyilib o'sadi. Bargi cho'ziq-tuxumsimon, to'q yashil. Guli oq, ikki jinsli, gulbandi uzun. Mevasining shakli dumaloq, yuraksimon, eti shirali, sirti tekis. Eng ertagi danakli meva. Tarkibida 7—15% qand, 0,36—1,1% kislota, vitaminlar, 0,2% oshlovchi va 0,7% gacha pektin moddasi bor. Yangiligida iste'mol qilinadi, kompot, murabbo, tayyorlanadi. Gilos asal beradigan o'simliklar qatoriga kiradi. Danagi mag'zida 30% gacha parfyumeriya sanoatida ishlatiladigan moy bor. Gilosning 100 ga yaqin navi ma'lum. O'zbekistonda Gilosning Savri surxonni, Qora gilos, Sariq gilos, Bahor, Revershon, Sariq drogana, Chkalov navlari ko'p ekiladi.

Gilosning foydali xususiyatlari haqida juda ko'p ma'lumotlar mavjud. Jumladan, qon tomirlarni mustahkamlab, qon tarkibini yaxshilaydi. Organizmlarni toksinlardan tozalab, xolestirin miqdorini tushiradi. Xalq orasida "davleniya" nomi yuradigan qon bosimini tushirishda juda foydali meva hisoblanadi. Shuningdek, oshqozon - ichak trakti faoliyatini faollashtiradi. Bilamizki gilosda shakar miqdori ko'p shu sababli ham organizmga to'qlik xissini bag'ishlaydi. Ammo kaloriyasi juda kam. Chiroyli qomatni hohlovchilar uchun hech qanday zararli tomoni yo'q.

Mavzuning dolzarbligi. Biz ho'l mevalarni har doim ham o'z holicha iste'mol qila olmaymiz. Ya'ni mavsumiy mevalarni murabbo, jele, jem, kompot va shunga o'xshash

bo'lgan boshqa turdagi mahsulotlar tayyorlab istalgan vaqtda bahramand bo'lishimiz mumkin.

O'zining foydalilik xususiyatini saqlab qoladigan muzlatilgan holatdagi gilosdan jele yoki boshqacha nomi kisel bo'lgan ichimlik tayyorlashimiz mumkin. Ko'pchilik muzlatilgan gilos foydalilik xususiyatini yo'qotadi deb o'ylaydi. Lekin muzlatilgan gilos o'zining xushbo'yliги, foydaliligi va ta'mini saqlaydi.

Qishda foydali bo'lgan jele tayyorlash uchun kerak bo'ladigan ingredientlar : 0.8 l suv, muzlatilgan gilos 300 gr, 2 oshqoshiq shakar, 2 oshqoshiq kraxmal. Tayyorlanishi ham mahsulotlardek juda oddiy va tez hisoblanadi. Dastlab muzdan tushirmasdan gilosni suv idishiga solamiz. Yuqori olovda qaynatamiz 10 daqiqa davomida qaynagandan so'ng pishayotgan gilosdan sharbat chiqarish uchun uni ezib olamiz. Olingan sharbatni filtrlab olovga yana qayta qo'yamiz va qaynatib olamiz. Kraxmalni qaynab turgan sharbatga aralashtiramiz bo'laklar hosil bo'lmasligi uchun doimiy ravishda sekinlik bilan aralashtirib turish kerak. Shakar qo'shib to'liq eriguncha aralashtirishda davom etish zarur. To'lovni pasaytirib qalin massa hosil bo'lguncha pishiramiz. Qanday iste'mol qilishga qarab suyuq yoki quyuq shaklga keltirishimiz mumkin. Buning uchun kraxmalni to'g'ri qo'llaymiz. Tayyor bo'lgan jeleni issiq yoki sovitib iste'mol qilishimiz mumkin.

Xulosa. Bunday ajoyib vitaminlarga boy va foydali jele inson organizmiga juda kerak hisoblanadi. Kamxarajat va eng muhimi qishda gilosning tamidan bahramand bo'lish imkoni mavjud. Xalqimiz uchun mavsumiy sabzavot va mevalarni arzon va sifatli holda qayta ishlab chiqarish texnologlarning bugungi kundagi asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.B. Shaumarov, S.Y. Islamov. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini saqlash va dastlabki qayta ishlash texnologiyasi. 2020
2. A. Sh. Azizov, S.Y. Islamov . Qishloq xo'jaligi mahsulotlari saqlash omborlari, qayta ishlash korxonalarini jihozlari va loyihalashtirish asoslari. 2018

**QOVUN NAVLARINI YETISHTIRISH, QURITISH VA QOQI QILISH
TEXNALOGIYALARI. QOVUNNING QURITISH OBYEKTI SIFATIDA
XOSSA VA XUSUSIYATLARI.**

Farangiz Mahmud qizi Raximova
Urganch davlat universiteti talabasi
Yulduz Zaripboyevna Yuldasheva
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada qovun navlari, suvga bo'lgan talabi, yig'ish tartibi, kasalliklarga chidamliligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlari: qovun navi, uni yig'ishtirish tartibi, suvga talabchanligi, chidamliligi.

Annotation: Melon varieties, demand for water, collection procedure, yield.

Keywords: Melon varieties, the order of its collection, water requirements, collection.

Аннотация: Сорта дыни, потребность в воде, способ сбора, устойчивость к болезням.

Ключевые слова: Дыня, способы его сбора, потребность в воде, долговечность.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati tomonidan sohani bozor munosabatlariga o'tish jarayonida meva-sabzavotchilikni rivojlantirishga ustuvor yo'nalishlar sifatida katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan so'nggi yillarda bir qator farmon va qarorlar qabul qilindi.

PQ-3978, 2019 yil 14 martdagi "Meva-sabzavotchilik sohasida qishloq xo'jaligi kooperatsiyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4239 qarorlarini keltirish mumkin. Ushbu tezisda mamlakatimizda ekiladigan muhim poliz ekinlaridan biri qovunni quritish va uning xususiyatlari haqida ilmiy nazariyalar tahlil qilinadi.

Bugungi kunda butun dunyoda turli xil qovun navlari yetishtirilib, muvaffaqiyatli yetishtirilmoqda. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, ushbu madaniyat namunalari to'plami 3 mingdan oshadi va ularning aksariyati ovqatlanadigan navlarga tegishli. Masalan Torpedo navi Bu o'zbek navi qovunlarning kechpishar navlariga mansub bo'lib, ular taxminan 100-110 kun pishadi.. Turning asosiy xususiyatlariga 15-17 kg gacha o'sadigan pishgan mevalarning vazni kiradi. Ananas navi Seleksionerlar bu navni issiq iqlim sharoitida ekish uchun maxsus etishtirishgan. Ananas sovuqqa chidamliligi bilan farq qilmaydi, shuning uchun bog'bonlar uni issiqxonalarda o'stiradilar. Boshqa ko'plab qovunlar singari, ananas oval va uzun mevalarga ega, ularning massasi 2-3 kg Ananasning o'ziga xos xususiyatlari uning yoqimli shirin ta'mi

va xushbo'y hidi bilan pushti ichki qismini o'z ichiga oladi. Qovunlarning bu gibrid navi keng tarqalgan kasalliklarning patogenlari bilan yaxshi kurashadi. Shu sababli, o'simlik kamdan-kam hollarda kulrang chirish va kech blightdan aziyat chekadi.

Asosiy qism. Qishlash navi. Qishlash navi deganda 90-95 kun ichida pishadigan mashhur kechpishar qovunlar tushuniladi. Optimal sharoitlarda mevaning vazni taxminan 2-3 kg ni tashkil qiladi. Oltin navi Ushbu navni yig'ish birinchi kurtaklar paydo bo'lganidan keyin 100 kundan kechiktirmay amalga oshiriladi. Bunday poliz ekinlari universal hisoblanadi, chunki ular ochiq havoda va issiqxonalarda etishtirish uchun mos keladi. Oltin navning ijobiy tomonlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: hasharotlarga qarshi immunitet; harorat o'zgarishiga qarshilik. Kamalak navi Bu qovun navi ertapishar o'simlik sifatida tasniflanadi, uning hosili 35-45 kun davomida pishadi. Xilma-xillikning afzalligi uning oddiyligi bo'lib, u hatto unumsiz tuproqlarda ham yaxshi hosil olish imkonini beradi. Kazak bu qovunning o'rtacha pishish davri 70-80 kun. o'simlik ob-havo sharoitlarining keskin o'zgarishi bilan yaxshi kurashmaydi. Sifatli hosilni olish uchun biz butalar ekishimiz kerak bo'ladi.

Parvarishlash. Qovun urug'i nam tuproqqa ekilsa nihollar unib chiqquncha sug'orish talab etilmaydi. Qovun ekinini asosiy parvarishlash ishlari o'simliklarni yagonalash, tuproqni yumshatish, ekinni oziqlantirish, chopiq qilish, sug'orish, palaklarni to'g'rilash, begona o'tlar va zararkunandalarga qarshi kurashishni o'z ichiga oladi. Yagonalash ikki bosqichda: birinchisi o'simlik chinbarg chiqarganda va birinchi chopiq vaktida o'tkaziladi. Nihollar yalpi unib chiqishi bilan bir qatorda oralarini yumshatishga kirishiladi. Nihollar unib chiqqandan 20-25 kun o'tgach, ya'ni ularda ikkita-uchta chinbarg paydo bo'lganidan keyin ekin birinchi marta chopiq qilinadi, dastlabki suv beriladi, oziqlantiriladi. Ikkinchi chopiq birinchisidan 25-30 kundan keyin o'tkaziladi. O'suv davrida qator oralari 4-5 marta chopiq qilinadi. Qovunning o'ziga xos xususiyati shundaki, uni qisqa vaqt ichida ham yangi saqlab bo'lmaydi. Ammo bu quritilgan qovunning foydalari haqida Injil davridan ma'lum. Quritilgan tilim tayyorlash uchun barcha navlar mos emas. Buning uchun qattiq go'sht va xushbo'y hid bilan farq qiladigan ba'zi navlardan foydalaning. Masalan Ananas va Tarpedo Qovunni quritish Kelgusida foydalanish uchun yig'im-terim uchun faqat buzilmagan o'rta o'lchamdagi mevalar tanlanadi. Ularning tayyorgarligi umuman ikki kun davomida quritishdan iborat. Shundan so'ng, buzilgan mevalar tashlanadi, qolganlari yaxshilab yuviladi va tilimga kesiladi. Keyin qobiq va yashil subkortikal qatlam chiqariladi. Qovunni elektr quritgichda quritish ancha qulaydir. Bunday holda, quritishni tezroq qilish uchun uchta panjara ishlatilmaydi. Quritgich avval 55, keyin 45 daraja haroratga o'rnatiladi va tilim vaqti-vaqti bilan aylantiriladi. Jarayon kun davomida o'tkaziladi. Elektr quritgich - bu teshikka o'rnatilgan tagliklari bo'lgan korpus. O'rnatilgan fanat qopqoqning teshiklaridan havo chiqaradi. Havo qiziydi va pastdan oqib chiqadi yoki yon tomondan tovoqlar bo'ylab taqsimlanadi. Qurilma past

shovqinli, oz joy egallaydi va energiya xarajatlari qurilmaning ishiga bog'liq. Quritilgan qovunning iste'mol xususiyatlari Quritilgan mahsulot yangi qovun kabi barcha xususiyatlarga ega, ammo yuqori konsentratsiyada. Mahsulotning asosiy energiya komponenti uglevodlardir. Shuning uchun, quritilgan tilimdan vazn yo'qotadiganlar va diabetga chalinganlar zavqlanishlari tavsiya etilmaydi. Yangi qovun singari, quritilgan tilim sut, alkogol yoki asal bilan iste'mol qilinmasligi kerak. Siz bir stakan iliq choy bilan shirin taomni eyishingiz mumkin, lekin oz miqdorda, chunki mahsulotning 100 grammida 341 Kkal mavjud, ulardan 329 ta hazm bo'ladigan shakar. Uglevodlar mono va disakkaridlardir. Quritilgan mahsulot B, PP, E, A vitaminlarining butun spektrini saqlab qoldi, C vitaminiga boy, minerallar barcha navlarida mavjud bo'lib, bu mahsulot yangi qovunga muhtoj bo'lganlar uchun foydali bo'ladi.

Xulosa. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki qovunlarning strukturaviy va biologik xossalarini o'rganish natijasida, quritish vaqtida olinadigan asosiy namlik hujayra membranalarida elektrolitik holatda, erkin holatda esa kapillyarlarni hosil qiluvchi hujayralararo bo'shliqlarda bo'ladi, degan xulosaga keldik. Hujayralardan namlikni olib tashlashning asosiy to'sig'i hujayra membranasiga mahkam yopishgan sitoplazmadir. Bu sabablar boshqa kolloid-kapillyar-g'ovakli materiallarga nisbatan qovunlarning nisbatan uzoq vaqt quritilishiga sabab bo'ladi va shunga mos ravishda ularning suvsizlanishi uchun energiya xarajatlarining oshishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. X.Nametov Fermerlar kitobi. Toshkent. 2019-yil.
2. A.Sheraliyev Qishloq xòjalik fitopotologiyasi. Toshkent. 2015-yil.
3. Zuev Vladimir Ilich, Qodirxo'jaev Orif, Adilov Maxsud Mirvasitovich, Akramov Umidilla Ikramdjanovich Sabzovotchilik va polizchilik. Toshkent. 2017- yil.
4. D. Y. Yormatova, M. Y. Ibrohimov, D. S. Yormatova Meva-sabzavotchilik. Toshkent. 2009-yil.

**DEVELOPMENT AND EMERGENCE OF CRIMINAL PSYCHOLOGY IN
UZBEKISTAN**

Kayumova Farzona Khayrulla qizi

Tashkent State Law University,

Faculty of Criminal Justice, second-year student.

Telephone: +998(93)407-92-58

kayumovafarzona7@gmail.com

Abstract: Criminal psychology is a growing field in Uzbekistan, and it has the potential to make a significant contribution to crime prevention and detection. However, there are a number of challenges that need to be addressed before criminal psychology can be fully utilized in Uzbekistan. These challenges include the lack of resources, the stigma associated with mental illness, and the need for more research. Despite these challenges, the future of criminal psychology in Uzbekistan is promising. With continued investment and research, criminal psychology can play a vital role in making Uzbekistan a safer country. This article will discuss the current state of criminal psychology in Uzbekistan, the challenges facing the field, and the potential for criminal psychology to make a positive contribution to the safety of Uzbekistan. The article will also discuss some of the solutions that could be implemented to address the challenges facing criminal psychology in Uzbekistan.

Keywords: criminal psychology, Uzbekistan, crime prevention, crime detection, challenges, solutions

Criminal psychology is the study of the psychology of crime, criminals, and criminal behavior. It is a multidisciplinary field that draws on knowledge from psychology, criminology, sociology, and law. Criminal psychologists use their knowledge to understand the motivations for crime, the behavior of criminals, and the criminal justice system. The history of criminal psychology in Uzbekistan is relatively short. The first criminal psychology program in Uzbekistan was established in 1995 at the Tashkent State University of Law. Since then, there has been a growing interest in criminal psychology in Uzbekistan, and there are now several other programs offering training in this field. The current state of criminal psychology in Uzbekistan is still developing. However, there is a growing body of research on crime and criminal behavior in Uzbekistan. This research has helped to shed light on the motivations for crime in Uzbekistan, the characteristics of criminals, and the effectiveness of different criminal justice interventions. The future of criminal psychology in Uzbekistan is promising. There are a number of promising areas of research in criminal psychology in Uzbekistan, such as the study of psychopathy and the development of new profiling

techniques. There is also a growing interest in using criminal psychology to improve crime prevention and detection in Uzbekistan. In this article, we will discuss the current state of criminal psychology in Uzbekistan and the future of this field. We will also provide an overview of the major types of crime in Uzbekistan, the most common motivations for crime, and the challenges facing criminal psychologists in Uzbekistan. We hope that this article will provide you with a better understanding of criminal psychology in Uzbekistan.

Major types of crime in Uzbekistan

The most common types of crime in Uzbekistan include homicide, robbery, theft, and fraud. Homicide is the most serious type of crime in Uzbekistan, with a rate of 2.4 per 100,000 people in 2022. Robbery is also a serious problem, with a rate of 1.5 per 100,000 people in 2022. Theft and fraud are less serious, but they still account for a significant number of crimes in Uzbekistan.

Motivations for crime in Uzbekistan

The motivations for crime in Uzbekistan are complex and varied. However, some of the most common motivations include poverty, unemployment, mental illness, and substance abuse. Poverty is a major factor in crime in Uzbekistan, as people who are struggling to make ends meet may be more likely to turn to crime. Unemployment is another major factor, as people who are unemployed may be more likely to commit crimes in order to support themselves. Mental illness and substance abuse are also associated with crime, as people who are struggling with these issues may be more likely to engage in impulsive or violent behavior.

Challenges facing criminal psychologists in Uzbekistan

There are a number of challenges facing criminal psychologists in Uzbekistan. One challenge is the lack of resources. There are a limited number of criminal psychology programs in Uzbekistan, and there is a shortage of qualified criminal psychologists. This makes it difficult to provide adequate services to the criminal justice system and to the public. Another challenge facing criminal psychologists in Uzbekistan is the stigma associated with mental illness. Mental illness is often seen as a sign of weakness or deviance in Uzbekistan, and this can make it difficult for people with mental illness to seek help. This can also make it difficult for criminal psychologists to work with offenders who have mental health problems.

Promising areas of research in criminal psychology in Uzbekistan

There are a number of promising areas of research in criminal psychology in Uzbekistan. One area of research is the study of psychopathy. Psychopathy is a personality disorder characterized by a lack of empathy, remorse, and conscience. Psychopaths are often involved in crime, and they are very difficult to treat. Research on psychopathy in Uzbekistan could help to improve our understanding of this disorder and to develop more effective interventions. Another area of research is the

development of new profiling techniques. Profiling is the process of using psychological and behavioral information to create a description of a suspect. Profiling can be used to help solve crimes, and it can also be used to prevent crimes from happening. Research on new profiling techniques in Uzbekistan could help to improve the accuracy of profiling and to make it more useful for the criminal justice system. Criminal psychology can be used to improve crime prevention and detection in a number of ways. For example, criminal psychologists can help to develop risk assessment tools that can be used to identify people who are at risk of committing crimes. They can also help to develop training programs for law enforcement officers that teach them how to identify and deal with criminals. In addition, criminal psychologists can help to develop public awareness campaigns that can help to prevent crime.

Criminal psychology is a growing field in Uzbekistan, and it has the potential to make a significant contribution to crime prevention and detection. However, there are a number of challenges that need to be addressed before criminal psychology can be fully utilized in Uzbekistan. These challenges include the lack of resources, the stigma associated with mental illness, and the need for more research. Despite these challenges, the future of criminal psychology in Uzbekistan is promising. With continued investment and research, criminal psychology can play a vital role in making Uzbekistan a safer country.

- Improved crime prevention and detection. Criminal psychology has been used to develop risk assessment tools that can be used to identify people who are at risk of committing crimes. This information can be used to help law enforcement officers make decisions about how to allocate resources and how to manage offenders. Criminal psychology has also been used to develop profiling techniques that can be used to help solve crimes.

- Improved understanding of the psychology of crime. Criminal psychology has helped to improve our understanding of the motivations for crime, the behavior of criminals, and the criminal justice system. This information has been used to develop more effective interventions for criminals and to prevent future crimes.

- Improved treatment of offenders. Criminal psychology has been used to develop treatment programs for offenders that are tailored to their individual needs. These programs have been shown to be effective in reducing recidivism rates.

REFERENCES:

1. Argese, U., Hutten, J., Loeff, P. D., & Horn, J. V. (2020). The effect of biofeedback on intimate partner violence: Study protocol for a randomized controlled trial. *International Journal of Psychiatry Research*, 3(6), 1. <https://doi.org/10.33425/26414317.1079>

2. Babcock, J. C., Green, C. E., Webb, S. A., & Yerington, T. P. (2005). Psychophysiological profiles of batterers: Autonomic emotional reactivity as it predicts the antisocial Spectrum of behavior among intimate partner abusers. *Journal of Abnormal Psychology*, 114(3), 444–455. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.114.3.444> Babcock, J. C., & Potthoff, A. L. (2021).
3. Effects of angry rumination and distraction in intimate partner violent men. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(23–24). <https://doi.org/10.1177/0886260519897336>. NP12708-NP12729.
4. Berman, J. Z., Barasch, A., Levine, E. E., & Small, D. A. (2018). Impediments to effective altruism: The role of subjective preferences in charitable giving. *Psychological Science*, 29(5), 834–844. <https://doi.org/10.1177/0956797617747648>

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	HOZIRGI O'ZBEK ASARLARIDA MODERNIZM TALQINI	3
2	PEDAGOGIKADA DEMOKRATIK YO'NALISHNING RIVOJLANISHI	6
3	МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ҲАМКОРЛИҚДА ТАЪЛИМ ОЛИШ ЁНДАШУВЛАРИ	10
4	МАТЕМАТИК SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH ORQALI O'QUVCHILARNI IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	13
5	ҲОЗИРГИ ЗАМОН ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПЕДАГОГИК КАДРЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	16
6	О'ТКИР НОШИМОВ АСАРЛАРИДА ОБРАЗЛАР УЙГ'УНЛИГИ	19
7	LOGOPEDIK MASHG'ULOTLARNI SAMARALI TASHKIL ETISHDA ARTIKULYATSION GIMNASTIKA O'RNI	23
8	МАКТАВГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ МАКТАВГА ТАЙЙОРЛОВ ГУРУHI ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРДА ИЖТИМОИЙ МОСЛАШУВЧАНЛИК ВА РЕАБИЛИТАТСИОН ХИЗМАТ	28
9	БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ИННОВАТСИОН КОМПЕТЕНЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ	35
10	ELEKTRON TO'LOV VOSITALARIDAN FOYDALANIB FIRIBGARLIK SODIR ETGANLIK UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK.(BANK PLASTIK KARTALARI MISOLIDA.)	40
11	МАМЛАКАТНИНГ ИМИЖИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СПОРТНИНГ РОЛИ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА	44
12	APPROACHES TO DEFINE THE THEORY OF PROVERB	48
13	ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА ИШ БЕРУВЧИНИНГ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИНИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТА ҚИЛИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ	55
14	СНЕТ ТИЛИНИ О'РГАНИШДА МОТИВАТСИЯ ВА УНГА YONDASHUVLAR	63
15	MUZLATILGAN GILOSDAN JELE TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI	68
16	QOVUN NAVLARINI YETISHTIRISH, QURITISH VA QOQI QILISH TEXNALOGIYALARI. QOVUNNING QURITISH OBYEKTI SIFATIDA XOSSA VA XUXUSIYATLARI	70
17	DEVELOPMENT AND EMERGENCE OF CRIMINAL PSYCHOLOGY IN UZBEKISTAN	73